

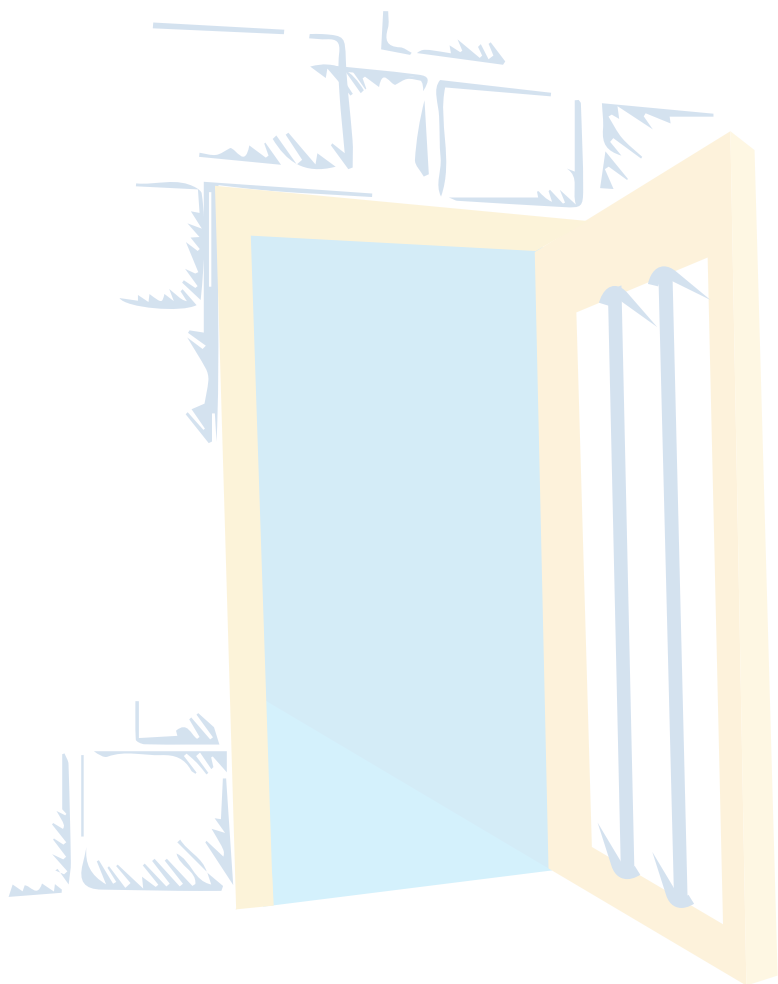
NACRT AKCIONOG PLANA

ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA LICA U PRITVORU I NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA KAO I ZA UNAPREĐENJE PODRŠKE NAKON OTPUSTA

NACRT AKCIONOG PLANA

ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA
LICA U PRITVORU I NA IZDRŽAVANJU
KAZNE ZATVORA KAO I ZA UNAPREĐENJE
PODRŠKE NAKON OTPUSTA

NACRT AKCIONOG PLANA
ZA UNAPRĐENJE POLOŽAJA LICA U PRITVORU I
NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA KAO I
ZA UNAPREĐENJE PODRŠKE NAKON OTPUSTA

Izdavači:

JUVENTAS

Ul. omladinskih brigada 6

Podgorica, Crna Gora

e-mail: juvenas@t-com.me

AKCIJA ZA LJUDSKA PRAVA (HRA)

Ulica slobode 74/ II

Podgorica, Crna Gora

e-mail: hra@t-com.me

Za izdavača (Juventas):

Ivana Vujović

Za izdavača (HRA):

Tea Gorjanc-Prelević

Urednici:

Ivana Vujović, Juventas

Tea Gorjanc Prelević, HRA

Mirjana Radović, HRA

Itana Kovačević, Juventas

Vlado Dedović, saradnik na projektu

Konsultanti:

Aleksandar Stojanović

Miloš Janković

Damir Joka

SADRŽAJ

UVODNE NAPOMENE	9
IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA U CRNOJ GORI	11
1. UNAPREĐENJE TRETMANA LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA	14
1.1. PRAVNI OKVIRI	14
1.1.1. Međunarodni standardi	14
1.1.2. Domaće pravo	15
1.2. INSTITUCIONALNI OKVIR	16
1.3. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA I UOČENI PROBLEMI	16
1.3.1. Zaposleni u sektoru za tretman	16
1.3.2. Primjena individualnog tretmana	17
1.3.3. Psiho-socijalna pomoć i podrška	17
1.3.4. Radni angažman	18
1.3.5. Obrazovanje	18
1.3.6. Sportske i kulturno-umjetničke aktivnosti u okviru ZIKS-a	19
1.3.7. Podrška porodicama osoba na izvršenju kazne zatvora	19
1.3.8. Uočeni problemi	21
1.4. SPECIFIČNI CILJEVI – UNAPREĐENJE TRETMANA	21
2. SPECIFIČNI CILJEVI	22
2.1. PRAVNI OKVIR	22
2.1.1. Međunarodni standardi	22
2.1.2. Domaće pravo	22
2.2. INSTITUCIONALNI OKVIR	23
2.3. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA I UOČENI PROBLEMI	25
2.3.1. Neposredna priprema lica na izdržavanju kazne zatvora pred otpust	25
2.3.2. Stvaranje preduslova za zapošljavanje bivših osuđenika nakon otpusta	25
2.3.3. Obezbeđivanje podrške licima na izdržavanju kazne zatvora i njihovim porodicama nakon izlaska	25
2.3.4. Uočeni problemi	26
2.5. SPECIFIČNI CILJEVI	26

3. UNAPREĐENJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA	27
3.1. PRAVNI OKVIR	27
3.1.1. Međunarodni standardi	27
3.1.2. Domaće pravo	28
3.2. INSTITUCIONALNI OKVIR	31
3.3. ANALIZA TRENUTNOG STANJA I UOČENI PROBLEMI	31
3.3.1. Neadekvatan pravni i institucionalni okvir sistema zdravstvene zaštite u zatvoru	32
3.3.2. Nedostatak ljudskih i tehničkih kapaciteta za efikasno pružanje zdravstvene zaštite u zatvoru	32
3.3.3. Neadekvatna zdravstvena zaštita specifičnih kategorija pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora	34
3.4. SPECIFIČNI CILJEVI – UNAPREĐENJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE PRITVORENIH LICA I LICA NA IZDRŽAVANJU KAZNE ZATVORA	36
4. SPREČAVANJE MUČENJA I DRUGOG ZLOSTAVLJANJA	37
4.1. PRAVNI OKVIR	37
4.1.1. Međunarodni standardi	38
4.1.2. Domaće pravo	39
4.2. INSTITUCIONALNI OKVIR	41
4.3. ANALIZA TRENUTNOG STANJA	41
4.3.1. Nedovoljno razvijen pravni i institucionalni okvir za sprečavanje mučenja	42
4.3.2. Nedovoljni napor za ostvarivanje nulte tolerancije mučenja i zlostavljanja	42
4.3.3. Nizak broj zaposlenih, nedovoljni kapaciteti i uslovi za rad	43
4.3.4. Prenaseljenost i loši uslovi boravka	43
4.4. SPECIFIČNI CILJEVI	44
PRILOG BR 1	
Komentari HRA i Juventasa na Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti	45
PRILOG BR 2	
AKCIONI PLAN (2015-2019)	49

UVODNE NAPOMENE

O PROJEKTU

Nevladine organizacije *Juventas* i *Akcija za ljudska prava* (HRA), u partnerstvu sa Ministarstvom pravde, od decembra 2013. sprovode projekat „Usmjeravanje zatvora ka zajednici - sprečavanje zlostavljanja u zatvorima kroz reformu sistema rehabilitacije i resocijalizacije“.

Sprovođenje projekta je omogućila Evropska unija, koju predstavlja Delegacija Evropske unije u Crnoj Gori, kroz Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava (EDIHR) i Britanska ambasada u Crnoj Gori. Završetak projekta je planiran do kraja 2015. godine.

Projektne aktivnosti su usmjerene na promociju ostvarivanja ljudskih prava, naročito u pogledu tretmana lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora i pritvorenika. U tom smislu, fokus je na proširenju mogućnosti za radno angažovanje lica koja se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, povećanju pristupa formalnom i neformalnom obrazovanju, poboljšanju zdravstvene zaštite sa posebnim naglaskom na zdravstvenu zaštitu korisnika droga. Cilj je obezbijediti djelotvornu resocijalizaciju nakon otpusta iz zatvora, odnosno obezbijediti odgovarajući institucionalni odgovor na potrebe bivših osuđenika i osuđenica. Cilj projekta je i prevencija nasilja i zlostavljanja u zatvorima.

Najvažnije aktivnosti planirane projektom su:

- a) Izrada Akcionog plana za unaprjeđenje položaja pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora i podrška nakon otpusta;
- b) uvođenje novih usluga u zatvore dodjelom mini grantova nevladinim organizacijama, kao podršku za sprovođenje Akcionog plana u prvoj godini;
- c) Praćenje primjene preporuka Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT)¹, Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore i nevladinih organizacija od strane Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija.

Akcioni plan za unaprjeđenje položaja pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora i podrške nakon otpusta

Prema međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima i Evropskim zatvorskim pravilima, osobama lišenim slobode ograničava se pravo na slobodu, ali zadržavaju sva ostala ljudska prava². Ona, pak, mogu biti ograničena samo minimalno, neophodno i srazmjerno boravku u zatvorenoj sredini. Iako izvršenje zatvorskih kazni i uopšte postupanje sa zatvorenima nalaže da se uzmu u obzir bezbjednost, sigurnost i disciplina, moraju im se obezbijediti zatvorski uslovi koji ne ugrožavaju ljudsko dostojanstvo i koji nude mogućnost obavljanja korisnih zanimanja i programe tretmana zatvorenika koji služe njihovoj pripremi za reintegraciju u zajednicu. Evropska zatvorska pravila izričito nalažu da život u zatvoru treba da bude što je moguće približniji pozitivnim aspektima života u društvu, a uređenje zatvora takvo da omogućava reintegraciju u slobodno društvo lica koja su bila lišena slobode.

Akcioni plan (AP) je izrađen da doprinese efikasnijem sprovođenju preporuka međunarodnih ekspertskih tijela za Crnu Goru, a posebno da bi se unaprijedili uslovi za rad, obrazovanje i rehabilitaciju u zatvoru, kao i poboljšala resocijalizacija zatvorenika i zatvorenica nakon izdržane zatvorske kazne.

1 Više informacija o CPT-u je dostupno na: <http://www.cpt.coe.int/serbian.htm>.

2 Savjet Evrope, Evropska zatvorska pravila, http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf

AP je urađen na osnovu sprovedene analize položaja i statusa pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Crnoj Gori. U njegovoj izradi su, kroz članstvo u radnim grupama (pored predstavnika *Juventasa* i HRA, koji sprovode projekat) učestvovali i predstavnici: Ministarstva pravde, Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, Kancelarije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, Zavoda za zapošljavanje Crne Gore, Centra za stručno obrazovanje, Instituta za javno zdravlje, Udruženja „Anonimni narkomani Crne Gore“ i NVO *Centar za monitoring i istraživanja*.

U cilju efikasnijeg sprovođenja AP je podijeljen na četiri tematske cjeline:

1. Unapređenje tretmana lica na izdržavanju kazne zatvora;
2. Unapređenje usluga za pripremu za otpust sa izdržavanja kazne i podrške nakon otpusta;
3. Unapređenje zdravstvene zaštite lica u pritvoru i na izdržavanju kazne zatvora;
4. Sprečavanje mučenja i drugog zlostavljanja.

IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA U CRNOJ GORI

ISTORIJAT ZAVODA ZA IZVRŠENJE KRIVIČNIH SANKCIJA³

U Crnoj Gori, tokom njenog istorijskog, državnog i društvenog razvoja, kazne za počinjene prestupe su duže vrijeme bile običajne. Tako se kazna lišenja slobode vezuje tek za početak devetnaestog vijeka, da bi krajem tog vremena postala dominantna vrsta sankcije.

Prije toga, prema nekim podacima, ona je primjenjivana i za kratko vrijeme vladavine Šćepana Malog, koji je učinioce prestupa sa obilježjima krađe kažnjavao bezuslovnom tamnicom. U to vrijeme najstrožija kazna bila je progonstvo. Godine 1798, odnosno 1803. donijet je Zakonik Petra I Petrovića, koji je bio imovinski i krivični. Od krivičnih sankcija Zakonik propisuje: globu, smrtnu kaznu, konfiskaciju imovine i progonstvo. Ovim Zakonikom je dijelom ozakonjena, a dijelom ukinuta krvna osveta i krvnina, do tada važeći penološki instituti zasnovani na običajnom pravu i pravu privatne i individualne reakcije na protivpravnost.

Prvim crnogorskim državnim zatvorom može se smatrati manastirska Ladnica, čiji je prvi uhapšenik bio posljednji crnogorski guvernadur Vuko Radonjić, po kome je zatvor nazvan Guvernadurica.

Međutim, prvi tzv. Kažnjeni zatvor je nastao 1893. na današnjoj teritoriji Podgorice, poznat pod imenom Jusovača. Zgradu je za vrijeme turske vladavine u dijelu Stare varoši, na Draču, podigao podgorički zabit Juso Mučin Krnić, zvani Jusuf - beg, zapovjednik policijske stanice, po kome je i ta zgrada i cijeli kompleks kasnije dobio ime Jusovača. Jusovi potomci su ga prodali crnogorskim vlastima za 150 napoleona, koji ga 1893. godine pretvaraju u Kazneni zavod za robijanje političkih zatvorenika. Kraljevina Jugoslavija ovaj zatvor proglašava kao Centralni kazneni zatvor za Crnu Goru.

Iako su u Podgorici postojala još tri zatvora (Lamarin, zatvor Radio - stanica ili Markoni, zatvor Kuća Rogošića i zloglasni logor na Zabjelu) - Jusovača je imala važnu ulogu prvo kao istražni a onda i kao tranzitni, najstariji podgorički zatvor. Jusovača je služila kao zatvor i poslije Drugog svjetskog rata, tj. do kraja šezdesetih godina XX vijeka i otvaranja Kazneno-popravnog doma u blizini Podgorice, Spužu.

U penologiji i kriminologiji XX vijeka, resocijalizacija i reintegracija zatvorenika nakon izlaska iz zatvora opredjeljuje opravdanost i svrsishodnost kazne zatvora, čija posljedica upravo mora rezultirati korisnim i funkcionalnim građaninom. To je i najširi smisao svrhe kažnjavanja, definisan i tada, kao i sad, krivičnim zakonicima modernih društava. U tom smislu je u Crnoj Gori, a na osnovu prvog Zakona o vrstama kazni iz 1945. godine, usvojenog odmah nakon II svjetskog rata, donijeto privremeno uputstvo o izvršenju kazni, kojim je istaknuto da cilj kazni nije samo kažnjavanje krivca, nego i prevaspitavanje osuđenog i njegovo osposobljavanje za uslove zajedničkog života. To je bio prvi snažni signal u pravcu resocijalizacije i uspješnije reintegracije počinitelja krivičnih djela.

Dana 20. septembra 1994. godine, Uredbom Vlade Republike Crne Gore („Sl. list RCG“ br. 31/94) formiran je Zavod za izvršenje krivičnih sankcija kao državni organ jedinstvenog zatvorskog sistema u državi. Prije toga postojala su tri zatvora: Kazneno-popravni dom, Istražni zatvor u Podgorici i Istražni zatvor u Bijelom Polju. Nekoliko godina prije osnivanja Zavoda prestao je sa radom Zatvor u Kotoru.

Zavod je od svog osnivanja više puta mijenjao svoju unutrašnju strukturu i organizaciju. Nekada je bio samostalni organ uprave sa svojstvom pravnog lica, a stupanjem na snagu Pravilnika o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji Ministarstva pravde, svoj rad je nastavio kao organ uprave u sastavu tog Ministarstva.

³ Izvod iz izlaganja Dragoljuba Baća Bulatovića, pomoćnika direktora Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, sa treninga za NVO-e, sprovedenog u okviru projekta 30. juna 2015. Godine.

NADLEŽNOSTI I ORGANIZACIJA ZIKS-A

Unutrašnju organizaciju ZIKS-a kao i način rada utvrđuje i propisuje Vlada Crne Gore. Dakle, ZIKS je, prema Uredbi Vlade Crne Gore, organ uprave u Ministarstvu pravde (

ZIKS vrši poslove koji se odnose na izvršenje krivičnih sankcija, i to: kazne zatvora i maloljetničkog zatvora, mjera bezbjednosti koje se u skladu sa zakonom izvršavaju u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija; kazne zatvora izrečene u prekršajnom postupku i mjera za obezbjeđenje prisustva okrivljenog u krivičnom postupku - pritvor; kao i druge poslove koji su mu određeni u nadležnost (čl. 4 Uredbe).

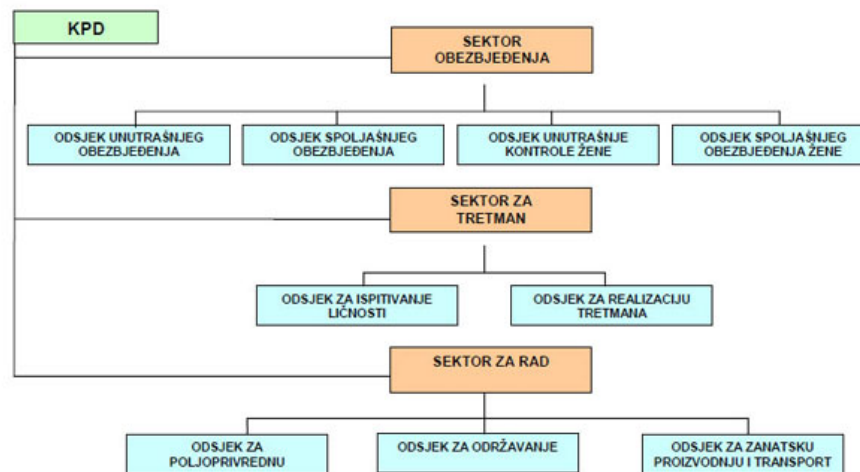
U ZIKS-u se obavljaju sljedeće aktivnosti: obezbjeđivanje svih uslova potrebnih za izvršenje kazne zatvora i mjere pritvora;

- odlučivanje o klasifikacionoj grupi i kolektivu u kojem će osuđeni, nakon obavljene dijagnostike, nastaviti sa izdržavanjem kazne; odlučivanje o premještanju zatvorenika/ca na dalje izdržavanje kazne u drugu organizacionu jedinicu; odlučivanje o smještanju osuđenih i pritvorenih lica na liječenju u zdravstvenoj ustanovi;
- saraduje sa nadležnom službom Ministarstva pravde u pogledu izručenja i transfera osuđenog lica u drugu ili iz druge države;
- postupa se po predstavkama, pritužbama i žalbama pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora i državnih službenika i namještenika;
- postupa se po podnescima drugih državnih organa i institucija, sudova, te nevladinih i međunarodnih organizacija ovlašćenih za nadzor i zaštitu ljudskih prava pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora;
- vrši se nadzor nad zakonitošću rada i postupanja sa licima lišenim slobode i ujednačavanje rada i postupanje po organizacionim jedinicama;
- planiraju se nabavke opreme i investicija za zatvorski sistem;
- prikupljaju se, obrađuju i objedinjavaju svi izvještaji i dokumentacija organizacionih jedinica Zavoda;
- radi se na međunarodnoj saradnji.

ZIKS je podijeljen na sljedeće organizacione jedinice: Kazneno-popravni dom (KPD), Zatvor Podgorica (tzv. Istražni zatvor Podgorica), Zatvor Bijelo Polje, Zatvor za kratke kazne i Centar za obrazovanje, kojima rukovode načelnici, koje postavlja i razrješava direktor ZIKS-a.

U okviru ZIKS-a djeluju službe za obezbjeđenje, resocijalizaciju, rad osuđenih lica, zdravstvena i služba zajedničkih poslova, kojima rukovode šefovi službi, koje, takođe, postavlja direktor ZIKS-a.

U KPD-u izvršava se kazna zatvora do 40 godina, kazna zatvora u trajanju dužem od šest mjeseci za osuđene muškarce, kazne maloljetničkog zatvora, kao i kazne zatvora izrečene u krivičnom i prekršajnom postupku za žene.

Grafički prikaz organizacije KPD-a:⁴

U okviru KPD-a djeluju tri sektora: sektor obezbjeđenja, sektor za tretman i sektor za rad.

Ministarstvo pravde obavlja poslove uprave koji se odnose na: organizaciju i rad organa za izvršenje krivičnih sankcija, na kontrolu izvršenja kazne zatvora i drugih krivičnih sankcija u slučajevima predviđenim zakonom, pomilovanje, uslovni otpust i sporazum o naknadi štete zbog neosnovanog lišenja slobode i prekid kazne zatvora.

Pomoćnik ministra pravde, u čijoj je nadležnosti ZIKS, je generalni direktor Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija.

ZIKS-om rukovodi direktor kojeg imenuje Vlada Crne Gore na predlog ministra pravde, na period od pet godina. Direktor Zavoda za svoj rad odgovara generalnom direktoru Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija, ministru pravde i Vladi Crne Gore.

1. UNAPREĐENJE TRETMANA OSOBA OSUĐENIH NA KAZNU ZATVORA

Članovi radne grupe: Itana Kovačević (NVO *Juventas*), Milorad Marković (NVO *Juventas*), Pavić Radović (ZIKS), Danijela Razić (ZIKS), Ljiljana Garić (Centar za stručno obrazovanje), Dragan Tepavčević (Centar za socijalni rad), Marica Stijepović (Centar za socijalni rad), Dragana Otašević (Centar za socijalni rad), Jasmina Đukić (Zavod za zapošljavanje), Aleksandar Rakočević (Zavod za zapošljavanje), Ljiljana Nišavić (Zavod za zapošljavanje), Gordana Bošković (Centar za stručno obrazovanje).

Tretman lica osuđenih na kaznu zatvora predstavlja srž svakog modernog sistema izvršenja krivičnih sankcija. Organizacija službe koja je zadužena za sprovođenje tretmana, raznovrsnost programa koji se nude osuđenima, kao i sredstva koja se opredjeljuju za njihovo sprovođenje direktno ukazuju na prirodu i svrhu sistema izvršenja krivičnih sankcija, odnosno na njegovu razvijenost. Tretman pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora, kao komponenta izvršenja zatvorske kazne, od izuzetne je važnosti jer direktno utiče na poboljšanje položaja ovih lica, ostvarivanje njihovih prava i poboljšava izgleda za uspješnu reintegraciju nakon otpusta iz zatvora, te smanjuje recidivizam. U evropskom kontekstu upravo ljudska prava zatvorenika/ca, odnosno poštovanje njihove ličnosti i dostojanstva sa jedne strane i tretman sa druge strane, predstavljaju zajedničku osnovu za dalji razvoj i unaprjeđenje sistema izvršenja krivičnih sankcija. Ovaj koncept se u Evropi razvija poslednjih 60-tak godina prije svega pod okriljem Savjeta Evrope kao regionalne međunarodne organizacije koja je osnovana sa ciljem promovisanja vrijednosti koje se smatraju zajedničkom tekovinom svih evropskih naroda, a to su ljudska prava, vladavina prava i demokratija.

1.1 PRAVNI OKVIR

1.1.1. MEĐUNARODNI STANDARDI

Slijede međunarodni propisi u kojima su sadržani osnovni principi sistema zaštite prava zatvorenika/ca, a posebno imajući u vidu njihov tretman:

1. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima;
2. Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima iz 1955. godine;
3. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine;
4. Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda CETS No. 005;
5. Preporuka Komiteta ministara R(82)16 državama članicama o zatvorskome odsustvu;
6. Preporuka Komiteta ministara R(82)17 državama članicama o boravku u zatvoru i načinu postupanja prema opasnim zatvorenicima;
7. Konvencija o transferu osuđenih osoba CETS No. 112;
8. UN Konvencija protiv mučenja i drugih nečovječnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine;
9. Preporuka Komiteta ministara R(89)12 državama članicama o obrazovanju u zatvoru;
10. UN osnovni principi za tretman zatvorenika iz 1990. godine;
11. Preporuka Komiteta ministara R(97)12 državama članicama o osoblju zaduženom za sprovođenje sankcija i;
12. Preporuka Komiteta ministara R(99)22 državama članicama o prenaseljenosti u zatvorima;

13. Preporuka Komiteta ministara Rec(2003)23 državama članicama o postupanju sa zatvorenicima osuđenim na doživotnu ili dugotrajnu kaznu zatvora;
14. Evropska zatvorska pravila – Preporuka Komiteta ministara (2006)2 državama članicama o Evropskim zatvorskim pravilima;
15. Preporuka Komiteta ministara Rec(2008)11 državama članicama o Evropskim pravilima o maloljetnim počiniocima krivičnih djela koji izdržavaju sankcije ili mjere;
16. Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2012)5 državama članicama o Evropskom kodeksu etike za zatvorsko osoblje;
17. Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2012)12 državama članicama o zatvorenicima koji su strani državljani;
18. Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2014)3 državama članicama o opasnim počiniocima krivičnih djela;
19. Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja ECTS No. 126;
20. Standardi CPT-a.

Od posebnog značaja je Preporuka Komiteta ministara zemljama članicama o evropskim zatvorskim pravilima (u daljem tekstu: Evropska zatvorska pravila). Ovaj dokument, između ostalog, propisuje osnovne principe izvršavanja kazne zatvora i uslove u zatvorima. Potrebno je napomenuti da su kao izvori međunarodnih standarda, pored konvencija koje su pravno obavezujuće, navedene i preporuke koje nijesu pravno obavezujuće (u formalnom smislu) i spadaju u tzv. „meko“ pravo, ali se bez njih ne može govoriti o evropskom sistemu zaštite prava pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora.

1.1.2. DOMAĆE PRAVO

Opšta napomena: U toku rada na Akcionom planu došlo je do izmjene pravnog okvira kojim se uređuje izvršenje kazne zatvora u Crnoj Gori. Naime, Skupština Crne Gore je 26. juna 2015. godine usvojila novi Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti⁵ kojim se uređuje izvršenje kazne zatvora od četrdeset godina, novčane kazne i bezbjednosti, prava i obaveze zatvorenika, kao i druga pitanja od značaja za izvršenje ovih krivičnih sankcija. Zakon je stupio na snagu 18. jula 2015. godine i izrada novih podzakonskih akata - pravilnika je u toku. Rok za njihovu izradu je 18. jul 2016. godine (tj. jedna godina od stupanja na snagu Zakona kako je i propisano članom 198, stav 1). Do izrade novih pravilnika primjenjivaće se pravilnici izrađeni na osnovu prethodno važećeg Zakona o izvršenju krivičnih sankcija koji nijesu u suprotnosti sa važećim Zakonom. Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti, propisuje se program tretmana i reintegracije zatvorenika (čl. 29). Zakon propisuje da se na osnovu ispitivanja ličnosti zatvorenika, nalaza i mišljenja o socijalno-ekonomskoj situaciji porodice osuđenog, u cilju razvijanja individualnog osjećaja odgovornosti kod zatvorenika i podsticanja samoinicijative za reintegraciju u društvo, utvrđuje program tretmana i reintegracije. Program sadrži: razvrstavanje u klasifikacionu grupu, razvrstavanje u kolektiv, radno angažovanje, stručne obuke i obrazovanje, učešće u kulturnim i sportskim aktivnostima, posebne mjere predostrožnosti, pogodnosti tokom izdržavanja kazne zatvora ili kazne zatvor od četrdeset godina, porodične veze i kontakte sa spoljnim svijetom, uslove koji se odnose na ostvarivanje mogućnosti na uslovni otpust. Propisano je da se razvrstavanje u klasifikacionu grupu obavlja na osnovu vrste krivičnog djela, dužine izrečene kazne, krivice, ranije osuđivanosti i drugih kriterijuma u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu, kao i posebnih potreba svakog zatvorenika. Zakon definiše da program tretmana i reintegracije zatvorenika utvrđuje lice koje rukovodi zatvorom, i da se može mijenjati u zavisnosti od stepena realizacije i drugih relevantnih okolnosti.

Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija definiše razvoj programa tretmana osuđenih lica (član 14 i 15)⁶. Odsjek za ispitivanje ličnosti ispituje osuđeno lice i na osnovu dobijenih podataka, i u zavisnosti od visine kazne, načina dolaska na izdržavanje kazne i drugih okolnosti, utvrđuje se individualni program tretmana. U okviru Pravilnika individualizovani

5 "Sl. list CG", br. 36/2015.

6 Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija, (decembar 2012).

tretman je definisan u skladu sa UN standardima o minimalnim pravilama kada je u pitanju tretman osuđenih lica (UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners)⁷, u kom se (tačka 69) definiše da je poslije prijema i nakon ispitivanja ličnosti za svako osuđeno lice u odnosu na njegovu dužinu kazne, potrebno definisati individualni tretman u odnosu na utvrđene podatke vezano za individualne potrebne, sposobnosti i dispozicije osuđenih lica.

1.2. INSTITUCIONALNI OKVIR

Tretman lica koja izdržavaju zatvorsku kaznu sprovodi se u Zavodu za izvršenje kazni zatvora u okviru službe za resocijalizaciju, odnosno odsjeka za realizaciju tretmana.

1.3. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA I UOČENI PROBLEMI

Polazne osnove za analizu trenutnog stanja su bile savremene tendencije kada je riječ o tretmanu osoba osuđenih na kaznu zatvora koje idu u pravcu individualizacije njihovog tretmana. Imajući ovo u vidu utisak je da je potrebno uložiti dodatni napor kako bi ovaj koncept u potpunosti zaživio u kaznenom sistemu Crne Gore. Ovdje se prvenstveno misli na unaprjeđenje sistema za procjenu ličnosti kao i razvoj specijalizovanih programa koji će doprinijeti reintegraciji osuđenika u zajednicu nakon otpusta na slobodu.

1.3.1. ZAPOSLENI U SEKTORU ZA TRETMAN

Jedna od organizacionih jedinica u ZIKS-u je Sektor za tretman, koji je zadužen za poslove ispitivanja ličnosti, utvrđivanja programa i realizaciju tretmana. Sastoji se iz odsjeka za ispitivanje ličnosti, odsjeka za realizaciju tretmana i odsjeka za prijem, otpust, matičnu evidenciju i statistiku osuđenih lica. U okviru sistematizacije radnih mjesta u ZIKS-u, u odsjeku za realizaciju tretmana planiran je rad 16 (14 u Podgorici i 2 u Bijelom Polju zaposlenih), sa društveno-humanističkim smjerom obrazovanja. U odnosu na podatke dobijene u januaru 2015. to bi, u zavisnosti od paviljona/boravka, iznosilo oko 50/60 osuđenih lica na jednog realizatora tretmana, dok je po međunarodnim penološkim pravilima optimalan broj osuđenih lica na jednog realizatora tretmana od 20-30.

Posao sektora za realizaciju tretmana u velikoj mjeri je opterećen administrativnim zadacima kao što su prijem i prosljeđivanje molbi, žalbi, pisama, kao i vođenje detaljne obimne evidencije o svim promjenama koje se tiču tretmana (elektronski i u ličnom kartonu osuđenog lica). To uz veliki broj osuđenih lica za koje su realizatori zaduženi, umanjuje vrijeme provedeno u realizaciji tretmana, pružanju psiho-socijalne podrške i radu na rehabilitaciji i resocijalizaciji.

U tom smislu, navodimo da je time što su zaposlena 4 izvršioca od preporučenih 11, koliko je neophodno za optimalan rad Sektora za tretman (preporuka br. 119), djelimično ispunjena preporuka koju su dali HRA i saradnici u „Izveštaju o poštovanju ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u ZIKS-u“⁸. Takođe, nije razvijen sistem realizacije tretmana u kom bi djelokrug rada svih zaposlenih bio jasno definisan (preporuka br. 121), niti je za zaposlene obezbijeđen stručni program supervizije i programi za prevenciju „burn out“ sindroma (preporuka br. 122).

Kada je u pitanju kontinuirano stručno usavršavanje zaposlenih, u Sektoru za tretman u periodu 2011-2013. u okviru twinning projekta IPA 2011 „Podrška reformi sistema izvršenja krivičnih sankcija u Crnoj Gori“, koji je sprovodilo Ministarstvo pravde Crne Gore u saradnji sa SR Njemačkom i Kraljevinom Holandijom (finansiran od strane EU), rađene su različite obuke i studijska putovanja

7 UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977.

8 „Izveštaj o poštovanju ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u ZIKS-u“, HRA, Centar za antidiskriminaciju *Ekvista*, Centar za građansko obrazovanje i Sigurna ženska kuća, 2013. Izveštaj dostupan na: [http://www.hraction.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf](http://www.hrraction.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf).

i posjete zatvorima u navedenim zemljama. Obuke su se odvijale u dva pravca: na teme upravljanja zatvorom i na teme izgradnje službe za alternativne sankcije i uslovnu slobodu Crne Gore. Ipak, u perspektivi treba raditi na uspostavljanju sistema kontinuirane obuke za sve zaposlene u Sektoru za tretman, kako je i glasila preporuka HRA i saradnika (preporuka br. 123).

Napominjemo i da je CPT⁹, u vezi sa obukom kadra, a na osnovu posjete iz 2013, preporučio da bi bilo poželjno da Policijska akademija u Danilovgradu, pored postojećih obuka, obuhvati i obuke na temu prevencije konflikata i komunikacionih vještina, kao i na temu rada sa maloljetnicima koji su lišeni slobode.

1.3.2. PRIMJENA INDIVIDUALNOG TRETMANA

Program individualnog tretmana, iako formalno postoji, ne primjenjuje se u praksi u punom obimu. Rezultati sprovedenog istraživanja „Percepcija uslova i tretmana u zatvoru“ (mart 2014, N=283)¹⁰ pokazuju da u KPD-u 29,2% ispitanih osuđenih lica tvrdi da nije upoznato sa postojanjem individualnog tretmana, dok je 10,1% zadovoljno programom tretmana. Sem upoznavanja osuđenih lica sa Pravilnikom o kućnom redu, u okviru boravka na prijemnom odjeljenju i upoznavanja sa pravilama i obavezama, važno je svakom osuđenom licu na prilagođen način predstaviti i program tretmana u cilju sprovođenja efikasne resocijalizacije i rehabilitacije i u potpunosti sprovesti individualni tretman predviđen za svako lice koje izdržava zatvorsku kaznu.

Relevantne preporuke HRA i saradnika koje nijesu primijenjene, ili su djelimično primijenjene su: izrada individualnih planova za tretman osuđenih lica, koji će sadržati multidimenzionalni pristup i različite metode rada, kao i utvrđivanje mjerila napretka za vođenje evaluacije koja bi dala ocjenu uspješnosti (što se naročito odnosilo na planove za osuđena lica koja su na izdržavanju dugih kazni zatvora), odnosno uvođenje sistema objektivizacije kriterijuma za prelazak iz jedne klasifikacione grupe u drugu, pripremom instrumenata sa tačno utvrđenim kriterijumima. Slične preporuke su ponovljene i na konferenciji „Usvajanje zatvora ka zajednici“ (april 2014)¹¹.

Izradu i primjenu individualnih planova (tehnički) olakšava operativni sistem (PRIS) koji se primjenjuje u ZIKS-u, gdje se unose podaci o novopridošlim osuđenim licima i popunjavaju lični listovi. Podaci se unose ažurno, međutim, za efikasniju primjenu neophodno je obezbijediti IT inženjera koji bi bio zadužen za održavanje sistema.

1.3.3. PSIHO-SOCIJALNA POMOĆ I PODRŠKA

Strukturirani programi psiho-socijalne podrške ne postoje i svode se na povremene razgovore na zahtjev osuđenog lica ili procjenu specijalnog pedagoga. Pomoć psihijatra se više svodi na propisivanje lijekova, nego na psihološku podršku i savjetovanje. U paviljonima ili nema prostornih uslova za sprovođenje individualnih i grupnih razgovora uopšte, ili su postojeće kancelarije neprilagođene i neodgovarajuće opremljene.

Dodatnu psiho-socijalnu podršku osobama koje su korisnici psiho-aktivnih susstanci u ZIKS-u pružaju NVO-i (*Juventas* i NA), kroz informativne, psiho-edukativne radionice i grupe podrške. Takođe, postojala je saradnja sa NVO-ima SOS Podgorica, *Sigurna ženska kuća*, *4 life*, *Građanska alijansa*, koje su u odnosu na usluge koje pružaju, organizovali programe podrške u ZIKS-u.

Za različite programe psiho-socijalne podrške koji su posebno prilagođeni za osuđena lica (npr. programi kontrole bijesa, programi komunikacionih vještina)¹², potrebna je i dodatna edukacija osoblja.

9 CPT Izvještaj o posjeti Crnoj Gori sprovedenoj od 13. do 20. februara 2013, stav 71: “The Police Academy in Danilovgrad continued to organise specialised training courses (e.g. on prevention of drug addiction) for the penitentiary staff. However, **it would be desirable to expand the range of courses currently on offer so as to cover themes such as conflict prevention and communication skills as well as dealing with juveniles deprived of their liberty.**”

10 Percepcija uslova i tretmana u zatvoru, Juventas i HRA, 2015.

11 Međunarodna konferencija „Usmjeravanje zatvora ka zajednici“, april 2014, Crna Gora.

12 Više informacija o psihosocijalnoj podršci dostupnoj u Velikoj Britaniji na: <http://www.justice.gov.uk/offenders/before-after-release/obp>.

1.3.4. RADNI ANGAŽAMAN

Zakonom je propisano da zatvorenik tokom izdržavanja kazne zatvora ili kazne zatvora od četrdeset godina ima pravo i obavezu da radi (čl. 55). Propisano je i da se zatvorenik tokom izdržavanja kazne zatvora podstiče da radi, a da se vrsta posla određuje u skladu sa potrebama zatvorenika, programom tretmana i reintegracije zatvorenika, zdravstvenim stanjem, stečenim kvalifikacijama i mogućnostima ZIKS-a. Zatvorenik, shodno odredbama Zakona, radi pod nadzorom službenika obezbjeđenja ili nadzorom drugih službenika Zavoda, kao i bez nadzora, u slučajevima propisanim ovim zakonom. Zakon definiše da se zatvoreniku rad ne smije nametnuti kao oblik disciplinske kazne. Svrha rada zatvorenika je razvijanje njegovih radnih sposobnosti, sticanje radnog iskustva i znanja, kako bi se po izdržanoj kazni omogućila bolja reintegracija u društvo. Zakon propisuje da se rad zatvorenika ne računa u radni staž. Vrijeme koje zatvorenik provede na održavanju higijene prostorije u kojoj boravi, ne uračunava se u vrijeme provedeno na radu. Treba napomenuti da zatvorenik koji radi u zatvoru ima pravo na naknadu za rad (čl. 59) koja se određuje u visini od najmanje 30% minimalne neto zarade, u skladu sa propisima o radu. Radno vrijeme zatvorenika iznosi 40 časova nedjeljno. Zatvoreniku se mora omogućiti najmanje jedan dan odmora nedjeljno i dovoljno vremena za obrazovne i ostale aktivnosti, uz garantovano pravo na godišnji odmor, u skladu sa Pravilnikom o kućnom redu. Uslovi rada, vrste poslova, radno vrijeme, prekovremeni rad, odmor i zaštita na radu zatvorenika uređuju se Pravilnikom o kućnom redu. Takođe, Zakon predviđa mogućnost upućivanja zatvorenika (koji kaznu zatvora ili kaznu zatvora od četrdeset godina izdržava u prostorijama poluotvorenog ili otvorenog tipa), na rad van zatvora, kod poslodavca čija je djelatnost pogodna za obavljanje tog rada. Upućivanje na rad obavlja se na osnovu ugovora koji Zavod zaključuje sa poslodavcem, a za upućivanje zatvorenika na rad van zatvora, neophodna je pisana saglasnost zatvorenika.

Pravilnik o kućnom redu definiše rad osuđenih lica i naknade za rad. Rad se po Pravilniku odvija u Zavodu i van Zavoda u okviru: zanatske, poljoprivredne proizvodnje, pomoćno-tehničkih poslova ili u saradnji sa državnim ili privatnim poslodavcem.

U odnosu na 2013. godinu i preporuke koje su dali HRA i saradnici, još uvijek nijesu osavremenjene i proširene sve radionice u okviru KPD-a, s ciljem da se radno angažuje 80% osuđenih lica, niti je proširen izbor radnog angažovanja za osuđenice, kako bi imale mogućnost izbora kao i muškarci s istim statusom (preporuka br. 125). Nije ni uspostavljena saradnja sa nekim od preduzeća, kako bi se osuđena lica radno angažovala i izvan zatvora (preporuka br. 130). Takođe, Pravilnik o kućnom redu nije usklađen sa Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija u dijelu koji se tiče naknada zarada za radno angažovana osuđena lica, jer je Pravilnikom propisano da radno angažovana osuđena lica imaju pravo na naknadu za rad u visini od najmanje 30% od minimalne zarade u Crnoj Gori, dok je Zakonom propisano najmanje 50%, što je i bila jedna od preporuka (br. 126). Konačno, suprotno preporuci (br. 128), Zatvor Bijelo Polje još uvijek nema mašinu za proizvodnju betonskih elemenata i oformljenu radionicu za radni angažman osuđenih lica koji u tom zatvoru izdržavaju kaznu.

Podaci iz istraživanja „Percepcija uslova i tretmana u zatvoru“ (mart, 2014) pokazuju da je 47% osuđenih lica na izdržavanju kazne u Kazneno popravnom domu (KPD) u Podgorici, a koja su učestvovala u istraživanju, bilo radno angažovano, a 78,9%¹³ smatra da bi im rad u ZIKS-u bio koristan. Poslovi koje su naveli uslovljeni su ponudom, ali i zalaganjem na samom radu, tako da su izjavili da bi voljeli da budu uključeni u sljedeće poslove: baštovanstvo, posao u stolarskoj radionici, u kuhinji, u automehaničarskoj radionici, u kotlarnici, posao varioca, limara, u rezbarskoj radionici, bibliotekara, redara, bravara, rad na građevini, posao frizera, informatičara, knjigovođe, keramičara, rad sa životinjama. Sve žene koje se nalaze na izdržavanju kazne zatvora radno su angažovane i to na poslovima redara, u vešeraju i u biblioteci.

1.3.5. OBRAZOVANJE

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti u čl. 65 predviđa da se za zatvorenike koji nemaju završenu osnovnu školu, može omogućiti da steknu osnovno obrazovanje u skladu sa posebnim zakonom. Radi sticanja određenih vještina i znanja, zatvoreniku se može omogućiti da stekne srednje opšte obrazovanje, stručno obrazovanje i visoko obrazovanje, kao i drugu stručnu

kvalifikaciju. Zakon definiše da za sticanje osnovnog obrazovanja i prvu kvalifikaciju, kao i za programe obrazovanja koji se finansiraju iz javnih prihoda, a koji su obuhvaćeni godišnjim planom obrazovanja odraslih, zatvorenik ne plaća troškove obrazovanja. Zakonom je propisano da se za nepismene zatvorenike organizuju posebni kursevi za opismenjavanje.

Za maloljetna osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu organizuje se nastava za osnovno obrazovanje, a može se organizovati i nastava za stručno obrazovanje. Troškove ovog školovanja snosi ZIKS. Ukoliko se programom tretmana ocjeni da je korisno za postizanje svrhe izvršenja kazne zatvora, osuđenom licu se može omogućiti polaganje ispita van prostorija ZIKS-a. Troškove snosi osuđeno lice, a polaganje ispita odobrava načelnik organizacione jedinice, uz saglasnost direktora.

Preporuke na osnovu monitoring posjeta HRA i saradnika koje još uvijek nijesu ili su djelimično sprovedene su: organizovati opismenjavanje svih nepismenih lica na izdržavanju kazne (preporuka br. 132), kao i obuke za rad na računarima (preporuka br. 136), Pravilnikom propisati i obezbijediti osnovno obrazovanje za sva osuđena lica koja nemaju završenu osnovnu školu i preciznije i jasnije urediti pravo na polaganje ispita tako da se obezbijedi vanredno polaganje predmeta za završetak osnovne, srednje škole i ispita na fakultetu (preporuka br. 131).

Obrazovna struktura lica na izdržavanju kazne zatvora, po podacima dobijenim iz istraživanja „**Percepcija uslova i tretmana u zatvoru**“ (mart, 2014), u KPD-u izgleda ovako: 8% nema završenu osnovnu školu, 17,3% ima samo završenu osnovnu školu¹⁴, 10,6% nezavršenu srednju školu, 53% završenu srednju školu, 9,6% završen fakultet. U Zatvoru u Bijelom Polju 1 zatvorenik ima nezavršenu osnovnu školu, 3 završenu osnovnu školu, 1 nezavršenu srednju školu, 15 završenu srednju školu, 2 završen fakultet. Kada su žene u pitanju obrazovna struktura izgleda ovako: jedna ima nezavršenu osnovnu školu (nepismena), jedna je stekla osnovno obrazovanje, jedna je sa nezavršenom srednjom školom, dvije sa završenom srednjom školom, dok je jedna završila fakultet. Prema istraživanju, 8% osuđenih lica na izvršenju kazne zatvora u KPD-u izjavilo je da je imalo priliku da se obrazuje, dok je skoro polovina onih koji su zainteresovani da se uključe u neki oblik obrazovanja (49%). 8,3% (23 osuđena lica) je, tokom izvršenja kazne zatvora u KPD-u, tražilo da im se omogući nastavak započetog školovanja van zatvora i za 37,3% je to i omogućeno. Polovina osuđenih lica smatra da bi im obrazovanje stečeno u zatvoru bilo korisno, 49,1% njih je izjavilo da bi im bilo značajno da dobiju diplomu po završenoj obuci, 20,6% da dobiju preporuke od profesora/instruktoru za neko buduće zaposlenje, 14,7% da dobiju neku od nagrada koje su propisane Pravilnikom o kućnom redu. Kada je Zatvor u Bijelom Polju u pitanju 11 osuđenika je izjavilo da je imalo priliku da se obrazuje u okviru Zatvora, dok su 2 osuđena lica izjavila da im je omogućeno započeto školovanje dok su na izvršenju kazne zatvora. Kada su žene u pitanju jednoj osuđenici je nastavak započetog školovanja bio omogućen.

1.3.6. SPORTSKE I KULTURNO-UMJETNIČKE AKTIVNOSTI U OKVIRU ZIKS-a

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti predviđa da u zatvoru moraju biti obezbijedjeni uslovi za organizovanje sportskih, rekreativnih, kulturnih i drugih aktivnosti u slobodno vrijeme, a koje su od značaja za održavanje fizičkog i mentalnog zdravlja zatvorenika (čl. 70). Navedene aktivnosti se shodno odredbama Zakona organizuju u skladu sa programom tretmana i reintegracije zatvorenika.

U ZIKS-u je radno angažovan jedan zaposleni (profesor fizičke kulture) koji je zadužen za organizaciju i unaprjeđenje rekreativnih i sportskih aktivnosti. Većina osuđenih lica koristi teretanu tokom dva sata omogućene šetnje na otvorenom i željeli bi da im se prošire sportske aktivnosti kojima bi se bavili (npr. stoni-tenis, odbojka i sl).

U skladu sa preporukom CPT-a, odnosno HRA i saradnika, postavljen je su klupe za sjedenje u okviru KPD-a. Djelimično su nabavljeni sportski rekviziti, a njihovu nabavku i održavanje treba kontinuirano sprovesti.

Po pitanju kulturno-umjetničkih aktivnosti povremeno se organizuje (najčešće jedan put godišnje) gostujuća predstava, pa se može zaključiti da nije sprovedena preporuka HRA i saradnika da se

14 Percepcija uslova i tretmana u zatvoru, Juventas i HRA, 2015.

kulturni sadržaji organizuju češće i u saradnji sa samim osuđenim licima (preporuka br. 140), niti su obezbijeđeni uslovi za dosljednu primjenu odredbi Pravilnika o kućnom redu kojima se omogućavaju kulturno-umjetničke priredbe, radionice, predavanja i sl. (preporuka br. 137). Dakle, važno je razviti saradnju sa sportsko-kulturnim institucijama i različitim organizacijama, kako bi sportske, kulturne i umjetničke aktivnosti postale redovan, strukutuiran, svakodnevni dio realizacije tretmana.

U stolarskoj radionici proizvode se stolovače, kreveti i suveniri, mada ostaje otvoreno pitanje kontinuirane prodaje proizvedenih predmeta. Povremeno se organizuju i slikarske radionice. I njih je potrebno češće organizovati imajući na umu da korišćenje različitih umjetničkih medija predstavlja veoma važan i motivišući način za promjenu ponašanja u okviru rehabilitacionog procesa.

1.3.7. PODRŠKA PORODICAMA OSOBA NA IZVRŠENJU KAZNE ZATVORA

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti u čl. 72 predviđa da zatvorenik ima pravo na posjetu od strane bračnog ili vanbračnog partnera, djece, roditelja, braće, sestara i tazbinskog srodnika u prvom stepenu srodstva, koje je zatvorik označio prilikom prijema na izdržavanje kazne zatvora. Zatvorenik ima pravo na posjetu od strane navedenih lica dva puta mjesečno, u trajanju do dva sata. Navedena lica zatvorenika mogu posjetiti u grupi od po troje, pri čemu se u taj broj ne ubrajaju maloljetna djeca. Pored toga, zatvoreniku se u skladu sa Zakonom može dozvoliti i vanredna posjeta ovih kao i drugih lica, po odobrenju rukovodioca zatvora, jednom mjesečno, u trajanju od 30 minuta u grupi od po dvoje. Zatvoreniku se može dozvoliti posebna posjeta, po odobrenju rukovodioca zatvora, ukoliko se na taj način doprinosi ostvarivanju svrhe izdržavanja kazne zatvora i reintegraciji zatvorenika u društvo ili ukoliko ta posjeta služi za rješavanje ličnih, pravnih ili poslovnih pitanja koja zatvorenik ne može riješiti pisanim putem ili posredstvom trećeg lica. Posebne posjete se mogu dozvoliti dva puta mjesečno u trajanju od po 30 minuta.

Zakon propisuje i da zatvorenik ima pravo na posjete branioca, punomoćnika i notara. Takođe, zatvorenika može posjetiti i predstavnik nevladine organizacije koja se bavi zaštitom ljudskih prava zatvorenika, a na osnovu sporazuma o saradnji. Shodno odredbama Zakona, prilikom posjeta navedenih lica, po pravilu se neće vršiti pregled sadržaja dokumentacije koju ta lica donesu sa sobom. Kao izuzetak, Zakon propisuje da će se u pojedinim situacijama, kada je to neophodno za vođenje krivičnog postupka ili iz razloga bezbjednosti, na osnovu odluke suda, ipak pregledati sadržaj dokumentacije koju gore navedena lica donesu sa sobom. Posjete ovih lica se vrše pod nadzorom službenika obezbjeđenja, osim kod posjeta branioca i predstavnika nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava zatvorenika, koje su pod vizuelnim nadzorom.

Pored posjeta iz čl. 72 Zakona, koje su ranije pomenute, zatvorenik ima pravo i na porodičnu posjetu (čl. 74) od strane bračnog ili vanbračnog partnera i djece. Ona se obavlja u posebno za to namijenjenoj prostoriji, bez nadzora, jednom mjesečno u trajanju do tri sata. Zakon propisuje da prostorija u kojoj se organizuje posjeta mora biti dovoljno prostrana, klimatizovana, sa potrebnim namještajem, kupatilom i prilagođena za boravak djece.

Konačno, zatvorenik koji je stranac, pored prethodno navedenih prava na posjetu u smislu ovog zakona, ima pravo i na posjetu predstavnika diplomatsko-konzularnog predstavništva države porijekla, odnosno države ili organizacije koja štiti njegove interese (čl. 75).

Zakon propisuje i razloge odnosno okolnosti usljed kojih starješina ZIKS-a (ili službenik obezbjeđenja) može zabraniti (ili prekinuti) posjetu zatvoreniku i to ako je: ugrožena bezbjednost ili su nastupile druge vanredne okolnosti u zatvoru i ako postoji opasnost da posjetioci mogu negativno uticati na zatvorenika. Sa druge strane, službenik obezbjeđenja prekinuće posjetu u slučaju unošenja stvari čije držanje i upotreba nijesu dozvoljeni u zatvoru ili narušavanja reda u prostorijama za posjete. Takođe, službenik obezbjeđenja neće dozvoliti posjetu u slučaju da posjetilac narušava red na prijavnici ZIKS-a ili pokuša da unese stvari čije držanje i upotreba nijesu dozvoljeni u zatvoru (u tom slučaju može se izreći zabrana ulaska u Zavod posjetiocu u trajanju do godine dana).

Podaci iz istraživanja „Percepcija uslova i tretmana u zatvoru“ (mart, 2014), po pitanju lica koja borave u KPD-u, pokazuju da je: 33% osuđenih lica u braku¹⁵, 12,2% u vanbračnoj zajednici, 7% je razvedeno, kod 3% supružnik je preminuo, dok 42% njih nije u braku; 51,1% ima djecu; najveći

broj njih navodi da ih porodica posjećuje jednom u 15 dana (47%), 5% jednom sedmično, a 21% jednom mjesečno. Kada je u pitanju Zatvor u Bijelom Polju (23), podaci pokazuju da je 12 osuđenih lica u braku, 2 u bračnoj zajednici, 1 razveden, dok je 9 neoženjenih. 14 osuđenih lica je izjavilo da ima djecu. U najvećem broju izjavljuju da ih djeca posjećuju jednom u 15 dana (8), jednom mjesečno (2), jedanput sedmično (1). Kada su žene (8) u pitanju, 3 su u braku, 3 u vanbračnoj zajednici, 1 udovica; 4 su izjavile da imaju djecu. Djeca ih posjećuju jednom u 15 dana (1), jednom mjesečno (1), ne posjećuju, ali imaju redovan kontakt telefonom (1).

Preporuke sa konferencije „Usmjeravanje zatvora ka zajednici“ sugerišu da je važno obezbijediti povezanost sa stručnim licima iz centara za socijalni rad (obučeni za pružanje porodičnog savjetovanja), kako bi porodici pružili potrebnu podršku, pogotovo u procesu uključivanja djece i rada sa djecom. Takođe, neophodno je utvrditi uslove za uključivanje NVO-a koji imaju programe podrške i programe rada sa porodicama osuđenika/ca. U ZIKS-u je neophodno renovirati prostorije u kojima se odvijaju posjete, prilagoditi posebne prostorije za posjetu djece lica na izdržavanju kazne zatvora, a po mogućnosti uključiti i osuđena lica u ovaj proces. Takođe, veoma je važno renovirati prostorije za bračne posjete (proces renoviranja je u toku, tako da je u potpunosti renovirana jedna prostorija za bračne posjete) i organizovati savjetodavne grupe podrške za osuđenike/ce u skladu sa utvrđenim potrebama, a koje bi bile vođene od strane profesionalaca/ki (psiholog, socijalni radnik).

Potrebno je uspostaviti tješnju saradnju i razmjenu informacija između CSR i osoblja ZIKS-a u dijelu koji se, između ostalog, odnosi i na kvalitetnije organizovanje posjeta djece roditeljima koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora.

1.3.8. UOČENI PROBLEMI

Na osnovu analize stanja identifikovani su sljedeći problemi:

1. Nedovoljno razvijen sistem za procjenu ličnosti, određivanja individualizovanog programa tretmana i operativnog praćenja realizacije tretmana;
2. Nedovoljni kapaciteti za razvijanje i realizaciju programa psiho-socijalne podrške osuđenim licama (individualnih i grupnih);
3. Nedovoljno razvijeni kadrovski kapaciteti u sektoru tretmana;
4. Nedovoljna obrazovna ponuda i ponuda radnog angažmana za osuđena lica, kao i povezivanje obrazovne ponude sa radnim angažmanom;
5. Nedovoljna ponuda i nedovoljno adekvatni uslovi za rekreacione i sportske aktivnosti za osuđena lica;
6. Nedovoljna ponuda kulturno-umjetničkih aktivnosti za osuđena lica;
7. Nedovoljna ponuda sveobuhvatne podrške porodicama lica na izdržavanju kazne zatvora.

1.4. SPECIFIČNI CILJEVI – UNAPREĐENJE TRETMANA

Imajući u vidu postojeći pravni i institucionalni okvir, relevantne međunarodne standarde, kao i analizu trenutnog stanja u ovoj oblasti, potrebno je Akcionim planom predvidjeti aktivnosti i mjere kojima će se ostvariti sljedeći ciljevi:

1. Unapređenje zakonodavnog okvira kroz analizu zakona i podzakonskih akata i izmjene na osnovu preporuka;
2. Unapređenje sistema za procjenu ličnosti, određivanje individualizovanog programa tretmana i operativnog praćenja realizacije tretmana;
3. Razvijanje i realizacija programa psiho-socijalne podrške osuđenim licama (individualnih i grupnih);
4. Sistemsko povećavanje i unaprjeđivanje ljudskih resursa kroz sistem obuka i odgovarajuće selekcije u skladu sa međunarodnim penološkim standardima;
5. Unaprjeđivanje obrazovne ponude i uezivanje sa radnim angažmanom za osuđena lica;
6. Unapređenje i struktuiranje uslova i ponude za rekreacione i sportske aktivnosti za osuđena lica;

7. Unapređenje realizacije kulturno-umjetničkih aktivnosti za osuđena lica;
8. Unapređenje sveobuhvatne podrške porodicama lica na izdržavanju kazne zatvora.

Detaljan Akcioni plan, odnosno predviđene aktivnosti i mjere sa rokovima, nosiocima realizacije, indikatorima i izvorima finansiranja su tabelarno prikazane u Poglavlju br 2.

2. SPECIFIČNI CILJEVI

Članovi radne grupe: Itana Kovačević (NVO *Juventas*), Milorad Marković (NVO *Juventas*), Pavić Radović (ZIKS), Danijela Razić (ZIKS), Ljiljana Garić (Centar za stručno obrazovanje), Dragan Tepavčević (Centar za socijalni rad), Marica Stijepović (Centar za socijalni rad), Dragana Otašević (Centar za socijalni rad), Jasmina Đukić (Zavod za zapošljavanje), Aleksandar Rakočević (Zavod za zapošljavanje), Ljiljana Nišavić (Zavod za zapošljavanje), Gordana Bošković (Centar za stručno obrazovanje)

Reintegracija i resocijalizacija osuđenih lica nakon otpusta iz zatvora opredjeljuje opravdanost i svrsishodnost kazne zatvora. Kako kazna zatvora sama sebi ne može biti svrha, nužno je da se izvrši tako što će se osuđenom licu ponuditi uslovi i mogućnosti za lični napredak i usavršavanje, kako bi se na slobodi ponašao u skladu sa zakonima i mogao da samostalno živi i radi.

Kao dio sveobuhvatne pripreme osuđenog lica za otpust nužno je uspostaviti efektivnu neposrednu pripremu osuđenih lica pred otpust.

Osnovni cilj ovog dijela Akcionog plana jeste uspostavljanje ili jačanje sistema postpenalnog prihvata, suzbijanje recidivizma (ponovnog vršenja kažnjivih djela) i smanjenje prenaseljenosti u zatvorima.

2.1. PRAVNI OKVIR

2.1.1. MEĐUNARODNI STANDARDI

Najznačajnije međunarodne propise u kojima su sadržani osnovni principi sistema zaštite prava zatvorenika/ca, sa posebnim osvrtom na njihovu pripremu za otpust i podršku nakon otpusta, vidjeti u poglavlju 1.1.1.

2.1.2. DOMAĆE PRAVO

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti u čl. 95 uređuje proceduru priprema za otpuštanje zatvorenika - propisujući da u svrhu pripreme za otpuštanje iz zatvora, zatvorenik može biti premješten iz prostorija zatvorenog tipa u prostorije poluotvorenog ili otvorenog tipa. Shodno Zakonu, prilikom pripreme za otpuštanje iz zatvora, zatvoreniku se daju savjeti u vezi njegovih ličnih, finansijskih i socijalnih pitanja i obezbjeđuje spisak organa i ustanova nadležnih za socijalnu pomoć i zapošljavanje. Zatvoreniku koji se nalazi na izdržavanju kazne zatvora u trajanju dužem od šest mjeseci ili kazne zatvora od četrdeset godina, a kojem je do redovnog isteka te kazne ostalo najviše tri mjeseca može se, radi pripreme za otpuštanje iz zatvora, dozvoliti izlazak najduže na tri dana. Zakon propisuje da će ZIKS, u slučajevima kada je zatvoreniku potrebna pomoć nakon otpuštanja iz zatvora, uz njegov pristanak, o tome obavijestiti centar za socijalni rad.

Pravilnikom o kućnom redu propisuje se da Sektor za tretman najmanje 15 dana prije redovnog otpuštanja osuđenog lica, sačinjava zaključni izvještaj o realizovanom programu tretmana. Zatim se obavještava nadležni centar za socijalni rad da je došlo do otpusta (pod uslovima da je lice i prije izdržavanja kazne zatvora bilo korisnik socijalno zaštitnih prava i usluga ili je to njegova porodica postala nakon njegovog/njenog odlaska na izdržavanje kazne ili je ranije savjetovano). Specijalni pedagog i socijalni radnik dužni su da mu pruže neophodnu pomoć oko pripreme za otpust, mada ne raspoložemo podacima da se ova

pomoć pruža u praksi (o nadležnostima centra vidjeti detaljnije u nastavku u poglavlju 2.2).

Zakonom o izvršenju uslovne osude i kazne rada u javnom interesu propisuje se način izvršenja uslovne osude, uslovne osude sa zaštitnim nadzorom i kazne rada u javnom interesu izrečenih u krivičnom i prekršajnom postupku (alternativne sankcije), kao i nadzor nad uslovno otpuštenim osuđenim licem.¹⁶

Zakonom o radu¹⁷ se zabranjuje neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje kroz opštu formulaciju „s obzirom na neko drugo lično svojstvo“ pod koju se može podvesti osuđivanost lica. Osobe osuđene na izdržavanje kazne zatvora, mjere bezbjednosti, vaspitne ili zaštitne mjere, u trajanju do šest mjeseci imaju pravo na mirovanje radnog odnosa. Osuđeni/na ima pravo da se, u roku od 30 dana od dana otpuštanja sa izdržavanja kazne zatvora, vrati na posao kod poslodavca na isto ili drugo radno mjesto koje odgovara njegovom/njenom stepenu stručne spreme, odnosno nivou obrazovanja i zanimanja.

Zakonom o zabrani diskriminacije¹⁸ štiti se pravo na jednakost svih građana i zabranjuje se svaki oblik diskriminacije, po bilo kom osnovu, pa i statusu bivšeg osuđenika. Ova činjenica ne smije biti osnov za ograničenje nečijeg prava, osim u slučajevima kada je to Zakonom propisano i opravdano u svakom konkretnom slučaju.

Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti¹⁹ prepoznaje kategoriju teže zaposljivih lica koja zbog različitih smetnji (zdravstvene smetnje, nedovoljno ili neodgovarajuće obrazovanje, sociodemografske karakteristike i dr), nije konkurentna na tržištu rada i teže nalazi zaposlenje. Pod ovu kategoriju se svakako mogu podvesti i lica otpuštena sa izdržavanja kazne zatvora. Međutim, treba imati u vidu da lica koja su izdržala kaznu zatvora nijesu izričito prepoznata Zakonom kao teže zaposliva, pa u tom smislu i nijesu korisnici programa profesionalne rehabilitacije teže zaposljivih lica, niti su konkurentni prilikom organizovanja javnih radova. Dakle, nemaju prednost u sprovođenju pojedinih aktivne politike zapošljavanja koje spovodi Zavod za zapošljavanje Crne Gore, kao i agencije za zapošljavanje.

Zakon o izvršenju uslovne osude i kazne rada u javnom interesu²⁰ propisuje i nadzor nad uslovno otpuštenim osuđenim licem. O ovom uslovnom otpustu i sadržaju, jedinica za uslovnu slobodu će obavijestiti: centar za socijalni rad, Zavod za zapošljavanje i poslodavca kod kojeg je uslovno otpušteno osuđeno lice zaposleno, odnosno bilo zaposleno, odgovarajuću zdravstvenu ustanovu, policiju, ustanove, druge subjekte i fizička lica, zavisno od obaveze utvrđene rješenjem o uslovnom otpustu.

Organi, ustanove, drugi subjekti i fizička lica dužni su da sarađuju sa jedinicom za uslovnu slobodu i da daju potrebne podatke, odnosno informacije koje su u vezi sa izvršenjem obaveza utvrđenih rješenjem o uslovnom otpustu.

2.2. INSTITUCIONI OKVIRI

Ministarstvo pravde/Direkcija za uslovnu slobodu (u slučaju uslovnog otpusta)

Nakon izlaska iz zatvora uslovno otpušteno osuđeno lice dužno je da se javi Direkciji za uslovnu slobodu (Direkciji). Direkcija je započela sa radom 2014. godine. Tokom ovog perioda uslovno otpušteno lice dužno je da se pridržava svih utvrđenih obaveza kako bi izbjeglo posljedice opoziva uslovnog otpusta i ponovnog vraćanja u zatvor. Direkcija pruža uslovno otpuštenom osuđenom licu socijalnu i drugu vrstu pomoći kojom se podstiče prilagođavanje uslovno otpuštenog osuđenog lica u zajednici. U slučaju potrebe, između ostalog, Direkcija pruža pomoć u nalaženju smještaja uslovno

¹⁶ Tokom 2014. počela je da se sprovodi alternativna kazna u javnom interesu, u okviru koje je glavni grad Podgorica potpisao sporazum o saradnji sa 17 javnih preduzeća. Opštine Cetinje, Kotor, Danilovgrad i Herceg Novi su, takođe, pristupile sprovođenju ovih kaznenih .

¹⁷ Zakon o radu ("Službeni list CG", br. 49/2008, 26/2009 i 59/2011).

¹⁸ Zakon o zabrani diskriminacije ("Službeni list CG", br. 46/2010, 36/2014).

¹⁹ Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti ("Sl. list Crne Gore", br. 14/10, 40/11, 45/2012).

²⁰ Službeni list Crne Gore, br. 32/2014.

otpuštenom osuđenom licu, kao i pomoć prilikom zapošljavanja.

Kako Direkcija ima centralnu ulogu - koordinira aktivnosti ostalih činilaca postpenalnog tretmana i podrške osuđenima, od posebnog je značaja jačanje njenih kapaciteta. Nužno je uspostavljanje tijesne veze Direkcije sa Službom za tretman u zatvorima i njeno uključivanje u pripremu za otpust u završnoj fazi, odnosno neposredno pred sam otpust. Činjenica da su zatvorenici u prilici da se upoznaju sa službenicima Direkcije, još dok su na izdržavanju kazne, trebalo bi da olakša njihove prve korake van zatvora i doprinese njihovom većem samopouzdanju i sigurnosti nakon izlaska. Dodatan napor u kvalitetnoj pripremi izlaska osuđenika Direkcija treba da čini u pravcu uspostavljanja saradnje sa organizacijama civilnog društva. Njihova uloga u pružanju podrške licima neposredno nakon izlaska iz zatvora je od velikog značaja, pogotovo organizacije/udruženja koja okupljaju lica koja su i sama izdržala kaznu zatvora.

Zavod za zapošljavanje Crne Gore

Zavod za zapošljavanje djeluje u pravcu aktivnijeg traženja zaposlenja po izdržavanju kazne i to putem omogućavanja prijave na evidenciju nezaposlenih lica (na birou rada u opštini u kojoj lice ima prebivalište). Na ovaj način lice koje je otpušteno iz zatvora može ostvariti pravo na zdravstveno osiguranje i druga prava po osnovu nezaposlenosti. Svako nezaposleno lice dobija svog savjetnika koji će ga upoznati sa njegovim pravima i obavezama i informisati o mogućnostima zapošljavanja.

Kao i drugim nezaposlenim licima, licu koje je otpušteno stoje na raspolaganju određeni programi pomoći za zapošljavanje i to opismenjavanje za odrasle, informacijsko-motivacijski seminari (radionice), stručno obrazovanje i osposobljavanje, dokvalifikacija ili prekvalifikacija, specijalizacija, profesionalna orijentacija omladine i lica koja traže zaposlenje, sezonsko zapošljavanje i mogućnost dobijanje kredita za samozapošljavanje. Takođe, na raspolaganju su i usluge Centra za profesionalno informisanje i savjetovanje (CIPS) čije se kancelarije nalaze u: Podgorici, Bijelom Polju, Nikšiću, Herceg Novom, Beranama, Baru i Pljevljima. U CIPS-u se mogu dobiti informacije o: ponuđenim obrazovnim programima u srednjim i višim školama, i na fakultetima; o uslovima za upis i broju traženih studenata; o finansijskoj pomoći tokom školovanja; o zanimanjima za koja postoji manjak kvalifikovanog kadra i drugim zanimanjima; o obukama; o stanju na tržištu rada i potencijalnim poslodavcima.

Licu koje je izdržalo kaznu zatvora ili se nalazi na uslovnom otpustu pruža se i mogućnost profesionalne rehabilitacije, a postupak za ostvarivanje ovog prava pokreće se po zahtjevu nezaposlenog lica, odnosno savjetnika za rehabilitaciju. Profesionalna rehabilitacija se odnosi na aktivnosti koje se sprovode u cilju da se teže zaposlivo lice na odgovarajući način osposobi za rad, zadrži zaposlenje i da u njemu napreduje.

Tokom boravka u zatvoru osoba nema status nezaposlenog lica, već se nakon izlaska mora ponovo prijaviti kroz gore navedenu proceduru. Naglašavamo da su ovo mjere koje inače stoje na raspolaganju nezaposlenim licima, imajući u vidu da osobe koje su izdržale kaznu zatvora nijesu Zakonom prepoznate kao teže zaposliva kategorija.

Centar za socijalni rad

Centri za socijalni rad su ustanove socijalne zaštite kojima se lica koja su bila na izdržavanju kazne mogu javiti kako bi provjerila da li ispunjavaju uslove za ostvarivanje nekog prava propisanog Zakonom o socijalnoj i dječjoj zaštiti. Iako smo dobili informaciju da centar pravi individualni plan podrške za lica koja im se jave nakon izdržane kazne zatvora, nijesmo bili u prilici da provjerimo na koji način se ovaj plan sprovodi (u toku pisanja ovog odjeljka nije bilo lica koja su skorije izašla na slobodu na programu pomenute podrške).

Organizacije civilnog društva

Na teritoriji Crne Gore djeluje više nevladinih organizacija koje u svojim programima i kroz različite aktivnosti pružaju podršku osuđenim licima, za vrijeme izvršenja kazne zatvora i nakon njihovog otpuštanja. Podrška nevladinih organizacija se prevashodno pruža kroz specifične programe rehabilitacije i resocijalizacije zavisnika/ca od droga i edukativnih radionica za osuđena lica. Edukativne radionice se povremeno organizuju i za zaposlene u ZIKS-u.

2.3. ANALIZA POSTOJEĆEG STANJA I UOČENI PROBLEMI

U pogledu pripreme osuđenih lica za otpust kao i podrške nakon izlaska nedostaju brojni servisi, a uočena je i nedovoljna povezanost institucija. Poseban akcenat u ovom Akcionom planu stavljen je na neposrednu pripremu za otpust, podršku pri zapošljavanju i druge oblike podrške kroz rad sa bivšim zatvorenicima i njihovim porodicama.

2.3.1. NEPOSREDNA PRIPREMA OSUĐENIH LICA PRED OTPUST

Trenutno, neposredna priprema osuđenih lica pred otpust se svodi na kratko usmjeravanje i preporuke realizatora tretmana, bez posebno individualizovanog ciljanog i usmjerenog programa pripreme i bez uspostavljanja bliže saradnje sa institucijama i/ili organizacijama koje bi trebalo da pruže podršku.

2.3.2. STVARANJE PREDUSLOVA ZA ZAPOŠLJAVANJE BIVŠIH OSUĐENIKE NAKON IZLASKA NA SLOBODU

Jedan od važnih segmenata efikasne resocijalizacije i reintegracije osuđenih lica u društveno okruženje je mogućnost zapošljavanja nakon izlaska iz zatvora, ali ono predstavlja i najveći izazov sa kojim se suočavaju bivši osuđenici. Kako je navedeno, licima koja su na izdržavanju kazne zatvora dužem od 6 mjeseci po sili zakona prestaje radni odnos, odnosno (ako je nezaposleno lice) prestaje da se vodi na evidenciji nezaposlenih. Otežavajuće okolnosti su i duži period isključenosti iz radnog okruženja, promjene na tržištu rada, nedostatak vještina koje se traže, loša slika o sebi (koju lice može steći), stigma i diskriminacija sa kojom se, po pravili, suočava nakon izdržane kazne. Posebno poražavajući rezultati istraživanja pokazuju da 60,9% osuđenih lica u KPD-u smatra da tokom boravka u zatvoru nijesu stekli nova znanja i vještine koje će im biti korisne kada izađu iz zatvora („Percepcija uslova i tretmana u zatvoru“, mart 2014)²¹.

Pri radi, u ZIKS-u nemaju mogućnost obuke za rad na računarima, jer ne postoji odgovarajuća kompjuterska sala (iako je još 2013. u odgovoru na preporuku br. 136 HRA i saradnika navedeno da će sala biti na raspolaganju kad kompjuteri budu popravljani i reinstalirani). Sala bi, pored osnovne računarske obuke, omogućila obuku i iz „vrituelnog preduzetništva“, grafičkog i veb (web) dizajna i sl.

2.3.3. OBEZBJEĐIVANJE PODRŠKE OSUĐENIM LICIMA I NJIHOVIM PORODICAMA NAKON IZLASKA

Osim ograničenih usluga koje pruža Centar za socijalni rad, ne postoje specifično usmjerene usluge i programi podrške za bivše zatvorenike/ce, nakon izlaska iz zatvora po izdržanoj kazni. Jedan od evidentiranih bazičnih problema je nepostojanje prihvatilišta za osuđena lica (odnosno prihvatilišta za beskućnike uopšte), nakon izlaska iz zatvora. Ovo posebno zabrinjava jer je istraživanje „Percepcija uslova i tretmana u zatvoru“²² pokazalo da je 8,1% (KPD) ispitanika izjavilo da nakon izlaska neće imati gdje da živi. Dakle, otvaranje prihvatilišta bi trebalo da bude jedna od važnih kako bi im se za početak obezbijedili uslovi za bezbjedan smještaj. Prihvatilište bi trebalo da ima i osmišljene programe podrške (saradnja sa Zavodom za zapošljavanje, NVO-ima i sl) koji bi pomogli bivšim osuđenicima u prilagođavanju na uslove nakon izlaska i pomoglo im pri intergraciji u društveni sistem.

Većina osuđenih lica anticipira stigmatu i diskriminaciju sa kojom će biti suočeni nakon izlaska, što otežava reintegraciju u okviru socijalnog okruženja. U istraživanju njih 71% izjavilo je da im institucije sistema neće pružiti potrebnu podršku; 60,6% smatra da će kada izađu biti na „meti“ policije; 66,7% da će cijeli život nositi etiketu „robijaša“; a čak njih 71,1% smatra da ih poslodavci neće zaposliti kada saznaju da su bili u zatvoru (KPD). Takođe, primjetan je doživljaj gubitka mreže podrške, koja je veoma značajna u reintegraciji, što potvrđuje podatak da je 66,2% osuđenih lica (KPD) izjavilo da su tokom boravka u zatvoru izgubili mnoge kontakte sa ljudima. Tako da je o ovom aspektu, u stvaranju

21 Percepcija uslova i tretmana u zatvoru, Juventas i HRA, 2015

22 Ibid.

i planiranju daljih aktivnosti, usluga nakon izlaska iz zatvora potrebno obratiti posebnu pažnju.

Za sad ne postoji sistematsko praćenje lica nakon izdržane kazne zatvora (osim pomenute obaveze ZIKS-a da u nekim slučajevima obavijesti centar za socijalni rad da licu ističe kazna zatvora).

Uloga i značaj Direkcije za uslovnu slobodu (u slučaju uslovnog otpusta) su navedeni ranije.

Dakle, imajući u vidu vrlo ograničeni podršku osuđenim licima nakon izlaska na slobodu, posebno je važno obezbijediti procjenu rizika u toku cijelog procesa izvršenja kazne zatvora, otpusta i uslovnog otpusta. Konačno, imajući u vidu da je izuzetno visok procenat osuđenih lica kojima se odobrava uslovni otpust, posebnu pažnju treba obratiti na proces njihovog prilagođavanja u periodu provjere, a nakon otpusta iz zatvora.

2.3.4. UOČENI PROBLEMI

Na osnovu analize stanja identifikovani su sljedeći problemi:

1. Neodgovarajuća neposredna priprema osuđenih lica pred otpust iz zatvora;
2. Otežano nalaženje zaposlenja bivšim osuđenicima nakon izlaska na slobodu;
3. Nedovoljna podrška institucija socijalne zaštite osuđenim licima i njihovim porodicama nakon izlaska.

2.4. SPECIFIČNI CILJEVI

Imajući u vidu postojeći pravni i institucionalni okvir, relevantne međunarodne standarde kao i analizu trenutnog stanja u ovoj oblasti, potrebno je Akcionim planom predvidjeti aktivnosti i mjere kojima će se ostvariti sljedeći ciljevi:

1. Unapređenje neposredne pripreme osuđenih lica za otpust iz zatvora (otpust);
2. Stvaranje preduslova za zaposlenje bivših osuđenika nakon otpusta;
3. Obezbjediavanje podrške osuđenim licima i njihovim porodicama nakon otpusta.

Detaljan Akcioni plan, odnosno predviđene aktivnosti i mjere sa rokovima, nosiocima realizacije, indikatorima i izvorima finansiranja su tabelarno prikazane u Poglavlju br 2.

3. UNAPREĐENJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE PRITVORENIH LICA I LICA KOJA IZDRŽAVAJU KAZNU ZATVORA

Članovi radne grupe: Ivana Vujović (NVO *Juventas*), Vlado Dedović (CeMI), Milorad Marković (NVO *Juventas*), Pavić Radović (ZIKS), Danijela Razić (ZIKS), Aleksandra Marjanović (Institut za javno zdravlje), Biljana Popović (Institut za javno zdravlje), Radomir Stijepović (*Juventas*), Dražen Žegura (*Anonimni narkomani*).

Problemi koji se javljaju u pogledu pružanja zdravstvene zaštite u ZIKS-u su tipični problemi koji su svojstveni mnogim evropskim kaznenim sistemima. Upravo zbog toga, kao i zbog velikog značaja zdravstva u zatvorima i njegove uloge u sprečavanju mučenja moguće je pronaći dosta dokumenata koji se njima bave. Među njima su svakako najrelevantniji oni koji su nastali u okviru Savjeta Evrope, a prije svega CPT-a²³. Evropski sud za zaštitu ljudskih prava je, takođe, dao svoj doprinos, ali je zdravstvo u zatvorima prije svega posmatrao kroz vizuru njegove uloge u sprečavanju mučenja i drugog nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. U brojnim dokumentima relevantnih međunarodnih institucija je moguće pronaći jasne standarde koji mogu biti od velike koristi u nastojanju da se neki od identifikovanih problema riješe na zadovoljavajući način.

3.1. PRAVNI OKVIR

3.1.1. MEĐUNARODNI STANDARDI

Pravo na zdravstvenu zaštitu jedno je od osnovnih ljudskih prava koje se osobama, koja borave u ustanovama zatvorenog tipa, garantuje brojnim dokumentima na međunarodnom i regionalnom (evropskom) nivou. Kao najznačajniji dokumenti u kojima su sadržani osnovni principi sistema zaštite prava zatvorenika/ca, danas su prepoznati sljedeći međunarodnopravni dokumenti:

- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima;
- Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima iz 1955. godine;
- Evropska konvencija o nadzoru nad uslovno osuđenim ili uslovno oslobođenim licima ETS N.112 iz 1964. godine;
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine;
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda CETS No. 005;
- Preporuka Komiteta ministara R(82)17 državama članicama o boravku u zatvoru i načinu postupanja prema opasnim zatvorenicima;
- UN Konvencija protiv mučenja i drugih nečovječnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine;
- UN osnovni principi za tretman zatvorenika;
- Preporuka Komiteta ministara R(93)6 državama članicama o zatvorskim i kriminološkim aspektima kontrole prenosivih bolesti uključujući AIDS i druge slične zdravstvene probleme u zatvoru;
- Preporuka Komiteta ministara R(97)12 državama članicama o osoblju zaduženom za sprovođenje sankcija i ;
- Preporuka Komiteta ministara R(98)7 državama članicama u vezi sa etičkim i organizacionim aspektima organizacije zdravstvene zaštite u zatvorima;
- Preporuka Komiteta ministara Rec(2003)23 državama članicama o postupanju sa zatvorenicima osuđenim na doživotnu ili dugotrajnu kaznu zatvora;
- Evropska zatvorska pravila – Preporuka Komiteta ministara (2006)2 državama članicama

- o Evropskim zatvorskim pravilima;
- Preporuka Komiteta ministara Rec(2008)11 državama članicama o Evropskim pravilima o maloljetnim počiniocima krivičnih djela koji izdržavaju sankcije ili mjere;
- Preporuka CM/Rec(2010)1 državama članicama o Evropskim probacionim pravilima;
- Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2012)5 državama članicama o Evropskom kodeksu etike za zatvorsko osoblje;
- Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2014)3 državama članicama o opasnim počiniocima krivičnih djela;
- Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2014)5 državama članicama o Evropskom etičkom kodeksu za zatvorsko osoblje;
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja CETS No. 126;
- Standardi CPT-a.

Kao najznačajniji dokument UN-a na području univerzalne zaštite prava zatvorenika/ca prepoznata su Standardna minimalna pravila za postupanje sa zatvorenicima²⁴. Opšteprihvaćeno je pravilo da zdravstvene službe unutar sistema za izvršenje krivičnih sankcija moraju biti povezane sa sistemom upravljanja zdravstvenom zaštitom i pružanja zdravstvenih usluga na nivou države. U okviru prava na zdravstvenu zaštitu svim zatvorenicima mora biti obezbijeđeno liječenje u specijalizovanim ustanovama ili građanskim bolnicama. Takođe, od posebnog značaja je Preporuka Komiteta ministara zemljama članicama o evropskim zatvorskim pravilima²⁵ (u daljem tekstu: Preporuka o zatvorskim pravilima). Veoma bitan je zaključak da uslovi u zatvoru kojima se krše prava lica na izdržavanju kazne ne mogu biti opravdani nedostatkom sredstava (član 4). U kontekstu zdravstvene zaštite Preporuka o zatvorskim pravilima da se zatvorenicima obezbjeđuju zdravstvene usluge koje su dostupne na nivou zajednice, bez diskriminacije i ograničenja. Dostupnost medicinskog osoblja u zatvorima je od velikog značaja, pa u situacijama kada zatvor nema medicinskog osoblja sa punim radnim vremenom, ljekar sa skraćenim radnim vremenom posjećivaće zatvor redovno.

3.1.2. DOMAĆE PRAVO

Najznačajniji zakoni kojima se uređuje zdravstvena zaštita zatvorenika/ca su: Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti i Zakonik o krivičnom postupku.

Jedan od ciljeva Zakona o zdravstvenoj zaštiti je obezbjeđenje dostupnosti zdravstvene zaštite, pod jednakim uslovima, svim građanima Crne Gore. Zakon u čl. 13 predviđa da se sredstva za zdravstvenu zaštitu iz budžeta Crne Gore, između ostalog, obezbjeđuju i licima koja su na izdržavanju kazne zatvora.

Zakon o zdravstvenom osiguranju prepoznaje kao osiguranike lica koja su na izdržavanju kazne zatvora, čime oni i članovi njihovih porodica stiču prava i obaveze iz obaveznog zdravstvenog osiguranja u dijelu prava na zdravstvenu zaštitu.

Zakonik o krivičnom postupku (ZKP), u dijelu u kom se detaljnije uređuju pitanja troškova krivičnog postupka, predviđa da troškovi krivičnog postupka obuhvataju i troškove liječenja okrivljenog za vrijeme dok se nalazi u pritvoru, kao i troškove porođaja, osim troškova koji se naplaćuju iz Fonda za zdravstveno osiguranje. Ova sredstva se, shodno odredbama ZKP-a, isplaćuju iz sredstava organa koji vodi krivični postupak, a po podnošenju zahtjeva za naknadu troškova. Ovi troškovi naplaćuju se kasnije od lica koja su dužna da ih nadoknade po odredbama ovog zakonika. ZKP, takođe, predviđa mogućnost da lice lišeno slobode, njegov branilac, član njegove porodice ili lice sa kojim živi u vanbračnoj zajednici može zahtijevati da državni tužilac odredi zdravstveni pregled. Odluku o

24 Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, UNDOC, https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf

25 European Prison Rules, Council of Europe, June 2006, http://www.coe.int/t/dgi/criminallawcoop/Presentation/Documents/European-Prison-Rules_978-92-871-5982-3.pdf

određivanju doktora medicine koji će obaviti pregled i zapisnik o njegovom saslušanju državni tužilac će priložiti spisima krivičnog predmeta. Takođe, i državni tužilac može odrediti zdravstvene preglede ili psihološka ispitivanja okrivljenog kada je potrebno da se dopune podaci o ličnosti okrivljenog. Konačno, u ZKP-u su sadržane i odredbe o izricanju mjere bezbjednosti obaveznog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, odnosno psihijatrijskog liječenja na slobodi.

Član 49 Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti propisuje da zatvorenik ima pravo na zdravstvenu zaštitu. Na prava zatvorenika u vezi sa ostvarivanjem zdravstvene zaštite primjenjuje se zakon kojim se uređuju prava pacijenata. Zakon propisuje da se zdravstvena zaštita zatvorenika ostvaruje u Zavodu, koji je dužan da obezbijedi uslove u pogledu prostora, kadra i opreme, u skladu sa propisima kojima se uređuje zdravstvena zaštita. Pored toga, propisano je da zatvorenik, koji zdravstvenu zaštitu ne može da ostvari u Zavodu, ostvaruje je u zdravstvenoj ustanovi, u skladu sa zakonom. Zakon propisuje da lice koje rukovodi zatvorom može, uz saglasnost zatvorskog doktora, odobriti zatvoreniku da se liječi u zdravstvenoj ustanovi koja nema zaključen ugovor sa Fondom za zdravstveno osiguranje Crne Gore. Zakon određuje da kada zatvorenik, u skladu sa ovim zakonom, ostvari pravo na zdravstvenu zaštitu u ustanovi koja nema zaključen ugovor sa Fondom za zdravstveno osiguranje Crne Gore, troškovi liječenja, prevoza i obezbjeđenja zatvorenika padaju na njegov teret.

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti uređuje i pitanje ljekarskih pregleda (čl. 49) definišući da se pružanje zdravstvene zaštite zatvoreniku obezbjeđuje putem redovnih ljekarskih pregleda i ljekarskih pregleda po potrebi. Zakon propisuje da je zatvorski doktor dužan da svakodnevno obilazi i, po potrebi, pregleda sve bolesne zatvorenike, zatvorenike koji su prijavili bolest ili povredu, zatvorenike u samici i zatvorenike čije stanje zahtijeva posebnu njegu. Pored toga, zatvorski doktor je dužan da licu koje rukovodi zatvorom odmah prijavi postojanje bolesti, odnosno povrede kod zatvorenika koja zahtijeva posebno ispitivanje i specijalističku zdravstvenu zaštitu. U čl. 50 Zakon uređuje pitanja zdravstvene zaštite zatvorenica, propisujući da se za zatvorenice obezbjeđuje pružanje zdravstvene zaštite reproduktivnog zdravlja. Trudnicama i porodiljama koje izdržavaju kaznu zatvora ili kaznu zatvor od četrdeset godina može se obezbijediti posebna prostorija radi obezbjeđivanja dodatne njege. Zakon predviđa da se zatvorenica upućuje na porođaj u zdravstvenu ustanovu čije usluge su obuhvaćene obaveznim zdravstvenim osiguranjem. Na zahtjev zatvorenice, shodno odredbama Zakona, lice koje rukovodi zatvorom može joj odobriti da se rodi u zdravstvenoj ustanovi čije usluge nijesu obuhvaćene obaveznim zdravstvenim osiguranjem. U tom slučaju, troškovi porođaja, prevoza i obezbjeđenja zatvorenice-porodilje padaju na njen teret.

Pored zakona u ovoj oblasti postoje i podzakonski akti kojima se na neposredan način uređuju pojedina pitanja iz domena zdravstvene zaštite zatvorenika/ca i to:

- Uputstvo o organizaciji i načinu ostvarivanja zdravstvene zaštite pritvorenih i osuđenih lica u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija;
- Pravilnik o bližem načinu izvršavanja pritvora;
- Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora;
- Akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji zdravstvene službe u ZIKS-u.

Uputstvo o organizaciji i načinu ostvarivanja zdravstvene zaštite pritvorenih i osuđenih lica u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija definiše tri oblika zdravstvene zaštite u zatvorima i to: preventivno-medicinsku zaštitu; liječenje pritvorenih i osuđenih lica i snabdijevanje sanitetskim materijalima i sredstvima. Prvi oblik zdravstvene zaštite – preventivno-medicinska zaštita obuhvata sprovođenje osnovnih i opštih protiv epidemijskih : od staranja o kvalitetu ishrane i urednosti i čistoće objekata, sve do obezbjeđenja uslova za redovno održavanje lične higijene pritvorenih i osuđenih lica. Liječenje pritvorenih i osuđenih lica se, u skladu sa odredbama Uputstva, obavlja putem zdravstvene službe ZIKS-a koja je uspostavljena Aktom o organizaciji i sistematizaciji. Snabdijevanje sanitetskim materijalima i ljekovima se vrši u skladu sa Zakonom o javnim nabavkama. Poslove primanja i izdavanja ljekova i sanitetskog materijala vrši farmaceutske tehničar, koji je ujedno i odgovoran za rad apoteke i koji je dužan da vodi evidenciju o količinama ljekova koji su isporučeni i sa kojima apoteka raspolaže. Zdravstvena zaštita u zatvorima se, shodno odredbama Uputstva, pruža u ambulantomata organizacionih jedinica ZIKS-a, a ako u ZIKS-u ne postoje uslovi za uspješno liječenje određene bolesti služba će uputiti lice u javnu zdravstvenu ustanovu u kojoj postoje odgovarajući uslovi za dalje liječenje. Uputstvo predviđa da se ljekarski pregledi obavljaju svakog radnog dana prema posebnom rasporedu koji utvrđuje načelnik zdravstvene službe. Pritvorena i osuđena lica mogu o svom trošku nabavljati ljekove uz pismeno odobrenje ljekara, a prije upotrebe ljekove mora pregledati ljekar koji

sprovodi terapiju i određuje način njihovog čuvanja. U dijelu sistema zdravstvene zaštite u zatvorima, kontrola ishrane pritvorenih i osuđenih lica, takođe, pripada ljekaru – specijalisti za higijenu ishrane, koji pored toga što sastavlja i odobrava jelovnik, prilagođava isti trudnicama, porodiljama i bolesnim licima u skladu sa mišljenjem ljekara. Trudnicama i porodiljama, u skladu sa odredbama Uputstva, trebalo bi obezbijediti stručnu njegu u skladu sa opštim zakonskim propisima. U praksi, u ZIKS-u se primjenjuje pravilnik o tablicama ishrane, što znači da se jelovnik sastavlja po uputstvu Instituta za javno zdravlje Crne Gore.

Pravilnik o bližem načinu izvršavanja pritvora predviđa da se pritvorenom licu obezbjeđuju tri obroka dnevno, a kvalitet hrane provjerava doktor medicine koji je zaposlen u zatvoru. U dijelu zdravstvene zaštite pritvorenih lica, predviđeno je da se zdravstvena zaštita pruža pritvorenim licima u ambulanti zatvora i u specijalnoj bolnici Zavoda. Pravilnik predviđa da će doktor uputiti pritvoreno lice u javnu zdravstvenu ustanovu u kojoj postoje određeni uslovi ukoliko u Zavodu ne postoje uslovi za uspješno liječenje određene liste oboljenja. Pravilnikom se pritvorenim trudnicama i porodiljama obezbjeđuje posebna njega u skladu sa propisima kojim se uređuje zdravstvena zaštita. Neposredno po prijemu u pritvorsku jedinicu, u skladu sa Pravilnikom, obavlja se ljekarski pregled i sačinjava zdravstveni karton pritvorenog lica. Redovni zdravstveni pregledi pritvorenih lica obavljaju se svakim radnim danom prema posebnom rasporedu koji uređuje zatvorski doktor. Shodno ustaljenoj praksi, zatvorski doktor obavlja redovni zdravstveni pregled pritvorenog lica sa medicinskim tehničarem. Pravilnikom je predviđeno da ukoliko pritvoreno lice odbija hranu ili tečnost, biće smješteno u posebnu prostoriju. U tim slučajevima doktor mora organizovati konstantno praćenje opšteg zdravstvenog stanja i vitalnih funkcija pritvorenog lica i o tome svakodnevno obavještavati rukovodioca zatvora. Pravilnik predviđa i mogućnost da pritvoreno lice nabavlja lijekove o svom trošku ili da ih prima od svoje porodice i drugih lica.

Pravilnik o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora predviđa da se zdravstvena zaštita osuđenog lica organizuje na nivou ZIKS-a u okviru ambulanti organizacionih jedinica, a ako na nivou Zavoda ne postoje uslovi za liječenje određenih bolesti, osuđeno lice se upućuje u javnu zdravstvenu ustanovu u kojoj postoje odgovarajući uslovi. Osuđeno lice se, shodno odredbama Pravilnika, može o njegovom trošku izvesti ljekaru specijalisti kojeg on izabere. Ljekarski pregledi osuđenih lica obavljaju se svakim radnim danom prema posebnom rasporedu koji utvrđuje načelnik Zdravstvenog sektora. Zdravstvene preglede osuđenog lica obavlja ljekar sa medicinskim tehničarem. Službenik sektora obezbjeđenja dužan je da obezbijedi nesmetano odvijanje pregleda ukoliko ljekar procijeni da je njegovo prisustvo potrebno. Trudnicama i porodiljama obezbjeđuje se stručna njega u skladu sa opštim propisima.

Akt o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji zdravstvene službe u ZIKS-u definiše pojedina radna mjesta kao i osnovne nadležnosti zaposlenih na pojedinim radnim mjestima. U Aktu se posebno i detaljnije opisuju sljedeća radna mjesta: načelnik Zdravstvene službe ZIKS-a; ljekar; glavni medicinski tehničar; medicinski tehničar – laborant; fizioterapeut; dežurni medicinski tehničar.

- Načelnik zdravstvene službe ZIKS-a je, shodno odredbama Akta o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, rukovodilac službe u stručnom pogledu i zadužen je da planira i organizuje razvoj zdravstvene službe. Takođe, načelnik kontroliše sprovođenje planiranih aktivnosti i redovni rad. Propisuje bliže zadatke za svako radno mjesto i vodi dnevnu evidenciju pregledanih pacijenata. Načelnik je dužan i da prati i procjenjuje epidemiološku situaciju i da obavlja ljekarske preglede. O svom radu načelnik obavještava direktora ZIKS-a putem godišnjih ili periodičnih izvještaja.
- Ljekar obavlja ljekarske preglede i ambulantno liječi pritvorena i osuđena lica u radnom vremenu od 07.00 – 15.00h svakog dana. Ljekar u opisu svog posla ima nekoliko veoma značajnih dužnosti: propisuje lijekove i druga sanitetska sredstva koja se nalaze u Registru lijekova izdatog od Fonda zdravstva; formira evidenciju povreda i lica koja su u štrajku; obavlja preglede novoprimljenih lica svakodnevno i uz njihovu saglasnost predlaže testiranje urina na psihoaktivne supstance; pruža hitnu medicinsku pomoć; obavlja preglede lica prije upućivanja na izdržavanje disciplinske kazne – usamljenje, kao i lica koja su stupila u štrajk glađu; radi EKG dijagnostiku i upućuje na specijalističke preglede i bolničko liječenje u zdravstvene ustanove na teritoriji Crne Gore, odnosno u neku od ustanova iz mreže javnih i privatnih zdravstvenih ustanova, a u skladu sa važećim propisima koji uređuju zdravstvenu zaštitu.
- Glavni medicinski tehničar organizuje rad svih medicinskih tehničara i odgovoran je za njihovu stručnu osposobljenosti i obuku. Glavni tehničar priprema mjesečne i godišnje

izvještaje i raspoređuje medicinske tehničare za rad po ambulantom, te svakodnevno vodi sprovednu listu pacijenata koji se upućuju u druge zdravstvene ustanove. Glavni tehničar je, shodno odredbama Akta o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji, odgovoran i za opremanje sanitetskog motornog vozila, za kartoteku (izuzimanje i vraćanje zdravstvenih kartona), kao i za kontrolu primopredaje dežurnih medicinskih tehničara i pomoć u radu medicinskog tehničara laboranta.

- Medicinski tehničar-laborant uzorkuje krv, urin, stolicu i dr. za laboratorijske i druge analize, i testira novoprimljena lica na prisustvo psihoaktivnih supstanci u organizmu. Zadužen je da donosi rezultate dijagnostičkih pregleda i da vodi protokol laboratorijskih analiza. Shodno odredbama Akta, medicinski tehničar-laborant je zadužen da prati do Kliničkog centra Crne Gore lica koja su upućena na specijalističke preglede i dužan je da svako lice izvede iz vozila i dovede do ambulante u pratnji službenika obezbjeđenja.
- Fizioterapeut u okviru sistema zdravstvene zaštite u ZIKS-u sprovodi fizikalnu terapiju svakodnevno i vodi kartone za fizikalnu terapiju. Dužan je da izrađuje mjesečne polugodišnje i godišnje izvještaje o broju pregleda i izvršenih fizikalnih procedura.
- Dežurni medicinski tehničar ima nekoliko veoma značajnih dužnosti u sistemu zdravstvene zaštite u ZIKS-u. Svoje poslove obavlja u smjenama, uglavnom u trajanju od 12h, dok i dalje postoji praksa 24-časovnih smjena, u periodu od 06.55h do 07.05h. Usvajanjem novog akta o sistematizaciji Ministarstva pravde – ZIKS, očekuje se da će se u potpunosti eliminisati izuzetne situacije u kojima je smjena trajala duže od 12h. Poslovi se obavljaju u prostorijama ambulante u Zatvoru Podgorica u prisustvu glavnog medicinskog tehničara, a po potrebi i načelnika zdravstvene službe. Dežurni medicinski tehničar dijeli terapije u predviđenim vremenskim intervalima i isključivo po terapijskim listama (po potrebi na osnovu zdravstvenih kartona), u prisustvu službenika obezbjeđenja. Dužan je da evidentira sva lica koja su odbila terapiju. Dežurni medicinski tehničar, pored podjele terapije, radi i sa ljekarom u ambulanti dok se pregledi ne završe. Zadužen je i za trebovanje lijekova i sanitetskog materijala i za pripremu zdravstvenih kartona za ljekarske preglede.

3.2. INSTITUCIONALNI OKVIR

U institucionalnom sistemu ostvarivanja zdravstvene zaštite zatvorenika/ca učestvuje niz institucija koje imaju značajna ovlašćenja i dužnosti i koje su dužne da sprovedu svoje aktivnosti sa ciljem obezbjeđenja efikasne zdravstvene zaštite pritvorenih i osuđenih lica.

Ministarstvo pravde, kako je ranije navedeno, obavlja poslove kontrole izvršenja kazne zatvora i drugih krivičnih sankcija u slučajevima predviđenim zakonom. U nadležnosti Ministarstva je i sudsko odjeljenje u Specijalnoj psihijatrijskoj bolnici u Dobroti, mada troškove njegovog obezbjeđenja snosi sama bolnica.

Ministarstvo zdravlja primarno obavlja poslove uprave koji se odnose na zdravstvenu zaštitu i kontrolu i unaprjeđenje kvaliteta zdravstva.

Fond za zdravstveno osiguranje, shodno Zakonu o zdravstvenom osiguranju, vrši javna ovlašćenja u rješavanju o pravima i obavezama iz obaveznog zdravstvenog osiguranja.

3.3. ANALIZA TRENUTNOG STANJA I UOČENI PROBLEMI

Dobro postavljen i efikasan sistem zdravstvene zaštite u zatvorima, pored toga što omogućava očuvanje zdravlja zatvorenika, higijene i odgovarajućih sanitarnih uslova, predstavlja i jedan od najjačih mehanizama za prevenciju i otkrivanje mučenja i drugog zlostavljanja. Tokom analize trenutnog stanja u ovoj oblasti uočeni su sistemski problemi koji se odnose na neodgovarajući pravni i institucionalni okvir zdravstvene zaštite u zatvorima koji u velikoj mjeri utiče na njene rezultate.

3.3.1. NEODGOVARAJUĆI PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR SISTEMA ZDRAVSTVENE ZAŠTITE U ZATVORIMA

Trenutni institucionalni i pravni okvir za pružanje zdravstvene zaštite pritvorenim i osuđenim licima u ZIKS-u nije odgovarajući. To se prepoznaje kroz nedostak sistematizovanih zakonskih rješenja, koliziju propisa i postojanje fragmentisanog upravljanja sistemom zdravstvene zaštite. Upravljanje sistemom zdravstvene zaštite u ZIKS-u trenutno je podijeljeno između Ministarstva pravde i Ministarstva zdravlja, što uslovljava brojne praktične probleme u sistemu zdravstvene zaštite. Kao najočigledniji primjer može se navesti podijeljen sistem planiranja i upravljanja finansijskim sredstvima koja se izdvajaju iz državnog budžeta za zdravstvenu zaštitu u zatvorima između Ministarstva pravde i Ministarstva zdravlja. Pozitivno zakonodavstvo (zakoni i podzakonski akti) ne uređuju ovo pitanje na odgovarajući i pravno konzistentan način, čime se ulazi u zonu pravne nesigurnosti i problema u sprovođenju zakona. Ne postoje uporedne analize o najboljim praksama o zdravstvenoj zaštiti pritvorenih i osuđenih lica u pravnim sistemima zemalja EU, na kojima bi se mogla bazirati rješenja koja bi bila eventualno usvojena i primijenjena u našem pravnom sistemu. **Međunarodni standardi su ovdje, bar po pitanju Evropskih zatvorskih pravila i CPT-a, potpuno jasni. Nadležnost u pružanju zdravstvene zaštite u zatvorima treba da ima Ministarstvo zdravlja** i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, je u izvještaju za 2014 naveo da je dao Mišljenje na Mišljenje na Nacrt Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti u kom je smatrao da Mnistarstvo pravde ne treba da bude poslodavac zdravstvenim radnicima u ZIKSu, odnosno da: "zdravstveni radnici i zaposleni koji u Zavodu pružaju primarnu zdravstvenu zaštitu trebali bi da budu radnopravno vezani za zdravstvenu ustanovu a ne za upravu Zavoda. Zaštitnik je i u ranijem periodu ukazivao na preporuke CPT-ja i Komesara UN-a za prevenciju torture o pristrasnosti medicinskog osoblja i sugerisao kako da se izbjegnu ovakve situacije. Naime, specijalni izvjestilac Ujedinjenih nacija za torturu Huan E. Mendez je u Izvještaju broj UN/A/69/387 od 23.09.2014. godine, naveo da "ako medicinsko osoblje, služi zatvorskom sistemu može doći do konfliktne lojalnosti između poslodavca i njegove profesionalne obaveze da prijave torturu ili zlostavljanje, iz straha od ugrožavanja njihovog zaposlenja ili druge represije"²⁶.

3.3.2. NEDOSTATAK LJUDSKIH I TEHNIČKIH KAPACITETA ZA EFIKASNO PRUŽANJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE U ZATVORIMA

Zdravstvena služba ZIKS-a pruža zdravstvene usluge osuđenim i pritvorenim licima iz oblasti opšte medicine, interne medicine, stomatologije sa oralnom hirurgijom, fizikalne terapije, uzorkovanja materijala za laboratorijsku dijagnostiku, radiološku dijagnostiku i sprovođenje na preglede van ZIKS-a. Međutim, nedovoljan nivo ljudskih i tehničkih kapaciteta uslovljava nedovoljno efikasan sistem zdravstvene zaštite u zatvorima. Tome u prilog ide i tvrdnja da se najveći broj pritužbi pritvorenih i osuđenih lica Ombudsmanu odnosio upravo na neadekvatnu zdravstvenu zaštitu – posebno na neblagovremeno ukazivanje zdravstvene zaštite, kvalitet pružanja zdravstvene zaštite, dug vremenski period čekanja na specijalističke preglede van ZIKS-a, periodični nedostatak medikamenata, itd.

U zdravstvenoj službi u ZIKS-u je u februaru 2015. angažovano 17 službenika i to kao stalno zaposleni: doktor medicine (jedan izvršilac); stomatolog (jedan izvršilac); stomatološka sestra (jedna izvršiteljka); medicinski tehničar (11 izvršilaca); farmaceutski tehničar (jedan izvršilac); laborant (jedan izvršilac), fizioterapeut (jedan izvršilac). Po osnovu ugovora sa punim radnim vremenom u zdravstvenoj službi angažovani su doktori medicine (dva izvršioca). Povremeno se angažuju psihijatar, jedan specijalista interne medicine, jedan radiolog i jedan rentgen tehničar.

U Zatvoru u Bijelom Polju angažovana su po ugovoru o radu 2 medicinska tehničara, a povremeno i jedan doktor medicine.

Po važećem Aktu o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji popunjen je broj izvršilaca medicinskih tehničara, ali se očekuje da izmjenama i dopunama istog br. medicinskih tehničara bude uvećan za 3, kao i da se poveća broj ljekara u odnosu na trenutni.

CPT je u izvještaju o posjeti Crnoj Gori 2013. godine dao preporuku da se u pogledu zdravstvene

službe²⁷:

1. Angažuje psihijatar sa punim radnom vremenom - što do danas nije ispunjeno (angažovan je spec. psihijatrije koji je u penziji i dolazi u ZIKS dva puta nedjeljno);
2. Angažuje treći ljekar, po mogućnosti specijalista interne medicine – angažovan je treći doktor, kao i ljekar specijalista interne medicine koji dolazi 1 ili 2 puta u toku nedjelje;
3. Da se značajno poveća broj srednjeg medicinskog osoblja - do danas djelimično ispunjeno;
4. Da se prekine sa praksom da medicinske sestre/tehničari rade u smjenama od po 24h – što je većoj mjeri realizovano;
5. Da se obezbijedi da prilikom prijema u ZIKS svaki zatvorenik/ca bude pregledan u roku od 24^{h28}, kao i da sadržaj tog pregleda odgovara uputstvu CPT-a²⁹;
6. Da se usvoji protokol u odnosu na testiranje zatvorenika/ca na infektivne bolesti na nivou ZIKS-a;³⁰
7. Da se obezbijedi blagovremeni pristup specijalističkim pregledima i tretmanima u KBC-u (pogotovo ortopedija i hirurgija);³¹
8. Da se unaprijedi kvalitet sadržaja medicinskih kartona zatvorenika/ca u pogledu izvještavanja o zdravstvenom stanju;³²
9. Da se obezbijedi privatnost prilikom pregleda – da se pregledi odvijaju izvan slušnog dometa zatvorskih stražara, a u pojedinim slučajevima i van pogleda stražara, osim ako zdravstveni radnik ne zatraži drugačije;³³
10. Da se uspostavi jasna praksa tajnosti medicinske dokumentacije (u odnosu na direktora zatvora, na zatvorske stražare);³⁴
11. Da se uspostavi politika tretiranja zavisnosti od psihoaktivnih supstanci koja je koherentna sa nacionalnom politikom
12. Da Ministarstvo zdravlja obezbijedi djelotvornu kontrolu zdravstvene zaštite u zatvoru.³⁵

Evidentan je nedostatak medicinskog osoblja, a ne poštuje se ni dosljedno Akt o sistematizaciji. Akt o sistematizaciji treba i revidirati tako da se prilagodi stvarnim potrebama ZIKS-a. Neophodno je za stalno zaposliti psihijatra i internistu. Potrebno je uvesti redovne posjete infektologa i oftalmologa.

Prema istraživanju³⁶ spovedenom u Kazneno-popravnom domu, nedostatak ljudskih resursa i opreme u domenu zdravstvene zaštite se reflektuje i u ocjeni čak 48,5% zatvorenika da imaju loš ili veoma loš odnos sa zdravstvenom službom. Zatvorenici su svoj odnos prema ostalim službama uglavnom ocijenili značajno boljim ocjenama. Svega 27% zatvorenika tvrdi da ih ljekar pregleda istog dana ili u roku od 2-3 dana od momenta kada zatraže pregled. Kod psihijatra se na pregled čeka i duže, dok čak 32% kaže da ih, kada traže pregled, službenici obavijeste da je doktor zauzet i da će biti obaviješten o zahtjevu. Zatvorenici koji su boravili u samici tvrde da ih u 28% slučajeva ljekar nije obišao iako su zatražili kontakt, dok je ljekar obišao njih 22% po zahtjevu, a 42,7% zatvorenika izjavljuje da nije imalo potrebe za ljekarskim pregledom. U istom istraživanju, 27% zatvorenika tvrdi da ni pri upućivanju u samicu, ni prilikom boravka u samici nijesu imali kontakt sa ljekarom.

27 Report to the Government of Montenegro on the visit to Montenegro carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 13 to 20 February 2013, Strasbourg May 2014, tačka 57 (<http://www.cpt.coe.int/documents/mne/2014-16-inf-eng.pdf>).

28 Isto kao gore, tačka 59.

29 Isto, tačka 25.

30 Isto, tačka 59.

31 Isto, tačka 60.

32 Isto, tačka 61.

33 Isto, tačka 62.

34 Isto, tačka 63.

35 Isto, tačka 68.

36 Istraživanje sprovedeno od strane HRA i *Juventasa* u martu 2014, među 283 lica u KPD-u.

Prostorni i tehnički kapaciteti

Zdravstvena služba je organizovana kroz centralnu ambulantu koja je smještena u Istražnom zatvoru i 6 ambulanti u organizacionim jedinicama ZIKS-a, od kojih je 5 u KPD a jedna u Zatvoru za kratke kazne (opremljene isključivo za rad ljekara opšte prakse i psihijatra). U okviru glavne ambulante, pored ordinacije za rad ljekara opšte prakse organizovane su sljedeće specijalističke ordinacije: fizikalna, stomatološka, rentgen, ultrazvuk i apoteka. U okviru glavne ambulante postoji i ginekološka ambulanta, ali usljed nedostatka kadra i malog broja osuđenica ista se ne koristi za tu namjenu. U okviru ambulante se nalazi i stacionar za smještaj bolesnika koji se ne razlikuje od ostalih zatvoreničkih soba (čine ga osam kreveta na sprat), izuzev što se nalazi u prostoru ambulante i omogućava konstantan nadzor i brzu reakciju od strane medicinskog osoblja.

U pogledu opreme načelno se može zaključiti da je ambulanta opremljena, ali uz nedostatke značajnije medicinske opreme. Ambulanta raspolaže sa dva novija EKG ručna aparata, ali koja po svojim karakteristikama nijesu dovoljna. Takođe, ambulanta ne raspolaže defibrilatorom. U tom smislu, neophodno je nabaviti dva EKG aparata i dva defibrilatora. Po jedan u Istražnom zatvoru (sa Zatvorom za kratke kazne) i KPD-u. Ova preporuka stoji od 2012. godine.³⁷

Kao jedan od problema evidentni su i nedovoljni kadrovski i transportni kapaciteti za realizaciju specijalističkih pregleda u KCCG. Problem se javlja u organizovanju prevoza za više zatvorenika/ca istovremeno, jer je usljed navedenih nedostataka nemoguće organizovati transport za svakog zatvorenika/cu pojedinačno. Ovo za posljedicu ima odlaganje specijalističkih pregleda i prezakazivanje termina pregleda.

Kao problem se javlja i organizacija transporta zatvorenika/ca u krugu Zavoda kada je neophodno organizovati prevoz u glavnu ambulantu.

3.3.3. NEADEKVATNA ZDRAVSTVENA ZAŠTITA SPECIFIČNIH KATEGORIJA ZATVORENIKA/CA

Zatvorske zdravstvene službe trebalo bi da posvete naročitu pažnju potrebama specifičnih kategorija zatvorenika/ca.

Majka i dijete

Posebna pažnja neophodna je kada se radi o trudnicama kojima je potreban poseban tretman, koji uključuje prilagođenu ishranu, kao i prilagođeni pojedinačni program izvršavanja kazne zatvora. Opšte je prihvaćen princip da djeca ne bi trebalo da budu rođena u zatvoru, odnosno da porođaj treba organizovati u specijalizovanim ustanovama javnog zdravstva. Majci i djetetu trebalo bi da bude dozvoljeno da borave zajedno bar izvjestan vremenski period (npr. do treće godine djeteta). U skladu sa zakonom, zatvorenici-porodilji uz koju je i novorođenče obezbjeđuju se posebni uslovi za potrebnu njegu i uslovi za odgajanje djeteta, koje propisuje organ državne uprave nadležan za poslove rada i socijalnog staranja, uz saglasnost organa državne uprave nadležnog za poslove zdravlja.

Ukoliko su majka i dijete zajedno u zatvoru, moraju biti smješteni pod uslovima koji su jednaki onima u jaslama i koji im omogućavaju pomoć od strane osoblja specijalizovanog za postnatalnu zaštitu i njegu u jaslama. Prema ocjeni CPT-a, trenutni uslovi u ZIKS-u omogućavaju prilagođavanje ćelija za pred i postnatalnu njegu zatvorenica, ako je to potrebno. O dugoročnim rješenjima, naročito o prebacivanju djeteta u zajednicu koje podrazumijeva njegovo odvajanje od majke, treba odlučivati od slučaja do slučaja, u odnosu na pedijatrijsko-psihijatrijska i medicinsko-socijalna mišljenja. Tokom monitoringa NVO 2014. i 2015. nijesu uočeni problemi u vezi sa pružanjem zdravstvene zaštite trudnicama u zatvoru.³⁸

Osuđena lica sa mentalnim poremećajima

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti predviđa da ukoliko se tokom pregleda, po prijemu na izvršavanje kazne, utvrdi da je zatvorenik mentalno obolio ili da pokazuje znake mentalnog poremećaja i poremećaja ponašanja, a u Zavodu nema uslova za njegovo liječenje, uputiće se

37 http://www.hraccion.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf.

38 Nacrt izvještaja o spovedenom monitoringu NVO *Akcija za ljudska prava* i NVO *Juventas*, Podgorica, 2015.

u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu.

Kao što je prethodno navedeno, u dijelu koji se odnosi na broj i strukturu medicinskog osoblja, u zdravstvenoj službi ZIKS-a psihijatar se angažuje do dva puta nedeljno na nekoliko sati. Pored redovnih potreba zatvorenika/ca da komuniciraju sa psihijatrom po njihovom zahtjevu, u ZIKS-u na izdržavanju kazne zatvora se uvijek nalazi i određen broj zatvorenika/ca kojima je izrečena bezbjednosti obaveznog psihijatrijskog liječenja (bolesti zavisnosti), koje nije moguće sprovesti imajući u vidu postojeće uslove u ZIKS-u i ograničene kapacitete Specijalne psihijatrijske bolnice u Kotoru.

Korisnici/e psihoaktivnih supstanci

U istraživanju **“Percepcija uslova i tretmana u zatvoru”**³⁹, koje je u martu 2014. sprovedeno među 283 zatvorenika u KPD-u, 22,8% ispitanika je izjavilo da je koristilo drogu prije ulaska u zatvor.⁴⁰ Od onih koji su koristili prije ulaska, jedan broj izjavljuje da je nastavilo da koristi drogu u zatvoru, dok je zabilježen i manji broj zatvorenika koji tvrde da su započeli korišćenje droge u zatvoru. 60% onih koji su koristili drogu u zatvoru su upoznati da postoje programi za odvikavanje, dok 37% nema takvu informaciju. Najveći broj onih koji su koristili drogu prije ulaska u zatvor odvikavalo se od zavisnosti u sopstvenoj režiji - „skidalo na suvo“, 1,4% je upućeno na razgovore sa psihologom, 5,6% je upućeno na razgovore sa psihijatrom, 9,7% je upućeno u Specijalnu bolnicu u Kotor, 15,3% je dobilo medikamente za smanjenje bolova i protiv nesanice, a 16,7% je uključeno u programe koje nude NVO-i u Zavodu. Ukupno 32,4% navodi da je uključeno u neki program odvikavanja, prepoznajući uglavnom programe koje nude NVO-i, kao i supstitucionni program metadonskog održavanja opioidnih zavisnika za one koji su ovu vrstu liječenja započeli dok su još uvijek bili na slobodi. Ponuđeni tretman je za 44,2% spitanika bio koristan, a za 31,5% nije. 45,6% ispitanika smatra da je droga dostupna u zatvoru, 30,6% smatra da nije. 22,8% zatvorenika smatra da je droga lako dostupna, a svega 7% da nije. Ostali nijesu dali odgovor (28%) ili nijesu mogli da procijene dostupnost droge u zatvoru (40,8%).

Na primjer, u martu 2014. godine u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija boravilo je 719 muškaraca i žena od kojih je 172 bilo osuđeno za krivična djela u vezi sa drogama.⁴¹ Prema zvaničnim podacima ZIKS-a, 13 do 15% ukupne zatvorske populacije su korisnici droga.⁴² Ovakav statistički podatak utvrđen je prema broju izrečenih mjera bezbjednosti obaveznog liječenja narkomana, broja osuđenika liječenih od zavisnosti, kao i broja osuđenika primljenih sa apstinencijalnim sindromom. Međutim, “broj korisnika droga je mnogo veći nego što to govore statistički podaci, imajući u vidu da veliki broj lica krije činjenicu da su korisnici“ [M. Perović, direktor ZIKS-a]. Prema Izvještaju o radu ZIKS-a za 2013. godinu 12 osuđenika je, u godini koja je bila predmet ovog izvještaja, bilo podvrgnuto tretmanu metadonskog odvikavanja i 4 osuđenika su primala terapiju za hepatitis C.

Nacionalna bio-bihevioralna studija za 2012. godinu je prva studija ovog tipa kojom su obuhvaćene osobe na izdržavanju kazne zatvora, njih 293 (41% od ukupnog broja zatvorske populacije) koji su u tom trenutku izdržavali kaznu zatvora u ZIKS-u. Rezultati su pokazali da je 137 ispitanika (50,4%) bar nekad probalo drogu. U ukupnom broju onih koji su naveli da su probali droge, u odnosu na vrstu krivičnog djela, značajno više je onih (43,6%) koji su osuđeni zbog krivičnih djela u vezi sa zloupotrebom droga.⁴³ Ovi rezultati ukazuju da je postojao ili i dalje postoji visok rizik, koji pred upravom ZIKS-a i zdravstvenim institucijama postavlja jasan zadatak da obezbijede povjerljivo savjetovanje i testiranje unutar zatvora kao i tretman onima kojima je potreban. Jedan od pet anketiranih zatvorenika izjavio je 2012. da je u zatvoru moguće kupiti drogu.

Rezultati istraživanja sprovedenog u 2012. godini potvrđuju da je prevalencija rizičnog ponašanja u vezi sa rizikom inficiranja HIV, HBV, značajno visoka, kao i da:⁴⁴

1. 33.3% od svih ispitanika prijavilo je intervenozno korišćenje droga;

39 Percepcija uslova i tretmana u zatvoru, Juventas i HRA, 2015.

40 Percepcija uslova i tretmana u zatvoru, Juventas, HRA, mart 2014.

41 Odgovor ZIKS-a na zahtjev za slobodan pristup informacijama, mart 2014.

42 Odgovor ZIKS-a na zahtjev za slobodan pristup informacijama, mart 2014.

43 B. Mugoša, D. Laušević, Z. Vratnica, I. Labović, et. al. *Study on a Risky Behavior related to HIV/AIDS, Seroprevalence of HIV, HBV and HCV among prisoners*, Institute for Public Health, Institute for Execution of Criminal Sanctions, NGO Juventas, Podgorica, 2012.

44 Ibid.

2. 36.4% ispitanika, intervenoznih korisnika, međusobno su razmjenjivali opremu za drogiranje, a to je 11.6% od onih koji su ikad koristili droga ili 5.4% od svih ispitanika;
3. Tetoviranje je širom rasprostranjeno u zatvoru. Više od polovine ispitanika (51.8%) izjavilo je da se tetoviralo nekad u životu, dok se 38,1% tetoviralo tokom boravka u ZIKS-u;
4. Više od polovine osoba koje su se tetovirale (53.2%) tvrdilo je da se sterilne igle nijesu uvijek koristile ili nijesu znali da li su se koristile;
5. Približno petina ispitanika (18%) koristi kondome prilikom seksualnih odnosa sa stalnim partnerom;
6. Znanje o HIV infekciji je nedovoljno.

Potvrđeno je da postoji potreba za većom upotrebom anonimnog savjetovanja i testiranja na HIV i druge seksualno i krvlju prenosive infekcije.

U Crnoj Gori na nacionalnom i lokalnom nivou nijesu uspostavljeni programi za prevenciju predoziranja. Ne postoje ili su nepouzdana podaci o broju smrtnih slučajeva uzrokovanih predoziranjem, dok je najveći broj mogućih smrtnih slučajeva, uzrokovanih predoziranjem, prijavljen kao posljedica indikacija/simptoma koji su u vezi sa predoziranjem, a ne kao posljedica samog predoziranja. Smrtna posljedica nastala predoziranjem može se isključivo utvrditi autopsijom/obdukcijom. Ove činjenice ograničavaju prepoznatljivost problema predoziranja kod populacije koja injektira droge, stoga ovaj problem nije u fokusu budućih političkih i javnih inicijativa u zdravstvu.

Nedostaju kontinuirani terapijski programi namijenjeni zavisnicima. U već citiranom izvještaju CPT-a za 2013. preporučuje se usvajanje procedura postupanja u odnosu na probleme vezane za bolesti zavisnosti u zatvorskom okruženju, na nivou države.

U praksi je uočeno da odlaganje mjere obaveznog liječenja bolesti zavisnosti, zbog ograničenih kapaciteta Specijalne psihijatrijske bolnice u Kotoru, utiče na kršenje prava pacijenata koji su postigli apstinenciju, a u zakonskoj su obavezni da se liječe u Specijalnoj bolnici. Potrebno je osigurati adekvatnu i smislenu implementaciju Krivičnog zakonika (član 71), odnosno obezbijediti adekvatan tretman korisnicima droga u okviru pravosudnog sistema.

3.4. SPECIFIČNI CILJEVI – UNAPREĐENJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE PRITVORENIH LICA I LICA KOJA IZDRŽAVAJU KAZNU ZATVORA

- Unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za pružanje zdravstvene njege zatvorenima/ama;
- Sistematsko povećavanje i unaprjeđenje ljudskih resursa i tehničkih kapaciteta u skladu sa međunarodnim penološkim standardima i standardima pružanja zdravstvene zaštite;
- Unapređenje zdravstvene zaštite specifičnih kategorija zatvorenika/ca.

Detaljan Akcioni plan, odnosno predviđene aktivnosti i mjere sa rokovima, nosiocima realizacije, indikatorima i izvorima finansiranja tabelarno su prikazane u Poglavlju br 2.

4. SPREČAVANJE MUČENJA I DRUGOG ZLOSTAVLJANJA

Članovi radne grupe: Mirjana Radović (HRA), Boško Lazarević (ZIKS) i Vitomir Magovčević (Ministarstvo pravde).

Obaveza države da obezbijedi poštovanje svih zagarantovanih prava licima lišenim slobode podrazumijeva se i u Crnoj Gori, ali ta činjenica, samo po sebi, ne isključuje mogućnost da do povreda prava i dođe. Ovdje se prije svega misli na najdrastičnije povrede koje se odnose na ugrožavanje fizičkog i psihičkog integriteta pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora. Međunarodni standardi u ovoj oblasti su veoma jasni i uspostavljaju apsolutnu zabranu mučenja i drugog zlostavljanja što podrazumijeva da se od države očekuje da, u tom cilju, nacionalnim zakonodavstvom propiše sve neophodne garancije. Obaveze države se, kada je riječ o sprečavanju mučenja i drugog zlostavljanja, kreću u pravcu:

- Zabrane mučenja i drugog zlostavljanja;
- Sprovođenja efikasne i djelotvorne istrage u slučaju navoda da je do mučenja i drugog zlostavljanja došlo;
- Obezbeđivanja adekvatnih uslova smještaja;
- Obuke osoblja.

Ovaj dio Akcionog plana je i pisan imajući u vidu navedene obaveze. Potrebno je, takođe, napomenuti da je značajan dio preporuka koje su usmjerene ka suzbijanju mučenja i drugog zlostavljanja naveden u djelovima Akcionog plana preporuke koje se odnose na tretman i zdravstvenu zaštitu, pošto su upravo to mehanizmi koji, ukoliko se odgovarajuće postave, najviše doprinose suzbijanju mučenja i drugog zlostavljanja u preventivnom smislu. Iz tog razloga se ovaj dio AP prevashodno bavi zakonodavnim i institucionalnim okvirom, odnosno garancijama koje iz njih proizlaze, uslovima smještaja kao i osobljem..

Uslovi smještaja su veoma bitni jer držanje pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora u naročito lošim uslovima može, takođe, da predstavlja određeni vid „pasivnog“ mučenja, posebno u uslovima prenatrpanosti zatvora. Potrebno je rukovoditi se osnovnim principom Evropskih zatvorskih pravila da nedostatak materijalnih sredstava ne može biti opravdanje za državu da ugrožava ljudska prava i ne obezbijedi smještaj koji mora da zadovolji „zahtjeve zdravlja i higijene, vodeći računa o klimatskim uslovima i naročito o površini poda, zapremeni vazduha, osvjetljenju, grijanju i ventilaciji“⁴⁵

Odgovarajuće obučeno zatvorsko osoblje koje održava pozitivne i profesionalne kontakte sa pritvorenim licima i licima koja izdržavaju kaznu zatvora predstavlja osnov svakog zatvorskog sistema i najbolja je garancija sigurnosti i bezbjednosti, kako pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora, tako i društva u cjelini. Pored unaprjeđenja znanja zatvorskom osoblju je, takođe, neophodno obezbijediti adekvatne uslove kao i adekvatnu naknadu za rad imajući prije svega u vidu važnost poslova koje obavljaju.

4.1. PRAVNI OKVIR

4.1.1. MEĐUNARODNI STANDARDI

Pri izradi Akcionog plana uključeni su standardi, odnosno, konsultovane su odredbe, tj. preporuke:

- Standardna minimalna pravila UN-a za postupanje sa zatvorenicima iz 1955. godine;
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine;
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda;

- Preporuka Komiteta ministara R(82)17 državama članicama o boravku u zatvoru i načinu postupanja prema opasnim zatvorenicima;
- UN Konvencija protiv mučenja i drugih nečovječnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja iz 1984. godine;
- UN osnovni principi za tretman zatvorenika iz 1990. godine;
- Preporuka Komiteta ministara R(97)12 državama članicama o osoblju zaduženom za sprovođenje sankcija i ;
- Preporuka Komiteta ministara R(99)22 državama članicama o prenaseljenosti u zatvorima;
- Preporuka Komiteta ministara Rec(2003)23 državama članicama o postupanju sa zatvorenicima osuđenim na doživotnu ili dugotrajnu kaznu zatvora;
- Evropska zatvorska pravila – Preporuka Komiteta ministara (2006)2 državama članicama o Evropskim zatvorskim pravilima;
- Preporuka Komiteta ministara Rec(2008)11 državama članicama o Evropskim pravilima o maloljetnim počiniocima krivičnih djela koji izdržavaju sankcije ili mjere;
- Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2012)5 državama članicama o Evropskom kodeksu etike za zatvorsko osoblje;
- Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2012)12 državama članicama o zatvorenicima koji su strani državljanji;
- Preporuka Komiteta ministara CM/Rec(2014)3 državama članicama o opasnim počiniocima krivičnih djela;
- Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih postupanja ili kažnjavanja;
- Priručnik za djelotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog svirepog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja - Istanbulski protokol;
- Standardi CPT-a.

4.1.2. DOMAĆE PRAVO

Ustavom Crne Gore (amandman I, st. 2)⁴⁶ propisano je da se krivična djela i krivične sankcije mogu propisivati samo zakonom. Krivični zakonik Crne Gore⁴⁷ propisuje da se kazna ili druga krivična sankcija može izreći samo za djelo koje je, prije nego što je učinjeno, bilo zakonom određeno kao krivično djelo i za koje je bila zakonom propisana kazna (čl. 2), učiniocu koji je kriv (čl. 3). Opšta svrha propisivanja i izricanja krivičnih sankcija je suzbijanje djela kojima se povređuju ili ugrožavaju vrijednosti zaštićene krivičnim zakonodavstvom (čl. 4, st. 2). Za k.d. zlostavljanje (ko zlostavlja drugog ili prema njemu postupa na način kojim se vrijeđa ljudsko dostojanstvo), propisana je kazna zatvora u trajanju do jedne godine, a ako zlostavljanje učini službeno lice u vršenju službe, propisana je kazna zatvora u trajanju od tri mjeseca do tri godine (čl. 166a). Za k.d. mučenje (ko drugom nanese veliki bol ili teške patnje, bilo da su tjelesne ili duševne, sa ciljem da od njega ili trećeg lica dobije priznanje ili drugo obavještenje, ili da ga nezakonito kazni ili da ga zastraši, ili da na njega izvrši pritisak, ili da zastraši ili izvrši pritisak na neko treće lice, ili iz nekog drugog razloga koji se zasniva na diskriminaciji) predviđena je kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do pet godina (o analizi usklađenosti sa međunarodnim standardom vidjeti poglavlje ANALIZA TRENUTNOG STANJA I UOČENI PROBLEMI). Ako mučenje izvrši službeno lice u vršenju službe (ili je djelo izvršeno uz njegov izričiti ili prećutni pristanak ili ako je službeno lice podstrekavalo drugo lice na izvršenje djela) propisana je kazna zatvora u trajanju od jedne do osam godina (čl. 167). Za k.d. iznuđivanje iskaza (službeno lice koje u vršenju službe upotrijebi silu ili prijetnju ili drugo nedopušteno sredstvo ili nedopušten način u namjeri da iznudi iskaz ili neku drugu izjavu od okrivljenog, svjedoka, vještaka ili drugog lica) predviđena je kazna zatvora od tri mjeseca do pet godina, a ako je iznuđivanje iskaza ili izjave praćeno teškim nasiljem ili ako su usljed iznuđenog iskaza nastupile naročito teške posljedice

⁴⁶ Ustav Crne Gore i amandmani I-XVI na Ustav Crne Gore ("Sl. list CG", br. 1/2007 od 25.10.2007. godine i "Sl. list CG", br. 38/2013-1).

⁴⁷ "Sl. list RCG", br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i "Sl. list CG", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015 i 42/2015.

za okrivljenog u krivičnom postupku, propisana kazna je od dvije do deset godina.

Zakonikom o krivičnom postupku⁴⁸ utvrđuju se pravila postupka sa ciljem da se učiniocu krivičnog djela izrekne krivična sankcija pod uslovima propisanim Krivičnim zakonikom i na osnovu zakonito sprovedenog postupka (čl. 1). Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku⁴⁹ uređuje postupanje prema maloljetniku kao učiniocu krivičnog djela, i kao učesniku u postupku (čl.1). Zakonom o izvršenju uslovne osude i kazne rada u javnom interesu⁵⁰ reguliše se oblast izvršenja uslovne osude, uslovne osude sa zaštitnim nadzorom i kazne rada u javnom interesu izrečenih u krivičnom i prekršajnom postupku.

Zakonom o zdravstvenoj zaštiti⁵¹ predviđeno je da ustanove za izvršenje krivičnih sankcija (ZIKS) mogu organizovati, odnosno obavljati zdravstvenu djelatnost na primarnom nivou zdravstvene zaštite, prema bližim uslovima koje propisuje Ministarstvo zdravlja (čl. 78). Zakonom o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore⁵² propisano je da Zaštitnik/ca vrši poslove nacionalnog preventivnog mehanizma (NPM-a) za zaštitu pritvorenih lica i lica koja izdržavaju kaznu zatvora od mučenja i drugih oblika surovog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. U tom cilju se obavlja: obilazak organa, ustanova ili organizacija u kojima se nalaze ili bi se mogla nalaziti lica lišena slobode ili lica kojima je ograničeno kretanje, davanje preporuka nadležnim organima, ustanovama i organizacijama radi poboljšanja postupanja prema licima lišenim slobode i uslova u kojima se nalaze i dr. (čl. 25b). Zakonom o amnestiji osuđenih za krivična djela propisana zakonima Crne Gore i lica osuđenih stranom krivičnom presudom koja se izvršava u Crnoj Gori⁵³ propisano je za koja krivična djela se učinoci oslobađaju od izvršenja 25% izrečene kazne zatvora lica koja su na dan stupanja na snagu ovog zakona pravosnažno osuđena za krivična djela propisana zakonima Crne Gore, kao i lica osuđena stranom krivičnom presudom koja se izvršava u Crnoj Gori.

Na osnovu Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti zatvora iz 2015. godine o uslovnom otpustu odlučuje sud koji je donio odluku u prvom stepenu u vijeću od troje sudija (čl. 120). Pravilnikom o kućnom redu za izvršenje kazni zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija⁵⁴, kao i Pravilnikom o kućnom redu za izdržavanje pritvora⁵⁵ bliže se uređuje boravak lica koja izdržavaju kaznu zatvora, odnosno koja su u pritvoru. Pravilnikom o uniformi, zvanjima i oznakama zvanja službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija⁵⁶, Pravilnikom o načinu vršenja službe obezbjeđenja, naoružanju i opremi službenika obezbjeđenja u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija⁵⁷, Pravilnikom o obrascu službene legitimacije ovlašćenog službenog lica Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija⁵⁸ kao i Pravilnikom o primjeni mjere bezbjednosti obavezno psihijatrijsko liječenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi⁵⁹ bliže uređuje obavljanje poslova u ZIKS-u, odnosno postupanje prilikom primjene mjere obaveznog psihijatrijskog liječenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi. Navedeni pravilnici će se primjenjivati do izrade novih pravilnika na osnovu Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti zatvora u roku od godinu dana, odnosno jula 2016. pod uslovom da nijesu u suprotnosti sa Zakonom.

Prilikom izrade ovog Akcionog plana korišteni su i sljedeći dokumenti:

48 "Sl. list CG", br. 57/2009, 49/2010, 47/2014 - Odluka US CG, 2/2015 - Odluka US CG, 35/2015 i 58/2015 - drugi zakon.

49 "Sl. list CG", br. 64/2011.

50 "Sl. list CG", br. 32/2014.

51 "Sl. list RCG", br. 39/2004 i "Sl. list CG", br. 14/2010, 40/2011 - drugi zakon i 47/2015.

52 "Sl. list CG", br. 42/2011 i 32/2014.

53 "Sl. list CG", br. 39/13.

54 Projektni tim je izvršio detaljnu pretragu Službenog lista Crne Gore, ali nije pronašao da je važeći Pravilnik koji se primjenjuje od decembra 2012. objavljen u Službenom listu, čime se stiče uslov da stupi na snagu, o čemu je projektni tim pisao upravi ZIKS-a i Generalnom direktoratu.

55 "Sl. list CG", br. 42/2012.

56 "Sl. list CG", br. 36/2013 i 45/2013.

57 "Sl. list CG", br. 36/2013, 45/2013 i 46/2014.

58 "Sl. list CG", br. 26/2014".

59 "Sl. list CG", br. 31/2014".

- 1) Akcioni plan za prevenciju torture (2009) koji je Vlada Crne Gore usvojila 12. februara 2009. godine, nakon sprovedene posjete CPT-a 2008. u cilju primjena preporuka koje je CPT dao u svom izvještaju;
- 1) Akcioni plan unapređenja zatvorskog sistema (2011) kojim su definisane mjere za unaprjeđenje stanja u zatvorskom sistemu, nadležni organi za njihovo ostvarivanje, kao i rokovi i indikatori na osnovu kojih će biti moguće procijeniti uspjeh planiranih i ostvarenog;
- 2) Izvještaj o realizaciji iz Akcionog plana za unaprjeđenje zatvorskog sistema (2012);
- 3) Drugi polugodišnji izvještaj o realizaciji iz Akcionog plana za poglavlje 23 (2014) koji se jednim dijelom odnosi na praćenje koje se odnose na Zavod za izvršenje krivičnih sankcija;
- 4) Strategija sprečavanja zlostavljanja i nasilja među zatvorenicima (2012), koja je usvojena na osnovu preporuke CPT-a;
- 5) Izvještaji Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore (Ombudsmana): izvještaj o radu za 2014. godinu i godišnji izvještaj Nacionalnog preventivnog mehanizma za 2014. godinu.

Takođe, pri izradi su uključeni/konsultovani izvještaji i publikacije nosilaca projekta i to HRA izvještaji/publikacije nastale u okviru projekta "Monitoring poštovanja ljudskih prava u ustanovama zatvorenog tipa u Crnoj Gori" (2011 – 2013):⁶⁰

- 1) "Poštovanje ljudskih prava pritvorenih lica i lica na izdržavanju kazne zatvora u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija"⁶¹ iz 2013. godine;
- 2) "Kratki vodič kroz prava i obaveze zatvorenika i zatvorenica"⁶² iz 2013;
- 3) "Zabrana mučenja i nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja – izabrane presude Evropskog suda za ljudska prava"⁶³ iz 2013.

Takođe, koristili smo i:

- 4) Rezultate istraživanja: "Stavovi o torturi - opšta populacija"⁶⁴. Istraživanje sprovedeno 2012. u saradnji sa agencijom Ipsos Strategic Marketing;
- 5) Rezultate istraživanja: "Stavovi osuđenika"⁶⁵, iz 2012;
- 6) "Sprečavanje i kažnjavanje mučenja i drugih oblika zlostavljanja – priručnik za sudije i tužioce"⁶⁶ iz 2011. autora Radmile Dragičević-Dičić, predsjednice Apelacionog suda u Beogradu i dr Ivana Jankovića, advokata, člana Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja. Izdavač knjige je Beogradski centar za ljudska prava;
- 7) "Zabrana zlostavljanja – priručnik za policiju i zatvorsko osoblje"⁶⁷. Autor knjige je dr Ivan Jankovića, advokat i član Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja. Izdavač knjige je Beogradski centar za ljudska prava;

60 Više detalja o projektu dostupno na: http://www.hracion.org/?page_id=1069.

61 Izvještaj dostupan na: http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_CG_WEB1.pdf (MNE) http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Izvjestaj_ZIKS_ENG_WEB.pdf (ENG).

62 Publikacija distribuirana svim organizacionim jedinicama ZIKS-a. Dostupna na: http://www.hracion.org/wp-content/uploads/ZIKS_brosura_CG_2013.pdf (CG) http://www.hracion.org/wp-content/uploads/ZIKS_brosura_ENG_2013.pdf (ENG) http://www.hracion.org/wp-content/uploads/ZIKS_brosura_ALB_2013.pdf (ALB).

63 Ova knjiga je dostavljena svim tužiocima i sudijama u krivičnim odjeljenjima sudova u Crnoj Gori, zaposlenima u ZIKS-u i Ministarstvu pravde. Knjiga je dostupna na linku http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Zabrana_mucenja_i_necovjecnog_ili_ponizavajuceg_postupanja_ili_kaznjavanja.pdf.

64 Rezultati dostupni na: <http://www.hracion.org/?p=1916>

65 Rezultati dostupni na: http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Istrazivanje_15062012.pdf.

66 Dostavljena svim tužiocima i sudijama krivičnih odjeljenja sudova u Crnoj Gori. Knjiga je dostupna na linku <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Sprecavanje-i-kaznjavanje-mucenja.pdf>

67 Publikacija dostavljena upravi i službenicima ZIKS-a, Ministarstvu pravde i Ministarstvu unutrašnjih poslova. Dostupna na linku <http://www.hracion.org/wp-content/uploads/Zabrana-zlostavljanja-Prirucnik.pdf>.

8) "Izveštaj o stanju ljudskih prava korisnika droga u Crnoj Gori", NVO Juventas iz 2011. godine.⁶⁸

Tabelarni prikaz percepcije izloženosti vrijeđanju, fizičkom povređivanju i prijetnjama (rezultat istraživanja: "Stavovi o torturi - opšta populacija". Istraživanje sprovedeno 2012. godine u saradnji sa agencijom Ipsos Strategic Marketing):

Pitanje	Odgovori zatvorenika izraženi u procentima				
	Nikad	Rijetko	Često	Svakodnevno	Bez odgovora
Da li ste izloženi vrijeđanju/nazivanju pogrđnim imenima?	71,6%	9,7%	13,8%	3,1%	1,3%
Da li ste izloženi fizičkom povređivanju (udaranje, šamaranje...)?	80,8%	5,2%	8,7%	2,9%	0,5%
Da li ste izloženi prijetnjama?	73,6%	4,9%	12,2%	4,4%	2,3%
Da li su drugi izloženi vrijeđanju/nazivanju pogrđnim imenima?	55,5%	7,5%	24,5%	7,3%	1,4%
Da li su drugi izloženi fizičkom povređivanju (udaranje, šamaranje...)?	61,1%	7,8%	23,9%	3,9%	0,3%
Da li su drugi izloženi prijetnjama?	65,5%	7,5%	18,7%	2,5%	2,1%

4.2. INSTITUCIONALNI OKVIR

Prema članu 25 Zakona o zaštitniku ljudskih prava i sloboda⁶⁹ "Zaštitnik je nacionalni preventivni mehanizam za zaštitu lica lišenih slobode od mučenja i drugih oblika surovog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja. Zaštitnik preduzima mjere za sprečavanje mučenja i drugih oblika nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja u skladu sa Opcionim protokolom uz Konvenciju protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka." Druga važna institucija je Vrhovno državno tužilaštvo koje u ime države Crne Gore ima u svojoj nadležnosti obavezu da u najkraćem vremenskom roku pokrene nepristrasnu istragu po službenoj dužnosti, i to uvijek kada postoje osnovi sumnje da je izvršen neki akt mučenja, odnosno nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja na teritoriji Crne Gore. Takođe, Ministarstvo pravde – Direktorat za izvršenje krivičnih sankcija je institucija koja ima obavezu da kontroliše izvršenje kazne zatvora, kazne zatvor od četrdeset godina i bezbjednosti koje se izvršavaju u ZIKS-u.

4.3. ANALIZA TRENUTNOG STANJA

Analiza trenutnog stanja jasno pokazuje da u kaznenom sistemu Crne Gore nema mučenja i drugog zlostavljanja kao systemske pojave, ali da ima mjesta za dalje unapređenje sistema kada je riječ o prevenciji, otkrivanju i procesuiranju slučajeva torture. Neophodna su poboljšanja uslova boravka (paviljon A) i prenaseljenost, stručne obuke osoblja i broja zaposlenih u sektorima za tretman i obezbjeđenje. Takođe, uočeno je da ima prostora i za poboljšanje pravnog i institucionalnog okvira.

⁶⁸ Izveštaj dostupan na: <http://www.juventas.co.me/index.php/publikacije/415-izvjestaj-o-stanju-ljudskih-prava-korisnika-droga-u-crnoj-gori-20112012>.

⁶⁹ Zakon o zaštitniku ljudskih prava i sloboda ("Sl. list Crne Gore", br. 42 od 15. avgusta 2011, 32/14).

4.3.1. NEDOVOLJNO RAZVIJEN PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ZA SPREČAVANJE MUČENJA

Iako je Zakonom o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti napravljen korak naprijed u smislu usvajanja nekih međunarodnih standarda (od kojih su svakako najvažniji: skraćena dužina disciplinske mjere upućivanja u samicu sa maksimalnih 30 na 14 dana, izjednačavanje prava bračnih i vanbračnih partnera u pogledu ostvarivanja prava na posjetu licu koje izdržava kaznu i ukidanje obaveze zatvorskom ljekaru da daje saglasnost da je lice sposobno da bude disciplinski kažnjeno upućivanjem u samicu), HRA i *Juventas* smatraju da je propuštena prilika da se značajnije unaprijedi pravni okvir za sprečavanje mučenja.

U pokušaju da doprinesu usklađivanju predloga novog zakona sa međunarodnim standardima i uporednom praksom, HRA i *Juventas* su Ministarstvu pravde i nadležnom skupštinskom Odboru za politički sistem, pravosuđe i upravu dostavili 20 predloga amandmana. Najvažniji dio predloga je bio utemeljen na preporukama koje je CPT uputio Crnoj Gori prilikom posjeta sprovedenih 2008. i 2013. godine i na opštim preporukama iz Standarda CPT-a. Nažalost, predlozi amandmana nijesu dobili potrebnu podršku (detaljnije u Prilogu br 1).

Imajući na umu stav Komiteta protiv mučenja UN da trenutna definicija krivičnog djela „mučenje” nije u skladu sa međunarodnim standardima, predlože se izmjena Krivičnog zakonika kako bi se usvojila definicija koja će sadržati sve elemente koje propisuje Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, kao i relevantni međunarodni standardi. Naime, iako KZ propisuje da će se pomaganjem u izvršenju krivičnog djela smatrati naročito: davanje savjeta ili uputstava kako da se izvrši krivično djelo, stavljanje učiniocu na raspolaganje sredstva za izvršenje krivičnog djela, stvaranje uslova ili otklanjanje prepreka za izvršenje krivičnog djela, kao i unaprijed obećano prikrivanje krivičnog djela, učinioca, sredstava kojima je krivično djelo izvršeno, tragova krivičnog djela ili predmeta pribavljenih krivičnim djelom (čl. 25, stav 2), izmjena KZ-a je predložena upravo u cilju preciziranja postojeće zabrane u odnosu na mučenje. Dakle, izmjene su predložene posebno u dijelu koji se odnosi na kriminalizaciju saglasnosti ili pristanka na mučenje od strane državnog službenika, kao i duševne patnje prouzrokovane mučenjem, gdje se predlažu kazne koje su srazmjerne ozbiljnošću ovog krivičnog djela, obezbjeđujući da se ne odstupa od apsolutne zabrane mučenja na način što ovo krivično djelo ne bi podlijegalo zastari.⁷⁰

Dopunom Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći potrebno je omogućiti licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, a slabijeg su imovnog stanja, pristup besplatnoj i nepristrasnoj pravnoj pomoći u disciplinskim postupcima koji se protiv njih vode. S tim u vezi, potrebno je i obezbijediti finansijsko i kadrovsko jačanje institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda kako bi zatvorena lica mogla da imaju pristup pravnoj zaštiti kao i da bi mogla da sprovede nezavisan i efikasan mandat kao nacionalni preventivni mehanizam (NPM).

Potrebno je dodatno ispitati primjenu Strategije o sprečavanju nasilja među zatvorenicima i inovirati je. U skladu sa dobijenim rezultatima, potrebno je izdvojiti mjere i rokove u kojima je neophodno sprovesti načelna određena sadržana u Strategiji (postaviti specifične ciljeve imajući u vidu i ovaj AP).

4.3.2. NEDOVOLJNI NAPORI ZA OSTVARIVANJE NULTE TOLERANCIJE MUČENJA I ZLOSTAVLJANJA

Iz uvida u stanje evidencija vođenih od strane uprave ZIKS-a, zaključuje se da je primjena prinude i usamljenja uredno zavedena, a kada je postojala sumnja da je došlo do prekoračenja ili zloupotrebe ovlašćenja, osumnjičeni počinioci su suspendovani. Evidentirani su i slučajevi disciplinskih postupaka u kojima je utvrđena odgovornost, u kom slučaju su zaposleni bili sankcionisani. Ipak, analiza izvještaja ZIKS-a o upotrebi sredstava prinude u periodu od 01.01.2014. do 17.12.2015. ukazala je na slučajeve prolongiranog vezivanja zatvorenika, koji predstavljaju zlostavljanje. Uočeno je i da ZIKS neblagovremeno i neodgovarajuće obavještava Ministarstvo pravde o upotrebi sredstava prinude.

Takođe, ne postoje kontinuirane obuke koje bi podučavale zaposlene za prepoznavanje svih mogućih

⁷⁰ “Komiteta ostaje zabrinut definicijom torture u domaćem pravu koja nije u potpunosti saglasna sa definicijom člana 1 Konvencije. Komitet je posebno zabrinut time što Krivični zakonik izričito ne sankcioniše kao kriminalno djelo saglasnost ili pristanak na mučenje od strane službenika i ne obuhvata nanese psihike patnje kao vid torture” (član 1, stav 5), Izvještaj CAT 2014. (prevod HRA).

vidova fizičkog ili psihičkog mučenja i kako bi mogli da znaju ispravno da reaguju, pogotovo u onim slučajevima kada nije očigledno koje postupanje je ispravno i šta se od njih očekuje. Evidentirano je da se kao dio standardizovane prijemne procedure vrši obavještanje o pravima i obavezama zatvorenih lica, kao što je propisano zakonom i Pravilnikom. Iako se ova zakonska obaveza generalno ispunjava, potrebno je uložiti dalje napore da se zatvorena lica, nezadovoljna svojim položajem, naročito stranci, dalje upoznaju sa zakonskim ovlašćenjima za ostvarivanje njihovih potreba kroz dostavljanje Pravilnika i informativnih brošura dostupnih i na njihovom maternjem jeziku. Iako su kroz Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći obezbijeđeni normativni mehanizmi za ostvarivanje pristupa besplatnoj pravnoj pomoći, zatvorena lica u praksi često traže i oslanjaju se na savjet „profesora“ odnosno realizatora tretmana. U skladu sa preporukom CPT-a, potrebno je ojačati sistem pravne pomoći dostupan pritvorenima, tako da on funkcioniše efektivno.⁷¹ Po pitanju suzbijanja i iskorjenjivanja nasilja, službenici obezbjeđenja uzimaju u obzir zahtjeve zatvorenih lica koja zahtijevaju premještanje ili usamljenje u cilju smanjivanja vjerovatnoće od izbijanja fizičkog konflikta. Međutim, i dalje nije obezbijeđen razrađen program kojim se obezbjeđuje obuka službenih lica za rešavanje sporova među zatvorenima/cama.⁷² Takođe, iako zatvorena lica generalno nijesu imala prigovore na ponašanje službenih lica, oni koji su imali pritužbe nijesu se odlučili da se žale spoljnim tijelima, jer su se plašili odmazde. Iz tog razloga, potrebno je uložiti dodatne napore u osvješćivanju zaposlenih o posljedicama koje će nastupiti usljed zastrašivanja zatvorenika sa ciljem onemogućavanja uživanja zagarantovanih prava.

4.3.3. NIZAK BROJ ZAPOSLENIH, NEDOVOLJNI KAPACITETI I USLOVI ZA RAD

Kada je u pitanju Ministarstvo pravde i uprava ZIKS-a, evidentirana je povećana svijest i razumijevanje za međunarodne standarde, napredovanje u poznavanju propisanih obaveza i promjene prakse koja uzima u obzir međunarodne propise. Sam akt o sistematizaciji predviđa više zaposlenih nego što ih ZIKS ima, ali ovi kadrovski nedostaci uslovljeni su budžetnim stanjem. Ipak, može se zaključiti da kada postoje finansijska sredstva za proširenjem kadra, ono se obavlja prema kriterijumu hitnosti i stvarne potrebe ZIKS-a. Sa druge strane, i dalje je nužno povećati broj zaposlenih službenika obezbjeđenja, jer su u prosjeku dva do tri službenika po paviljonu, što nije optimalan nivo. Takođe, ne postoji ni program koji bi obučio zaposlene kako da postupaju sa maloljetnicima lišenim slobode. Obzirom na to da ne postoji program za obuku, ne primjenjuje se ni metodologija kojom se procjenjuju rezultati obuke i njen uticaj. Tokom 2013. godine realizovane su brojne aktivnosti u cilju poboljšanja ukupnog funkcionisanja Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija, kao što je adaptacija kazneno – popravnog doma, Zatvora u Bijelom Polju, Istražnog zatvora, kao i rekonstrukcija Zatvora za kratke kazne.⁷³ Međutim, značajni naponi su potrebni da bi se unaprijedila i obezbijedila kvalitetna edukacija zatvorskog osoblja kroz kurseve, seminare i sl.

4.3.4. PRENASELJENOST I LOŠI USLOVI BORAVKA

Imajući na umu smještajne kapacitete ZIKS-a, sobe su reorganizovane tako da se obezbijedi minimalni standard od 4m² ⁷⁴ po zatvorenom licu (primjer takvog paviljona je odjeljenje D). Međutim, u nekim slučajevima ovaj standard nije ispoštovan (naročito u paviljonu A) i potrebno je napraviti dodatne napore da se suzbije prenaseljenost.⁷⁵ Takođe, neka odjeljenja, kao što je poluotvoreno, pružaju bolje uslove boravka i iz tog razloga imaju najveći broj kreveta po sobi, ali nekad je to razlog prenaseljenosti, jer su zaposleni otvoreni da izađu u susret zatvorenima po pitanju razmještanja. Međutim, neke objekte, kao što je Istražni zatvor, potrebno je izgraditi ponovo ili znatno proširiti, tako da zatvorena lica mogu, ne samo da uživaju minimalni prostor u sobama, već i da ostvaruju

71 Izvještaj CPT 2010, stav 31.

72 CAT 2014, stav 16.

73 Izvještaj o radu i stanju u upravnoj oblasti Ministarstva pravde, sa ocjenom stanja i rada Ministarstva i organa u sastavu za 2013. godinu, februar 2014. godine, Vlada Crne Gore – Ministarstvo pravde, februar 2014.

74 Preporuka data u Izvještaju CPT o posjeti CG 2008. godine stav 58

75 Izvještaj CPT-a 2014, stav 40.

pravo na šetnju i druga prava koja im pripadaju. Vezano za izgradnju novih objekata, radna grupa je počela sa radom povodom izgradnje Zatvora u Bijelom Polju, mada rok za realizaciju ovog projekta i dalje nije predviđen. Iako završetak izgradnje Zatvora za maloljetnike nije na vidiku, u potpunosti je renovirana sekcija paviljona „F” koju oni trenutno koriste. U zatvorskim jedinicama postoji grijanje i hlađenje, s tim što pojedina odjeljenja (na primjer paviljon „A”) imaju manje uslovne pokretne radijatore, a ne centralno grijanje. Uprava ZIKS-a izlazi u susret i odobrava zahtjeve za ugrađivanje klima uređaja (poluotvoreno odjeljenje). Nadstrešnice su obezbijeđene u okviru svih dvorišta i prostora za šetanje. Međutim, potrebno je izbetonirati i staze gdje bi u toku kišnih dana zatvorena lica mogla da šetaju, jer dvorište često poplavi. Gotovo u svim sobama se puši i ne postoji ni jedna nepušačka soba. Iako postoje pušački i nepušački dnevni boravci, oni su samo tako označeni, a ovo pravilo se ne poštuje. I zaposlena lica puše u hodnicima i u unutrašnjosti zgrade. Neophodno je i dalje raditi na stvaranju uslova kojima se ne krši Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i bez ograničenja omogućava njihov boravak u ZIKS-u. Ovo se naročito odnosi na objekte i prostorije koji služe za pružanje zdravstvene zaštite.

4.4. SPECIFIČNI CILJEVI

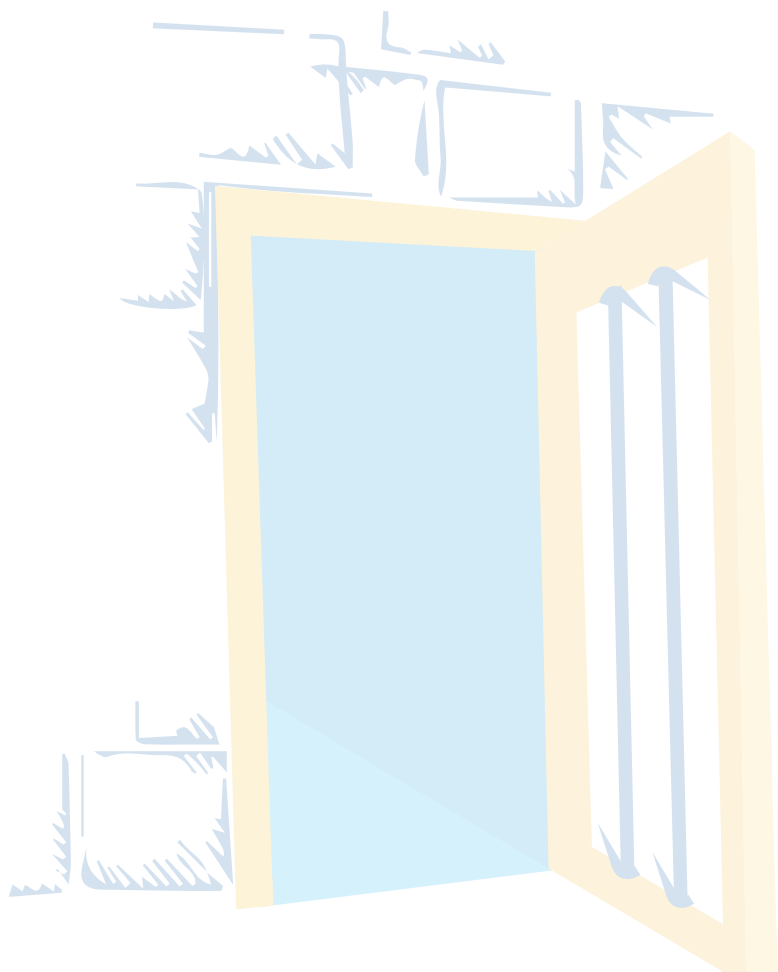
Na Akcionog plana je da kroz specifične ciljeve, tj. sprovođenje koje su predviđene, obezbijedi „nultu toleranciju“ ove pojave u Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.

Specifični ciljevi se odnose na unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za sprečavanje mučenja, tj. dosljednu primjenu postojećih propisa, obezbjeđivanje nulte tolerancije mučenja i zlostavljanja, tj. stalno informisanje o pravima i obavezama i podsjećanje na zabrane, povećanje broja zaposlenih, unapređenje njihovog položaja i obezbjeđenje odgovarajuće obuke. Tako su definisana 4 specifična cilja koji prate odgovarajuće mjere:

- Specifični cilj 1: Unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za sprečavanje mučenja i dosljedna primjena postojećih propisa;
- Specifični cilj 2: Dostizanje nulte tolerancije mučenja i zlostavljanja;
- Specifični cilj 3: Povećati broj zaposlenih, unaprijediti kapacitete i uslove rada;
- Specifični cilj 4: Smanjiti prenaseljenost i unaprijediti uslove boravka.

Detaljan Akcioni plan, odnosno predviđene aktivnosti i mjere sa rokovima, nosiocima realizacije, indikatorima i izvorima finansiranja tabelarno su prikazane u Prilogu br 2.

Prilog br 1

PRILOG BR 1

Komentari HRA i Juventasa na Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti

Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti usvojen je u julu 2015. godine. Prema mišljenju HRA i Juventasa, propuštena je prilika da se unaprijedi pravni okvir za sprečavanje mučenja. Nažalost, u jednom dijelu je čak došlo i do snižavanja postojećeg nivoa garancija protiv mučenja.

U pokušaju da doprinesu usklađivanju (tada) Predloga zakona sa međunarodnim standardima i uporednom praksom, HRA i *Juventas* su Ministarstvu pravde i nadležnom skupštinskom Odboru za politički sistem, pravosuđe i upravu dostavili 20 predloga amandmana.

Najvažniji dio predloga smo utemeljili na izričitim preporukama koje je CPT uputio Crnoj Gori prilikom posjeta sprovedenih 2008. i 2013, i na opštim preporukama iz Standarda CPT-a.

Drugom grupom predloga amandmana predložili smo da se zadrže kvalitetna zakonska rješenja koja doprinose ostvarivanju i zaštiti ljudskih prava i koja su se nalazila u tada važećem Zakonu o izvršenju krivičnih sankcija, ili su bila predviđena ranijom radnom verzijom Nacrta zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i bezbjednosti koja je bila na javnoj raspravi (pa su u međuvremenu obrisana ili izmijenjena).

Treći dio predloga amandmana smo izradili na osnovu uporedne analize zakona koji propisuju oblast izvršenja kazni zatvora u okruženju (Hrvatskoj i Srbiji) u cilju dobijanja što kvalitetnijeg zakona.

Nažalost, predlozi amandmana nijesu dobili potrebnu podršku. U nastavku slijedi sažeti pregled dostavljenih predloga amandmana.

1. Predloženo je preciziranje upozorenja koje bi propisivalo da, kada se otpor suzbije, je zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile, odnosno preciziralo kažnjavanje primjenom sile u skladu sa preporukom CPT-a.⁷⁶ Na taj način se dodatno osigurava da zaposleni imaju u vidu apsolutnu zabranu zlostavljanja zatvorenika.

2. Imajući u vidu da upotreba sredstava prinude u zatvoru nosi najveći rizik od kršenja apsolutno zaštićenog ljudskog prava na zaštitu od mučenja i drugog zlostavljanja, smatrali smo da je neophodno izmijeniti i dopuniti Zakon u odnosu na odredbe kojima se propisuje upotreba sredstava prinude. Naime, iako je Zakonom propisano da "starješina Zavoda ocjenjuje opravdanost i pravilnost primjene sredstava prinude i ukoliko ocijeni da je službenik obezbjeđenja prekoračio ili nezakonito primijenio sredstva prinude, o tome sačinjava izvještaj koji, bez odlaganja, dostavlja Ministarstvu", napominjemo da je izričita preporuka CPT-ja da se o svakom slučaju obavijesti državni tužilac.⁷⁷ Redovni izvještaji o upotrebi sredstava prinude, koji se dostavljaju Ministarstvu jednom mjesečno, ne predstavljaju dovoljan korektivni mehanizam, imajući u vidu da je nakon mjesec dana teže ili i nemoguće dokazati fizičke povrede (koje su nastupile usljed sredstava prinude) i obezbijediti druge dokaze (kao što su precizne izjave svjedoka). Imajući u vidu da je predviđeno da službenik koji je upotrijebio sredstvo prinude starješini podnosi izvještaj, ne vidimo smetnju da se po jedan prik izvještaja, pored Ministarstva dostavi i Vrhovnom državnom tužiocu (kako upravo i međunarodni standard predviđa), kao i Zaštniku ljudskih prava i sloboda, koji bi u skladu sa svojom nadležnostima donijeli odluku o zakonitosti primjene sredstava prinude.

3. Neophodno je i da se Zakonom propiše obaveza, sadržaj i način vođenja evidencije o upotrebi sredstava prinude, koju ne bi trebalo uređivati aktima manje pravne važnosti od zakona, nego upravo

⁷⁶ Izvještaj CPT-a iz 2009, stav 54.

⁷⁷ „U ovom kontekstu, važno je osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva.“ Izvještaj o posjeti CPT-a, 2008, stav 47.

zakonom, posebno imajući u vidu precizan međunarodni standard koji to propisuje.⁷⁸

4. Takođe, predložili smo izmjene koje bi garantovale nezavisnost medicinskog osoblja u odnosu na upravu ZIKS-a, tako što bi medicinsko osoblje koje radi u zatvoru zapošljavalo Ministarstvo zdravlja, a ne Zavod, kao što je trenutno slučaj. U Evropskim zatvorskim pravilima se navodi: „zdravstvena služba u zatvoru organizuje u tijesnoj vezi sa opštom zdravstvenom službom zajednice ili države“⁷⁹. Nezavisnost medicinskog osoblja je, prema standardima CPT-a, posebno važna, jer „oni mogu doprinijeti sprečavanju nasilja nad osobama lišenih slobode putem sistematskog evidentiranja povreda i, ako je potrebno, obezbjeđivanja informacija relevantnim organima“⁸⁰ ili prilikom davanja stručnog mišljenja koje bi dovelo do povećanja troškova, kao što je preporuka da se poboljšaju higijenski uslovi smještaja, ishrana i sl.⁸¹ CPT je primijetio: „njihova obaveza da se brinu o svojim pacijentima (bolesnim zatvorenicima) može često doći u sukob sa razlozima zatvorske uprave i bezbjednosti. Ovo ih može dovesti u situaciju teških etičkih pitanja i izbora. Kako bi se garantovala njihova nezavisnost u pogledu pružanja zdravstvene njege, CPT smatra da je važno da takvo osoblje u najvećoj mogućoj mjeri djeluje u skladu sa preovladavajućim načinima pružanja zdravstvene zaštite u zajednici na slobodi.“⁸² Iako je Zakonom propisano da je nakon upotrebe sredstava prinude obavezan ljekarski pregled lica prema kome je sredstvo prinude upotrijebljeno, kako bi se obezbijedilo postizanje svrhe ove odredbe, neophodno je dodatno propisati da se pregled ponavlja nakon 12 sati (imajući u vidu da je to period u kome se mogu ispoljiti i drugi simptomi upotrebe sile). Takođe, u skladu sa CPT preporukom, zatvoreniku treba učiniti dostupnim rezultate pregleda i omogućiti mu da bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke.⁸³ Neophodno je i da se propiše da ljekar nakon izvršenog pregleda obavezno sačinjava izvještaj koji sadrži i „navode lica prema kome je prinude primijenjena, o načinu nastanka povreda i mišljenje ljekara o povezanosti primijenjene mjere i nastalih povreda“⁸⁴, u skladu sa preporukom CPT⁸⁵, jer to samo doprinosi kasnijem odlučivanju o opravdanosti i zakonitosti upotrebe sredstava.

5. Dalje, Zakonom je potrebno propisati da za teži disciplinski prekršaj zatvorenik koji ne obezbijedi branioca iz redova advokata, može zatražiti od direktora Uprave da ga zastupa službeno lice Uprave sa završenim pravnim fakultetom. Na ovaj način se omogućava bolja obaviještenost zatvorenika i obezbjeđuje pravičnost postupka i u situaciji u kojoj zatvorenik ne može da obezbijedi advokata. Ovo pravo je bilo propisano prethodno važećim Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija. Neophodno je propisati i da se tokom vođenja disciplinskog postupka vodi zapisnik koji se čuva u ličnom dosijeu zatvorenika, čime se postiže transparentnost disciplinskog postupka, što je važna garancija njegove pravičnosti, kao i da u slučaju disciplinskog prekršaja protiv starješine, postupak pokreće, vodi i mjeru izriče ovlašćeni službenik Ministarstva pravde, čime se obezbjeđuje nepristrasnost u odlučivanju.

6. Zakon je neophodno dopuniti odredbom koja će obezbijediti primjenu propisanog međunarodnog standarda prema kojem: „bilo koji pretres gdje se zahtjeva da se osoba lišena slobode skine mora se izvesti van vidnog dometa zatvorskog osoblja suprotnog pola“.⁸⁶

78 „A special register should be kept to record all cases in which recourse is had to means of restraint; the entry should include the times at which the measure began and ended, the circumstances of the case, the reasons for resorting to the measure, the name of the person who ordered or approved it, and an account of any injuries sustained by the prisoner or staff“, Izvještaj CPT-a, 2013, stav 76.

79 Preporuka Rec (2006)2, Komiteta ministara državama članicama u vezi sa evropskim zatvorskim pravilima, tačka 40.1.

80 Standardi CPT-a, stav 60.

81 Standardi CPT-a, stav 72.

82 Standardi CPT-a, stav 71.

83 „Rezultati pregleda (uključujući sve relevantne izjave koje je dao zatvorenik, kao i zaključke ljekara) treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku, koji bi uz to trebalo da ima pravo da, ukoliko želi, bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke.“ Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, CPT, stav 47.

84 Zakon o izvršenju krivičnih sankcija Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 55/2014, član 144, stav 4.

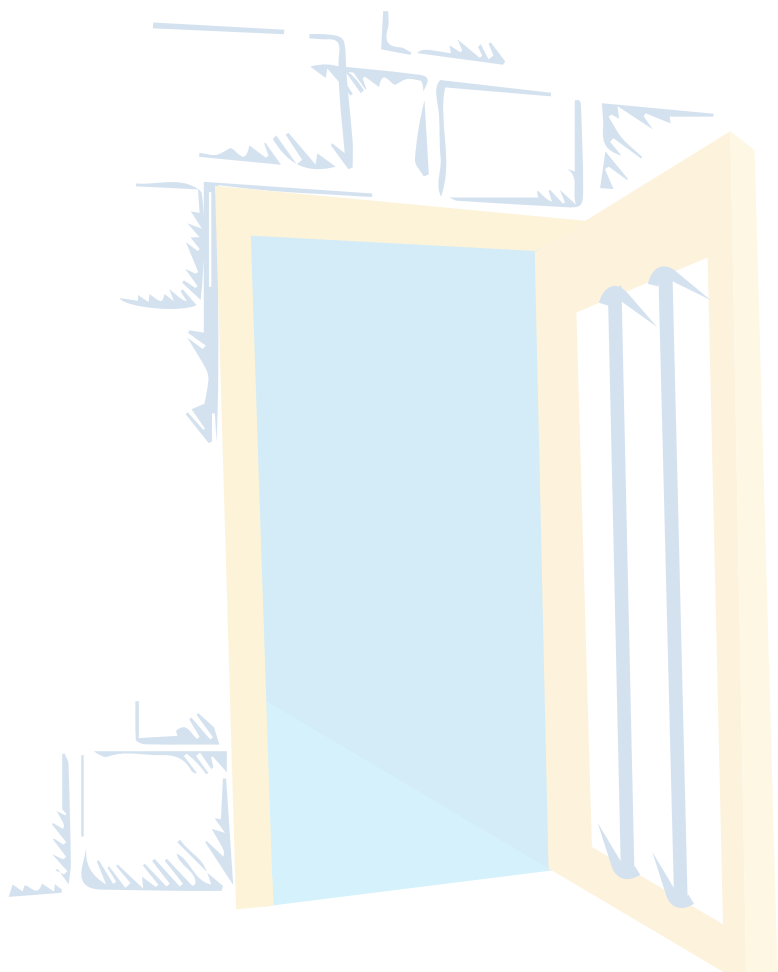
85 *The CPT recommends the Montenegrin authorities to ensure that all newly-arrived prisoners receive a thorough medical examination and that the record drawn up after that examination contains: (i) an account of statements made by the person which are relevant to the medical examination (including his/her description of his/her state of health and any allegations of ill-treatment); (ii) a full account of objective medical findings; (iii) the doctor's observations in the light of i) and ii), indicating the consistency between any allegations made and the objective medical findings.*, Izvještaj o posjeti CPT-a, 2013, stav 25. (Zvaničan prevod izvještaja Vlada nije objavila).

86 „CPT želi da istakne da bez obzira na njihovu starosnu dob osobe lišene slobode moraju biti pretresane isključivo od strane osoblja istog pola i da bilo koji pretres gdje se zahtjeva da se osoba lišena slobode skine mora se izvesti izvan vidnog

7. Treba vratiti odredbu koja je bila propisana Zakonom o izvršenju krivičnih sankcija, koja je propisivala dodatni kontrolni mehanizam koji je obezbjeđivao da ovlašćeni službenik Ministarstva pravde po službenoj dužnosti periodično ispituje postojanje razloga koji su doveli do premještaja, čime se, dobrim dijelom, postizalo da zatvorenik ne bude premješten duže nego što za tim postoji potreba. Takođe, neophodno je obezbjediti da u praksi sva rješenja o premještaju moraju sadržati osnov i razloge premještaja osuđenog lica, kao i pouku o pravnom lijeku. Zakon je neophodno dopuniti i tako da se izričito propiše pravo pokretanja upravnog spora u slučaju ćutanja administracije (u odlučivanju po žalbi) što bi značajno doprinijelo boljoj informisanosti lica koja izdržavaju kaznu zatvora i otklonilo svaku dilemu o postojanju prava, imajući u vidu da je pravo na pokretanje upravnog spora izričito propisano u slučaju da lice nije zadovoljno donesenom odlukom, ali ne i u slučajevima kada je izostalo donošenje odluke.

8. U vezi sa pravom na ostvarivanje posjete, potrebno je propisati Zakonom da starješina donosi obrazloženu odluku kojom se zatvoreniku zabranjuje posjeta, na koju zatvorenik ima pravo žalbe. Ovo je neophodno, posebno imajući u vidu da su u Zakonu prilično okvirno postavljeni razlozi zbog kojih je moguće zabraniti posjetu (ugrožena bezbjednost, druge vanredne okolnosti, opasnost da posjetioci mogu negativno uticati na zatvorenika), pa je u svakom konkretnom slučaju neophodno navesti koji razlozi su doveli do zabrane posjete, prema čijem mišljenju, na osnovu kojih saznanja i sl. Predložena dopuna je bez ikakvih posljedica za bezbjednost, jer žalba ne bi odlagala izvršenje odluke.

Prilog br 2

PRILOG BR 2 AKCIONI PLAN (2015-2019)

Napomena: U finalnom nacrtu su izostavljene preciznije vremenske odrednice. Ohrabruju se nadležne institucije da pri razmatranju plana i eventualnom usvajanju predviđenih definišu precizno rokove implementacije.

AKCIONI PLAN - UNAPREĐENJE TRETMANA OSOBA OSUĐENIH NA KAZNU ZATVORA

Specifični cilj 1 - Analiza zakonodavnog okvira i podzakonskih akata				
Br.	Zadaci/mjere	Nosioци realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Praćenje primjene novog Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti i poštovanje rokova i procedure donošenja podzakonskih akata.	Min. pravde, ZIKS, NVO.	Broj donesenih podzakonskih akata u zakonskom roku.	Vlada, domaći i strani donatori.
Specifični cilj 2. - Unapređenje sistema za procjenu ličnosti, određivanja individualizovanog programa tretmana i operativnog praćenja realizacije tretmana				
Br.	Zadaci/mjere	Nosioци realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Uspostavljanje procjene rizika, kapaciteta za promjenu i individualnih potreba prilikom prijema novih osuđenih kao uslova za donošenje individualizovanih programa postupanja.	Min. pravde ZIKS	Instrumenti za praćenje pilotirani i razvijeni.	Vlada, Domaći i strani donatori.
2	Razvijanje sistema praćenja realizacije individualnog tretmana na osnovu definisanog programa i postavljenih ciljeva. Uspostavljanje jasnih kriterijuma ocjene ispunjenosti postavljenih ciljeva.	Min. pravde ZIKS	Sistem za praćenje realizacije individualnog tretmana razvijen i funkcionalan. Jasni i objektivni kriterijumi usvojeni.	Vlada, Domaći i strani donatori.
3	Unapređenje postojeće baze podataka u cilju efikasnog praćenja ostvarenja ciljeva predviđenih individualnim tretmanom.	Min. pravde ZIKS	Baza unaprjeđenja i povezana.	Vlada, Domaći i strani donatori.

4	Obezbeđivanje tehničkih uslova kako bi baza podataka (PRIS sistem) bila dostupna svim zaposlenima koji su uključeni u realizaciju tretmana, sa selektivnom dostupnošću podataka.	Min. pravde ZIKS	Broj kompjutera, Ministarstvo pravde, Dostupnost i svrsishodnost podataka.	Vlada, Domaći i strani donatori.
5	Obuka osoblja uključenog u realizaciju tretmana za unos i korišćenje baze podataka i mjesečno praćenje unosa podataka u bazu (sektor za tretman).	ZIKS.	Broj obučениh osoba.	Vlada, Domaći i strani donatori.
6	Izrada smjernica (informatora koji bi bio dostupan osuđenima od prijema u Zavod) za osuđena lica o tome što sve uključuje individualni program tretmana, o uslugama i procedurama (u okviru finalnog konsultativnog procesa tokom izrade uključiti i grupu osuđenih lica).	ZIKS, NVO.	Smjernice izrađene.	Vlada, Domaći i strani donatori.

Specifični cilj 3 - Razvijanje i realizacija programa psiho-socijalne podrške osuđenim licima (individualnih i grupnih)

Br.	Zadaci/mjere	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Kontinuirano informisanje i motivisanje osuđenika/ca o programima i uslugama koje se realizuju u zatvoru.	ZIKS.	Broj osuđenih lica uključenih u programe.	Vlada (Budžet).
2	Planiranje, uvođenje i realizacija programa psiho-socijalne podrške prilagođenih osuđenim licima. Utvrđiti specijalizovane programe postupanja koji se mogu integrisati sa individualnim ciljevima postavljenim pred osuđene.	ZIKS, NVO.	Programi razvijeni. Broj radionica sprovedinih. Broj osuđenih lica uključenih u programe. Tromjesečna anonimna evalucija programa od strane učesnika.	Vlada, Domaći i strani donatori.
3	Obezbijediti dodatnu psihoterapijsku edukaciju za zainteresovane psihologe/ socijalne radnike/psihijatra iz ZIKS-a, kako bi bili osposobljeni za savjetodavni i psihoterapijski individualni i grupni rad sa osuđenim licima.	Min. pravde Min. zdravlja ZIKS.	Broj obučениh osoba.	Vlada, Domaći i strani donatori.
4	Organizovati savjetodavne grupe podrške za osuđeničke/ce, grupe samopomoći u skladu sa utvrđenim potrebama.	ZIKS, NVO.	Broj grupa. Broj osuđenih lica uključenih u ove programe. Tromjesečna anonimna evalucija programa od strane učesnika.	Domaći i strani donatori.

5	Razviti i realizovati posebne programe podrške za: <ul style="list-style-type: none"> • višestruke povratnike; • osuđena lica koja izdržavaju duge zatvorske kazne; • žene na izdržavanju kazne zatvora; • lica osuđena na kratke kazne (Zatvor u Bijelom Polju); • mlađa punoljetna lica na izdržavanju zatvorske kazne (18-21 godina). 	ZIKS, NVO.	Broj razvijenih programa. Broj uključenih osuđenih lica u ove programe. Tromjesečna anonimna evaluacija programa od strane učesnika.	Domaći i strani donatori.
6	Pružiti potrebnu administrativnu podršku zaposlenima u službi za tretman za obavljanje poslova primanja pisma, molbi i zahtjeva osuđenih lica, kako bi svoje vrijeme mogli da koriste optimalnije u smislu intenzivnijeg rada sa osuđenim licima.	ZIKS.	Sistematizacija.	Vlada.
7	Uvođenje radno – okupacione terapije.	ZIKS, NVO.	Broj osuđenih lica uključenih u radno-okupacionu terapiju.	Domaći i strani donatori.
8	Uključivanje religijskih zajednica u proces podrške osuđenim licima koja izraze takvu potrebu i želju i opremanje adekvatnih prostorija za vjerske obrede.	ZIKS, Religijske zajednica.	Broj posjeta sveštenih lica ZIKS-u. Broj osuđenika koji održavaju redovne kontakte sa sveštenim licima i prisustvuju obredima.	Religijske zajednice.

Specifični cilj 4 - Sistematsko povećavanje i unapređenje ljudskih resursa u skladu sa međunarodnim, penološkim standardima u okviru sektora za tretman

Br.	Zadaci/mjere	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Unaprijediti uslove u kojima zatvorsko osoblje živi i radi. Unaprijediti materijalne uslove za radni angažman i uspostaviti sistem podrške zaposlenima u Zavodu.	Min. pravde, ZIKS.	Unaprijeđen materijalni status zaposlenih. Obezbijeden adekvatan prostor za rad i komunikaciju među zaposlenima.	Vlada, domaći i strani donator.

2	<p>Kadrovski i tehnički osnažiti Zavod i pokrenuti rad Centra za obrazovanje kadrova – sa posebnim naglaskom na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • praćenje potreba zaposlenih za osnovnom obukom za rad u Zavodu; • dodatnom profesionalnom osposobljavanju; • koordiniranju u organizaciji i realizaciji obuka, treninga zaposlenih u saradnji sa drugim institucijama sistema i civilnim organizacijama; • podršci zaposlenim za prevazilaženje problema koji nastaju kao posljedica sindroma sagorijevanja - „burn out sindrom“. 	Min. pravde, ZIKS.	<p>Broj zaposlenog kadra.</p> <p>Razvijen plan i program rada na godišnjem nivou.</p> <p>Broj organizovanih obuka.</p> <p>Broj savetovanja na temu sindroma sagorijevanja.</p>	Vlada, domaći i strani donatori.
3	U saradnji sa različitim institucijama razviti programe obuke za sve kategorije zaposlenih od ulaska u sistem izvršenja do specijalističkih programa.	Min. pravde, ZIKS/ Centar za obrazovanje kadrova.	Izrađeni programi obuke.	Vlada, domaći i strani donatori.
4	Organizovati andragošku obuku za zaposlene u saradnji sa Centrom za stručno obrazovanje.	CSO, ZIKS.	Broj osoblja koje je pohađalo obuku. Evaluacija seminara.	Vlada, domaći i strani donatori.
5	Organizovati i sprovesti treninge koji se odnose na usavršavanje komunikacionih vještina: prevencija konflikata, mirno rješavanje konflikata, medijacija, obuke za sprovođenje i ostale obuke po procjeni zaposlenih i Centra za obrazovanje kadra.	Min. pravde, ZIKS, Specijalizovane institucije, NVO.	Broj treninga. Broj obuhvaćenih tema. Broj zaposlenih uključenih u treninge.	Vlada, domaći i strani donatori.
6	Obezbijediti profesionalnu superviziju/ interviziju (redovni sastanci kolegija) za zaposlene u sektoru za tretman, kako bi se kontinuirano unaprjeđivao njihov profesionalni rad, sa jedne strane, a sa druge umanjio efekat mogućeg burn-outa. Posebnu pažnju posvetiti timskom radu kao preduslovu uspješnosti.	Min. pravde, ZIKS.	Broj supeprvizijskih sastanaka.	Vlada.
7	Periodično organizovanje seminara/ treninga u cilju sprečavanja sindroma sagorijevanja zaposlenih (burn-out sindrom).	Min. pravde, ZIKS.	Broj osoblja koje je prošlo seminare.	Vlada, domaći i strani donatori.
8	Organizovanje redovnog godišnjeg sistematskog sveobuhvatnog (psihofizičkog) zdravstvenog pregleda zaposlenih.	Zdravstvene ustanove, ZIKS.	Broj zaposlenih.	Vlada.

9	Obezbijediti doobuku instruktora za rad koji realizuje radni angažman, kako bi važan segment radnog angažmana osuđenih lica postao i stručno osposobljavanje.	CSO ZIKS	Broj obučениh instruktora za rad. Broj osuđenih lica koja su prošla obuku za rad sa uključenim stručnim osposobljavanjem.	Vlada, domaći i strani donatori.
---	---	-------------	--	----------------------------------

Specifični cilj 5 - Unaprjeđivanje obrazovne ponude i uvezivanje sa radnim angažmanom

Br.	Mere/Aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Realizacija detaljnog istraživanja obrazovnih kapaciteta i obrazovnih potreba osuđenih lica (uspostavljena saradnja među institucijama koje se bave obrazovanjem odraslih, izrada metodologije za sveobuhvatnu analizu, izrada instrumenata za prikupljanje podataka, interpretacija rezultata, razvoj aktivnosti na osnovu dobijenih rezultata u odnosu na identifikovane obrazovne kapacitete i obrazovne potrebe osuđenih lica).	Centar za stručno obrazovanje, ZIKS, NVO.	Istraživanje sprovedeno. Podaci iz istraživanja usmjereni ka kreiranju posebnih obrazovnih programa.	Vlada, domaći i strani donatori.
2	Obuka nastavnog kadra u ZIKS-u, kada je u pitanju program elementarnog funkcionalnog opismenjavanja i realizacija istog.	Centar za stručno obrazovanje, ZIKS, NVO.	Broj nastavnika obučeni. Broj osuđenih lica koja su prošla ovaj program.	Vlada, domaći i strani donatori.
3	Uvođenje programa osnovne škole za odrasle (elementarnog osnovnog obrazovanja) i povezivanje sa sticanjem prve stručne kvalifikacije.	Centar za stručno obrazovanje, ZIKS, NVO.	Broj nastavnika uključenih u ove programe. Broj osuđenih lica koji su prošli ove programe.	Vlada, domaći i strani donatori.
4	Sistematizacija radnih mjesta osuđenih lica u Zavodu. Kreiranje opisa radnih mjesta za radni angažman, obaveze, odgovornosti i prava svih poslova koji su ponuđeni osuđenicima, uz povezivanje sa obrazovnim programima date struke i pronalaženje mehanizma kako bi se obezbijedilo polaganje ispita u okviru ZIKS-a.	Min. pravde, ZIKS, NVO.	Razvijeni opisi poslova.	Vlada, domaći i strani donatori.
5	Kontinuirano proširivanje radnih mjesta, za radni angažman osuđenih lica, shodno usvojenom biznis planu ZIKS-a. Proširivanje radnih mjesta za radni angažman osuđenih lica (osuđeni sa manjim stepenom bezbjednosnog rizika) i van Zavoda. Akcenat, po mogućnosti, staviti na zanimanja za koja postoji povećana potreba na tržištu rada.	ZIKS, NVO.	Broj novih radnih mesta. Broj uključenih osuđenih lica u radni angažman.	Vlada, domaći i strani donatori.

6	U skladu sa odredbama čl. 58 stav 2 Zakona organizovati zaključivanje ugovora sa poslodavcima kod kojih se zatvorenici izdržavaju kaznu zatvora u prostorijama poluotvorenog ili otvorenog tipa mogu uputiti na rad van zatvora.	ZIKS, NVO, Unija poslodavaca.	Broj zaključenih ugovora. Broj zatvorenika upućenih na rad van zatvora.	Vlada, domaći i strani donatori.
7	Kreiranje informatora koji bi informisao osuđena lica o mogućnostima za verifikaciju stečenih znanja i vještina, kod nadležnih institucija.	Centar za stručno obrazovanje, ZIKS, NVO.	Informator odštampan i distribuiran. Broj osuđenika na godišnjem nivou koji su iskoristili mogućnost dobijanja nacionalnog sertifikata.	Vlada, domaći i strani donatori.
8	Kontinuirano unaprjeđivanje i proširenje materijalno-tehničkih uslova i sredstava za radni angažman i skladu sa usvojenim biznis planom.	Min pravde ZIKS, NVO.	Nabavka materijala i sredstava za rad. Broj novih radnih mjesta.	Vlada, domaći i strani donatori.
9	Uspostavljanje „Karijernog centra“ odnosno sistema profesionalnog informisanja i savjetovanja osuđenih lica u pogledu izbora zanimanja, vrsta obuke, traženja zaposlenja i umrežavanje ZIKS-a i poslodavaca (državnih i privatnih), koji se bave proizvodnjom/poslovima za zanimanja koja postoje i za koja pružaju profesionalno osposobljavanje u Zavodu. Organizovanje „Dana otvorenih vrata“ za institucije/organiacije gdje bi zaposleni iz tih institucija/organizacija razgovarali sa zaposlenim zatvorenicima/ama i pružili im relevantne informacije.	Ministarstvo pravde, ZIKS, CSO, ZZZCG, poslodavci i NVO.	Uspostavljen sistem informisanja sa bazom podataka koja se redovno ažurira. Informator izrađen i distribuiran. Broj održanih sastanaka.	Vlada, domaći i strani donatori.
10	Opremiti kompjutersku salu u kojoj bi se sprovodile različite vrste obuke od rada na računaru (korišćenje Microsoft paketa, grafički dizajn, web dizajn), do različitih programa (npr. „virtuelno preduzetništvo“).	Min. pravde, ZIKS, NVO.	Kompjuterska sala opremljena. Broj programa koji se sprovodi u kompjuterskoj sali. Broj osuđenih lica uključenih u ove programe.	Vlada, domaći i strani donatori.
11	U saradnji sa ZZZCG uvesti program „virtuelnog preduzetništva“.	ZZZCG, ZIKS, NVO.	Broj osuđenih lica uključenih u ovaj program. Broj radionica. Evaluacija programa od strane učesnika.	Vlada, domaći i strani donatori.

Specifični cilj 6 - Unapređenje i struktuiranje uslova i ponude za rekreacione sportske aktivnosti

Br.	Mjere/aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	<p>Proširenje mogućnosti za rekreativne i sportske aktivnosti kroz:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Povezivanje sa sportskim klubovima na nivou gradova (Podgorica i Bijelo Polje); • Organizovanje takmičenja; • Obezbeđivanje posebnih vrsta aktivnosti za žene (npr. aerobik, joga, pilates...) u saradnji sa klubovima; • Kontinuirano obezbeđivanje većeg broja sportske opreme. 	ZIKS, Sportski klubovi.	Broj realizovanih sportskih aktivnosti. Broj takmičenja. Količina i raznovrsnost sportske opreme.	Domaći i strani donatori.
2	Opremiti teretanu u paviljonu F namjenjenu starijim maloljetnicima i unapređenje uslova za rekreativne i sportske aktivnosti u zatvoru za kratke kazne.	ZIKS, Sportski klubovi.	Broj novih sprava.	Domaći i strani donator.

Specifični cilj 7 - Unapređenje realizacije kulturno-umjetničkih aktivnosti

Br.	Mjere/aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Obezbeđivanje instrumenata, organizovanje muzičkih događaja uz uključivanje osuđenih lica koja imaju vještine sviranja na određenim instrumentima (npr. gitara, klavijature).	ZIKS, NVO.	Broj instrumenata. Broj muzičkih događaja.	Vlada, domaći i strani donatori.
2	Obezbeđivanje instrumenata, organizovanje muzičkih događaja uz uključivanje osuđenih lica koja imaju vještine sviranja na određenim instrumentima (npr. gitara, klavijature).	ZIKS, NVO.	Broj osuđenih lica uključenih u kreiranje, gledanje predstava. Broj održanih i/ili kreiranih predstava.	Vlada, domaći i strani donatori.
3	Organizovanje čitalačkih klubova, filmskih projekcija u kojima bi se korisitile različite umjetničke forme, kako bi se otvorila priča o različitim životnim situacijama u cilju promjene ponašanja.	ZIKS, NVO.	Broj održanih aktivnosti u tromjesečnom period. Broj uključenih osuđenih lica. Evaluacija ponuđenih aktivnosti.	Vlada, domaći i strani donatori.
4	U okviru rezbarske radionice upotpuniti vrstu proizvoda sa izradom suvenira.	ZIKS	Broj uključenih osuđenih lica u izradi suvenira. Broj izrađenih suvenira.	Vlada, domaći i strani donatori.
5	Opremiti dio prodavnice na ulazu u ZIKS, gdje bi se promovisali i prodavali suveniri izrađeni od strane osuđenih lica.	ZIKS.	Otvoren izložbeni proctor. Broj prodatih suvenira.	Vlada, domaći i strani donatori.

6	Organizovati kurs kreativnog pisanja, izabrane radove objaviti. Organizovati saradnju sa poznatim piscima.	ZIKS, NVO.	Organizovan kurs kreativnog pisanja. Broj uključenih osuđenih lica. Broj objavljenih radova.	Vlada, domaći i strani donatori.
7	Realizacija programa za sticanje novinarskih znanja i vještina za zainteresovana lica uz saradnju sa poznatim novinarima i TV licima. Pokretanje novinarske radionice, izdavanje novina za osuđena lica koje bi pružale važne informacije za osuđena lica o životu tokom služenja kazne, novim odlukama, izmjenama kućnog reda, radu, obrazovanju, programima koji se sprovode, o realizovanju programa, uspješnim primjerima resocijalizacije i rehabilitacije, iskustvima nakon izlaska iz zatvora. Nabavka opreme za štampu.	ZIKS, NVO.	Broj uključenih osuđenih lica. Broj objavljenih radova.	Vlada, domaći i strani donatori.
8	Organizovanje ostalih umjetničkih radionica: slikanje, vajanje, crtanje, stripovi, heklanje, pletenje, pravljenje nakita... Periodično organizovanje likovnih kolonija na koje bi bili pozivani i umetnici spolja.	ZIKS, NVO.	Broj umjetničkih radionica. Broj osuđenih lica uključenih u ove aktivnosti. Likovna kolonija.	Vlada, domaći i strani donatori.

Specifični cilj 8 - Unapređenje sveobuhvatne podrške porodicama lica na izdržavanju kazne zatovra

Br.	Mjere/Aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Prilagođavanje i opremanje prostora za posjetu djece.	ZIKS, NVO.	Prostorija prilagođena	Domaći i strani donator.
2	Obezbijediti mehanizam kako bi se „bračna posjeta“ omogućila i vanbračnim partnerima/kama pod istim uslovima.	Ministarstvo rada i soc. staranja, Min. pravde, Centri za socijalni rad, ZIKS, NVO.	Broj sastanaka posvećen ovoj temi.	Vlada.
3	Formiranje „porodičnog“ kluba u okviru ZIKS-a, gdje bi porodice imale mogućnost da sa profesionalcima razgovaraju o problemima i izazovima sa kojima se suočavaju kao porodica (definisati program rada, povezivanje institucija sistema i organizacija, frekvenciju posjeta, prijavljivanje).	Ministarstvo rada i soc. staranja, Min. pravde, Centri za socijalni rad, ZIKS, NVO.	Formiran “porodični klub” – definisani detalji. Broj porodica koje koriste uluge. Zadovoljstvo uslugama.	Domaći i strani donator.

4	Formiranje „porodičnog“ kluba u okviru ZIKS-a, gdje bi porodice imale mogućnost da sa profesionalcima razgovaraju o problemima i izazovima sa kojima se suočavaju kao porodica (definisati program rada, povezivanje institucija sistema i organizacija, frekvenciju posjeta, prijavljivanje).	ZIKS, Centri za socijalni rad, NVO i ostali partneri.	Kreiran i distribuiran vodič za porodice i informator za zatvorenike/ce.	Domaći i strani donator.
5	Formiranje usluga i programa psiho – socijalne podrške porodicama (roditeljima, partnerima/kama, djeci...), čiji je član porodice na izdržavanju kazne zatvora, koji bi se realizovali mimo ZIKS-a.	Centri za socijalni rad, NVO.	Broj formiranih usluga. Broj porodica uključenih u programme. Evaluacija programa podrške (polugodišnje).	Domaći i strani donator.
6	Uspostavljanje saradnje i redovne komunikacije između ZIKS-a i CSR u dijelu pripreme i organizacije posjeta djece roditeljima koji se nalaze na izdržavanju kazne zatvora, kao i u cilju efikasnijeg i boljeg posredovanja između osuđenika i njegove porodice u cilju prevazilaženja eventulanih problema.	Ministarstvo rada i soc. staranja, Min. pravde, Centri za socijalni rad, ZIKS.	Protokol o saradnji. Broj zajednički realizovanih posjeta.	Domaći i strani donator.

AKCIONI PLAN - USLUGE ZA PRIPREMU IZLASKA I PODRŠKA NAKON IZLASKA

Specifični cilj 1 - Unapređenje neposredne pripreme osuđenih lica pred otpust iz zatvora

Br.	Mjere/Aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Analiza usklađenosti normativnog okvira kojim se propisuje postupanje sa licima na izdržavanju kazne zatvora u procesu i nakon njihovog otpusta sa izdržavanja kazne, sa međunarodnim standardima sa akcentom na uspostavljanje bliske saradnje između ZIKS-a i Direkcije za uslovni otpust.	Ministarstvo pravde, ZIKS, NVO.	Broj preporuka za unaprjeđenje normativnog okvira. Uspostavljena institucionalna saradnja između ZIKS-a i Direkcije za uslovni otpust.	Domaći i strani donatori.
2	Izraditi normativne okvire i uspostaviti procedure kojima će se obezbijediti najefikasniji modalitet saradnje Direkcije za uslovni otpust i Zavoda za izvršenje krivičnih sankcija u pogledu priprema za otpust, postpenalne podrške i pomoći osuđenom.	ZIKS, Ministarstvo pravde/ Direkcija za uslovnu slobodu.	Izrađen pravni okvir i procedure.	Vlada.

3	Uspostaviti održivu koordinaciju među institucijama sistema i NVO-a, koje mogu pružiti usluge osobama neposredno pred otpust iz zatvora (dokumenti, stanovanje, preduslovi za zaposlenje, programi rehabilitacije, programi psihosocijalne podrške...).	ZIKS, Institucije sistema, NVO.	Broj razvijenih programa. Broj osoba koje koriste date usluge.	Vlada, Domaći i strani donatori, NVO.
4	Uspostaviti praksu određivanja obaveza iz člana 125 Zakona o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti, licima kojima se odobrava uslovni otpust, a u skladu sa prethodno izvršenom procjenom rizika.	Komisija za uslovni otpust, ZIKS, Direkcija za uslovni otpust.	Broj određenih obaveza – ukupno i prema broju osoba na uslovnom otpustu.	Vlada.
5	Kreiranje informatora za osuđena lica u poluotvorenom odjeljenju kako bi efikasnije koristili nagrade izlaska u cilju pripreme za otpust iz zatvora (vađenje dokumenata, usluge institucija sistema i NVO-a).	ZIKS, CSO, ZZZCG, CRS, NVO.	Informator izdat i distribuiran.	Domaći i strani donatori.

Specifični cilj 2 - Stvaranje preduslova za zapošljavanje bivših osuđenika nakon izlaska na slobodu

Br.	Mjere/Aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Stimulisanje socijalnog preduzetništva za angažovanje osoba koje su bile na izdržavanju kazne zatvora.	Poslodavci, NVO.	Broj osmišljenih programa. Broj bivših osuđenika uključenih u ove programe.	Domaći i strani donatori.
2	Razvijanje i obezbjeđivanje programa javnih radova na kojima bi mogli učestvovati bivši osuđenici, odnosno lica u postpenalnom tretmanu.	ZZZCG, Institucije sistema, NVO.	Broj bivših osuđenika uključenih u navedene programe.	Vlada.
3	Obezbijediti podršku za pokretanje sopstvenog biznisa bivšim osuđenima i licima u postpenalnom tretmanu uz angažovanje mentora u prvoj godini pokretanja biznisa.	ZZZCG, Institucije sistema	Broj bivših osuđenika uključenih u navedene programe.	Vlada.

Specifični cilj 3 - Obezbjedivanje podrške osuđenim licima i njihovim porodicama nakon izlaska

Br.	Mjere/Aktivnosti	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Decentralizacija Direkcije za uslovnu slobodu ustanovljavanjem kancelarija na regionalnom i opštinskom nivou.	Vlada.	Broj otvorenih kancelarija.	Vlada, domaći i strani donatori.
2	Jačanje kadrovskih i stručnih kapaciteta Direkcije za uslovnu slobodu.	Vlada.	Broj zaposlenih. Broj obuka.	Vlada, domaći i strani donatori.
3	Osnaživanje rada Direkcije za uslovnu slobodu, uspostavljanje kvalitetne saradnje sa drugim institucijama sistema i organizacijama civilnog sektora.	Direkcija za uslovnu slobodu.	Broj uspostavljenih sporazuma o saradnji.	Vlada
4	Razvijanje usluga (besplatna pravna pomoć, psiho-socijalne radionice, terapijske grupe, grupe samopomoći...), programa podrške i promovisanje usluga NVO-a među bivšim osuđenima.	Lokalna samouprava, NVO.	Broj usluga. Broj osoba koje koriste usluge.	Lokalna samouprava, domaći i strani donator.
5	Uključivanje religijskih zajednica u resocijalizaciju osuđenih lica nakon izlaska.	Religijske zajednice.	Broj osoba uključenih u aktivnosti.	Religijske zajednice.
6	Osnaživanje osuđenih lica u osnivanju Udruženja bivših osuđenika, koji bi se bavili specifičnim problemima osuđenih lica i zastupanjem njihovih prava.	NVO.	Osnovano Udruženje i napravljen plan aktivnosti.	Domaći i strani donator.
7	Pronalaženje mehanizama i prostornih kapaciteta mjesnih zajednica za programe podrške osobama nakon otpusta sa izdržavanja kazne zatvora i njihovim porodicama.	Lokalna samouprava, Mjesne zajednice, NVO.	Broj sporazuma o saradnji.	Lokalna samouprava, domaći i strani donator.
8	Obezbjedivanje uslova za otvaranje prihvatilišta (dnevnih centra) za bivše osuđenike, u saradnji sa institucijama sistema i NVO-ima, koje bi imalo jasno utvrđen plan i program rada koji bi uključio različite oblike psiho-socijalne podrške.	Lokalna samouprava, Mjesne zajednice, NVO.	Otvoreno prihvatilište. Broj osoba koje koriste ove usluge.	Vlada, domaći i strani donatori.
9	Pozitivna kampanja o važnosti resocijalizacije osuđenika za društvo u cjelini.	Min. pravde, CRS, NVO.	Otvoreno prihvatilište. Broj osoba koje koriste ove usluge.	Vlada, domaći i strani donatori.
10	Obuka centara za rad i socijalno staranje za rad sa porodicama osuđenika i osuđenima nakon izlaska sa izdržavanja kazne zatvora.	MRSS, NVO.	Broj službenika/ca koji su prošli obuku.	Vlada, domaći i strani donatori.

AKCIONI PLAN - PRUŽANJE ZDRAVSTVENE ZAŠTITE PRITVORENIM LICIMA I LICIMA KOJA IZDRŽAVAJU KAZNU ZATVORA

Specifični cilj 1 - Unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za pružanje zdravstvene zaštite pritvorenim licima i licima koja izdržavaju kaznu zatvora				
Br.	Zadaci/mjere	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Analiza pravnog i institucionalnog okvira u oblasti pružanja zdravstvene zaštite pritvorenim licima i licima koja izdržavaju kaznu zatvora.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja, IZJZ, Fond zdravstva, ZIKS, NVO.	Izrađena studija.	Vlada, Domaći i strani donator.
2	Analiza i priprema podzakonskih propisa koji regulišu pružanje zdravstvene zaštite pritvorenim licima i licima koja izdržavaju kaznu zatvora i organizovanje stručne rasprave uz konsultaciju relevantnih međunarodnih standarda.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja, IZJZ, Fond zdravstva, ZIKS, NVO.	Predloženi amandmani.	Vlada, Domaći i strani donator.
3	Usvajanje podzakonskih akata shodno preloženim rješenjima.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Usvojene izmjene.	Vlada (Budžet).
4	Usvajanje podzakonskih akata shodno preloženim rješenjima.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja, NVO.	Periodični izvještaji.	Vlada, Domaći i strani donator.
5	Uspostaviti procedure kojim se garantuje pravo na privatnost osuđenih lica, u sistemu pružanja zdravstvene zaštite u ZIKS-u. Obezbijediti privatnost prilikom pregleda – da se pregledi odvijaju, po pravilu, bez prisustva zatvorskog stražara, a izuzetno, na izričit zahtjev zdravstvenog radnika, uz prisustvo zatvorskog stražara, ali tako da on bude van slušnog dometa, odnosno da ne može da čuje razgovor između zdravstvenog radnika i osuđenika. Uvijek načiniti službenu zabilješku ukoliko neko od zaposlenih prisustvuje ljebarskom pregledu. Propisati procedure zaštite tajnosti medicinske dokumentacije (u odnosu na zaposlene u ZIKS-u koje u konkretnom slučaju ne obavezuje dužnost čuvanja tajne).	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Izmijenjeni zakonski i podzakonski akti. Stvoreni materijalno-fizički uslovi za obezbjeđenje privatnosti osuđenika pacijenata.	Vlada (Budžet).
6	Usvojiti protokol o sadržaju izvještaja o medicinskom pregledu osuđenog lica, po prijemu u ZIKS.	Ministarstvo zdravlja, ZIKS.	Izrađen protokol o sadržaju izvještaja o medicinskom pregledu.	Vlada, Domaći i strani donator.

7	Uvesti sistem kontrole zadovoljstva pruženom zdravstvenom zaštitom.	Ministarstvo zdravlja, Ombudsman, NVO.	Uveden, testiran i primijenjen sistem kontrole zadovoljstva.	Vlada, Domaći i strani donator.
8	Izrada internih godišnjih izvještaja o kvalitetu zdravstvene zaštite u Zavodu, tehničkoj opremljenosti, dostupnosti medikamenata, opreme, dužini čekanja na specijalitičke preglede.	Ministarstvo pravde.	Izrađen godišnji izvještaj.	Vlada, Domaći i strani donator.
9	Unaprijediti kapacitete NPM-a za praćenje kvaliteta zdravstvene zaštite.	Ombudsman, Ministarstvo pravde, NVO.	Broj stručnjaka iz oblasti zdravstvene zaštite u monitoring timu NPM-a. Broj posjeta.	Vlada (budžet).

Specifični cilj 2 - Obezbjedenje ljudskih i tehničkih kapaciteta za pružanje zdravstvene zaštite

Br.	Zadaci/mjere	Nosioci realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Izmijeniti sistematizaciju radnih mjesta u okviru zdravstvene službe ZIKS-a.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Izrađena sistematizacija.	Vlada (Budžet).
2	Zaposliti nedostajuće medicinsko osoblje.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Broj zaposlenih, zaposleni psihijatar i internista.	Vlada (Budžet).
3	Uvesti periodične posjete (minimum dva puta mjesečno) specijaliste infektologa Zavodu za izvršenje krivičnih sankcija.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Broj posjeta.	Vlada (Budžet)
4	Uvesti mogućnost obavljanja sistematskih preventivnih zdravstvenih pregleda u ZIKS-u za zatvorenike/ce.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Broj pregleda.	Vlada (Budžet).
5	Uvesti redovne posjete hirurgu i ortopeda ZIKS-u.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Broj posjeta.	Vlada (Budžet).
6	Obezbijediti mogućnost ostvarivanja prava na specijalizaciju i mogućnost besplatnog doškolanja za medicinsko osoblje koje je angažovano u Zatvoru na puno radno vrijeme i obezbijediti druge adekvatne stimulanse za angažovane medicinske radnike.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Broj lica koja su koristila mogućnost specijalizacije i doškolanja.	Vlada (Budžet).
7	Otpočeti radove na izgradnji planirane zatvorske bolnice.	Ministarstvo pravde.	Doneseno rješenje. Otpočeti radovi.	Vlada, domaći i strani donatori.
8	Obezbijediti dva dodatna opremljena sanitarna vozila (Zdravstvena služba ZIKS-a, za transport pacijenata u ležećem položaju, trenutno posjeduje jedno vozilo.)	Ministarstvo pravde.	Broj obezbijedenih opremljenih sanitarnih vozila.	Vlada, domaći i strani donatori.

9	Ustanoviti djelotvorniji mehanizam izdavanja recepata i obezbjeđivanja lijekova. Obezbijediti elektronske kartone pacijenata u ZIKS-u i uvezanost medicinskih kartona u Zavodu i van njega uz puno poštovanje privatnosti podataka.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Uspostavljena procedura. Uvedeni elektronski kartoni.	Vlada, domaći i strani donatori.
10	Izrada protokola kojima bi se standardizovala zdravstvena zaštita i obim zdravstvenih usluga koje se odnose na tretiranje infektivnih, progresivnih i mentalnih oboljenja. U okviru ovoga predlaže se izrada i usvajanje protokola o tretiranju na viruse hepatitisa B i C u zatvorima.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Usvojen protokol.	Vlada, domaći i strani donatori.
11	Kontinuirano sprovesti bio-bihevioralna istraživanja o prenosivim infekcijama.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje.	Broj ispitanika.	Vlada, domaći i strani donatori.
12	Oformiti, u okviru sektora za tretman, savjetovanište za mentalno zdravlje u ZIKS-u.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje.	Uspostavljeno savjetovanište. Broj korisnika.	Vlada, domaći i strani donatori.
13	Angažovati specijalistu za higijenu ishrane.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja Institut za javno zdravlje.	Angažovan specijalista za higijenu ishrane.	Vlada, domaći i strani donatori.
14	Uraditi stručnu analizu opremljenosti stomatološke ambulante i na bazi analize ostvariti nabavku nedostajuće opreme i materijala.	Ministarstvo pravde, Ministarstvo zdravlja.	Urađena analiza. Ostvarena nabavka.	Vlada (Budžet).

Specifični cilj 3 - Unapređenje zdravstvene zaštite specifičnih kategorija zatvorenika/ca

Br.	Zadaci/mjere	Nosioći realizacije	Praćenje	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	U saradnji sa Institutom za javno zdravlje oformiti savjetovanište za krvlju prenosive infekcije sa akcentom na HIV i hepatitise B i C. Unutar savjetovaništa omogućiti dobrovoljno testiranje pritvorenih i zatvorenih lica na infektivne bolesti (hepatitis B, hepatitis C i HIV), te osigurati mogućnost za nastavak dijagnostike i liječenja, ukoliko postoji medicinska potreba, a u skladu sa važećim propisima.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Oformljeno savjetovanje. Broj posjeta. Broj usluga.	Vlada (Budžet).

2	Omogućiti usluge iz domena zdravstvene psihologije (psihološka podršku licima koja su na liječenju od Hepatitisa C, HIV-a, hroničnih bolesti).	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde, NVO.	Broj obuhvaćenih osoba, Broj usluga.	Vlada, domaći i strani donatori.
3	Uvesti preventivne aktivnosti sa ciljem podizanja opšte zdravstvene kulture – neformalna edukacija, razgovor sa stručnim licima.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde, NVO.	Broj obuhvaćenih osoba, Broj usluga.	Vlada, domaći i strani donatori.
4	Izrada medicinske procedure za reagovanje u slučajevima predoziranja psihoaktivnim supstancama.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Izrađene i usvojene procedure.	Vlada, domaći i strani donatori.
5	Obuka službenika ZIKS-a za brzo reagovanje u slučajevima predoziranja.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Broj obuka, broj sati obuke, broj obuhvaćenih službenika, rezultati pre i post evaluacije.	Vlada, domaći i strani donatori.
6	Razviti procedure za evidentiranje i dostavljanje podataka o slučajevima predoziranja Institutu za javno zdravlje, a u skladu sa važećim propisima Crne Gore o evidentiranju i prijavljivanju bolesti.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Izrađene i usvojene procedure.	Vlada, domaći i strani donatori.
7	Propisati procedure interne i eksterne evaluacije primjene procedura u slučaju predoziranja.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Izrađene i usvojene procedure.	Vlada, domaći i strani donatori.
8	Obezbijediti neophodnu količinu medikamenata za brzo reagovanje u slučaju predoziranja.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Količina medikamenata.	Vlada, domaći i strani donatori.
9	Uspostavljanje kapaciteta (prostornih, ljudskih, tehničkih, testovi, obuke, procedure) za brzu detoksifikaciju od psihoaktivnih supstanci pritvorenih i osuđenih lica.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Izrađene i usvojene procedure. Obezbijedena dovoljna količina medikamenata. Broj i kvalifikacije obučanih osoba.	Vlada, domaći i strani donatori.

10	Utvrđiti i spovoditi procedure nabavke metadona za osobe koje su započele supstitucionu terapiju van Podgorice.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Izrađene i usvojene procedure. Obezbijeđena dovoljna količina medikamenata.	Vlada, domaći i strani donatori.
11	Uvođenje mogućnosti supstitucionog održavanja opioidnih zavisnika koji su u pritvoru ili na izdržavanju kazne, a nijesu započeli supstitucionu terapiju u zajednici.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Izrađene i usvojene procedure. Obezbijeđena dovoljna količina medikamenata. Broj i kvalifikacije obučanih osoba.	Vlada, domaći i strani donatori.
12	Uvođenje metodologije tretmana pritvorenih i zatvorenih lica sa istorijom bolesti zavisnosti od PAS, a po ugledu na plan rada Javne ustanove za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika PAS-a.	ZIKS, Javna ustanova za smještaj, rehabilitaciju i resocijalizaciju korisnika psihoaktivnih supstanci, NA, NVO.	Izrađene i usvojene procedure. Broj i kvalifikacije obučanih osoba. Broj obuhvaćenih osoba. Broj usluga.	Vlada, domaći i strani donatori.
13	Uvesti edukativne, preventivne programe u Istražni zatvor.	Ministarstvo pravde, Viši sud Podgorica, ZIKS, Centri za socijalni rad, NVO.	Broj obuhvaćenih osoba. Broj usluga.	Vlada, domaći i strani donatori.
14	Obuka službenika ZIKS-a za postupanje u slučaju štrajka, suicida i samopovređivanja.	Ministarstvo zdravlja, Institut za javno zdravlje, Ministarstvo pravde.	Broj obuka, broj sati obuke, broj obuhvaćenih službenika, rezultati pre i post evaluacije.	Vlada, domaći i strani donatori.
15	Povećanje broja zaposlenih sa VSS spremom (psihologa i socijalnih radnika), a u cilju uspostavljanja individualnih i grupnih savjetovanja pritvorenih i zatvorenih lica sa istorijom bolesti zavisnosti.	ZIKS, Ministarstvo pravde.	Broj i kvalifikacije zaposlenih osoba. Broj obuhvaćenih zatvorenika/ca. Broj usluga.	Vlada, domaći i strani donatori.

AKCIONI PLAN - SPREČAVANJE MUČENJA I DRUGOG ZLOSTAVLJANJA

Specifični cilj 1 - Unapređenje pravnog i institucionalnog okvira za sprečavanje mučenja i dosljedna primjena postojećih propisa

Br.	Mjere	Sprovodi	Indikatori	Financijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Izmijeniti Krivični zakonik: usvojiti definiciju mučenja koja će sadržati sve elemente koje sadrži Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka, kao i međunarodni standardi, a posebno u dijelu koji se odnosi na kriminalizaciju saglasnosti ili pristanka na mučenje od strane državnog službenika, kao i duševnim patnjama prouzrokovanim mučenjem, propisati kazne koje su srazmjerne ozbiljnosti ovog krivičnog djela, da se ne može odstupiti od apsolutne zabrane mučenja i da ovo k.d. ne zastarijeva. ⁸⁷	Ministarstvo pravde.	KZ izmijenjen.	Nijesu potrebna.
2	Precizirati Zakonom o izvršenju kazni zatvora novčane kazne i bezbjednosti (Zakonom) i Pravilnikom (ili drugim podzakonskim aktom) upozorenje da je, kada se otpor suzbije, zabranjeno i kažnjivo nastaviti s primjenom sile, odnosno kažnjavati primjenom sile. ⁸⁸	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Zakon i Pravilnik precizirani.	Nijesu potrebna.
3	Izričito propisati da se o svakoj upotrebi sredstava prinude izvjesti nadležni ministar, državni tužilac i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda.	Ministarstvo pravde.	Zakon izmijenjen.	Nijesu potrebna.
4	Propisati uputstvom (ili drugim podzakonskim aktom) da prilikom prijema u ZIKS svaki zatvorenik/ca bude pregledan/na u roku od 24h, kao i da sadržaj tog pregleda odgovara uputstvu CPT-a, odnosno da se evidentiraju sve povrede na tijelu, izjava zatvorenika/ca o povredama kao i nalaz ljekara u odnosu na navedeno. Izričito propisati da se ovaj pregled obavlja van vidnog dometa službenika suprotnog pola. ⁸⁹	Ministarstvo pravde.	Uputstvo izmijenjeno.	Nijesu potrebna.
5	Zakonom propisati da osuđeno lice u disciplinskom postupku može zatražiti od starješine da ga zastupa službeno lice Zavoda sa završenim pravnim fakultetom, da se tokom vođenja disciplinskog postupka vodi zapisnik koji se čuva u ličnom dosijeu zatvorenika, kao i da u slučaju disciplinskog prekršaja protiv starješine, postupak pokreće, vodi i mjeru izričite ovlašćeni službenik Ministarstva. Obezbijediti vođenje evidencije o disciplinskim postupcima u skladu sa preporukom CPT-a ⁹⁰ .	Ministarstvo pravde.	Zakon izmijenjen.	Nijesu potrebna.

87 "The Committee remains concerned that the definition of torture provided in domestic legislation is not fully in conformity with the definition of article 1 in the Convention. In particular, the Committee is concerned that the Criminal Code does not explicitly criminalize consent or acquiescence of torture by a public official and does not specifically cover mental suffering inflicted as torture (art. 1).", stav 5, Izvještaj CAT 2014.

88 Izvještaj CPT-a iz 2009., stav 54.

89 „CPT želi da istakne da bez obzira na njihovu starosnu dob osobe lišene slobode moraju biti pretresane isključivo od strane osoblja istog pola i da bilo koji pretres gdje se zahtjeva da se osoba lišena slobode skine mora izvesti van vidnog dometa zatvorskog osoblja suprotnog pola; ovi principi u još većoj mjeri važe za maloljetnike“, Standardi CPT-a, stav 26.

90 „KPM preporučuje preduzimanje kako bi se osiguralo da dokumentacija i evidencija o disciplinskim kaznama bude vođena kako treba, da se precizno evidentira vrijeme kada je primjena mjere počela i prestala, kao i da se evidentiraju sve druge stvari koji se tiču držanja zatvorenika (naročito, precizna lokacija gdje je držan)“, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, CPT, stav 77.

91 Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2013, CPT, stav 78: „... the Committee considers that medical personnel should never participate in any part of the decision-making process resulting in any type of solitary confinement in a prison environment.“

6	Izmjenom zakona obezbijediti da o sposobnosti zatvorenika za upućivanje u samicu ne odlučuje ljekar koji se inače stara o zdravlju zatvorenika/ce protiv koga se vodi disciplinski postupak. Propisati da je za izvršenje disciplinske mjere obavezna ljekarska kontrola zatvorenika najmanje jednom u toku dana.	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Zakon izmijenjen.	Nijesu potrebna.
7	Zakon je neophodno dopuniti tako da se: vrijeme neprekidnog usamljenja skрати sa propisanih 6 mjeseci, propiše obavezna saglasnost Ministarstva za usamljenje na period duži do 3 mjeseca i obezbijedi da direktor na inicijativu zatvorenika, mjesečno preispituje odluku o daljem usamljenju. Takođe, neophodno je jasno propisati pravo na žalbu na odluku o usamljenju, obavezu da se izvršava pod stalnim nadzorom doktora i da prostorija u kojoj se izvršava mora biti u skladu s propisima koji inače važe za prostorije za boravak.	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Izmijenjen i preciziran zakon.	Nijesu potrebna.
8	Zakonom propisati da će Ministarstvo posredstvom ovlašćenog službenika za nadzor po službenoj dužnosti svaka tri mjeseca ispitivati da li još postoje razlozi za premještanje zatvorenika i o tome donijeti rješenje i obezbijediti da u praksi sva rješenja o premještanju moraju sadržati osnov i razloge premještanja osuđenog lica kao i pouku o pravnom lijeku.	Ministarstvo pravde.	Sva rješenja o premještanju sadrže osnov i razloge, kao i pouku o pravnom lijeku.	Nijesu potrebna.
9	Zakonom izričito propisati pravo pokretanja upravnog spora u slučaju ćutanja administracije u odlučivanju po žalbi.	Ministarstvo pravde.	Produžen rok.	Nijesu potrebna.
10	Propisati zakonom da u slučaju zabrane posjete, starješina obrazloženu odluku o zabrani dostavlja zatvoreniku, koji bi imao pravo žalbe na odluku o zabrani Ministarstvu pravde.	Ministarstvo pravde.	Propisano zakonom.	Nijesu potrebna.
11	Dopunom Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći omogućiti licima koja se nalaze na izdržavanju kazne, a slabijeg su imovnog stanja, da imaju pristup besplatnoj i nepristrasnoj pravnoj pomoći u disciplinskim postupcima koji se protiv njih vode.	Ministarstvo pravde.	Zakon dopunjen.	Nijesu potrebna.
12	Obezbijediti finansijsko i kadrovsko jačanje institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda kako bi mogala da sprovede nezavisan i efikasan mandat kao nacionalni preventivni mehanizam (NPM).	Ministarstvo pravde.	Institucija Zaštitnika kadrovska i institucionalno ojačana.	Vlada (Budžet)
13	Ispitati primjenu Strategije o sprečavanju nasilja među zatvorenicima i inovirati je. U skladu sa dobijenim rezultatima izdvojiti mjere i rokove u kojima je neophodno sprovesti načelna određenja sadržana u Strategiji (postaviti specifične ciljeve imajući u vidu i ovaj AP).	ZIKS, Ministarstvo pravde.	Određeni specifični ciljevi i rokovi za sprovođenje Strategije.	Nijesu potrebna.

Specifični cilj 2. - Dostizanje nulte tolerancije mučenja i zlostavljanja

Br.	Zadaci/mjere	Sprovodi	Indikatori	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Podsjećati zaposlene kontinuirano da je fizičko i psihičko (verbalno) mučenje i zlostavljanje zabranjeno i kažnjivo. Propisati zakonom da je zabranjeno i kažnjivo podvrgavati zatvorenika bilo kakvom obliku fizičkog, psihičkog i verbalnog mučenja, zlostavljanju ili ponižavanju, kao i zdravstvenim i naučnim eksperimentima, u skladu sa izričitom preporukom CPT-a. ⁹²	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Zaposleni u kontinuitetu upoznati sa zabranom.	Nijesu potrebna.
2	Dopuniti zakon i obezbijediti da se bez izuzetka kontinuirano vodi evidencija o svakoj primjeni prinude u odnosu na pritvorena i osuđena lica u skladu sa međunarodnim standardom. ⁹³	ZIKS.	Uredno vođena evidencija.	Nijesu potrebna.
3	Izmijeniti i dopunuti zakon tako da propisuje da se obavezni pregled lica prema kojem su upotrijebljena sredstva prinude ponavlja nakon 12 sati; da ljekar nakon izvršenog pregleda obavezno sačinjava izvještaj koji sadrži i „navode lica prema kome je prinuda primjenjena, o načinu nastanka povreda i mišljenje ljekara o povezanosti primenjene mjere i nastalih povreda ⁹⁴ i da se zatvoreniku učine dostupnim rezultati pregleda i omogući da bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke. ⁹⁵ Takođe, u skladu sa izričitom preporukom CPT-a propisati da se o svakom slučaju upotrebe sredstava prinude obavijesti tužilac, kao i Ministarstvo pravde i Zaštitnik ljudskih prava i sloboda.	Ministarstvo pravde.	Zakon dopunjen.	Nijesu potrebna.
4	Suspendovati osobe koje su osumnjičene da su počinile mučenje ili zlostavljanje tokom trajanja cijele istrage.	ZIKS.	Sva lica pod istragom su suspendovana.	Nijesu potrebna.

92 „The CPT recommends that a firm message be delivered to staff at both the Institution for Sentenced Prisoners (KPD) and the Remand Prison that physical ill-treatment and verbal abuse of prisoners are not acceptable and will be punished accordingly.“ Izvještaj CPT-a, 2013, stav 41.

93 „A special register should be kept to record all cases in which recourse is had to means of restraint; the entry should include the times at which the measure began and ended, the circumstances of the case, the reasons for resorting to the measure, the name of the person who ordered or approved it, and an account of any injuries sustained by the prisoner or staff.“ Izvještaj CPT-a, 2013, stav 76.

94 *The CPT recommends the Montenegrin authorities to ensure that all newly-arrived prisoners receive a thorough medical examination and that the record drawn up after that examination contains: (i) an account of statements made by the person which are relevant to the medical examination (including his/her description of his/her state of health and any allegations of ill-treatment); (ii) a full account of objective medical findings; (iii) the doctor's observations in the light of i) and ii), indicating the consistency between any allegations made and the objective medical findings.*, Izvještaj o posjeti CPT-a, 2013, stav 25. (Zvaničan prevod izvještaja Vlada nije objavila).

95 „Rezultati pregleda (uključujući sve relevantne izjave koje je dao zatvorenik, kao i zaključke ljekara) treba formalno evidentirati i učiniti dostupnim zatvoreniku, koji bi uz to trebalo da ima pravo da, ukoliko želi, bude pregledan od strane sudskog vještaka medicinske struke“, Izvještaj o posjeti Crnoj Gori 2008, CPT, stav 47.

96 „U ovom kontekstu, važno je osigurati da tužioci budu sistematski obavještavani o svakoj primjeni sile od strane zatvorskih službenika, kao i da budu posebno pažljivi prilikom ispitivanja takvih slučajeva“, Izvještaj o posjeti CPT-a, 2008, stav 47.

5	Pokrenuti postupak utvrđivanja krivične ili disciplinske odgovornosti, bez oklijevanja i izuzetka, u slučaju svakog prekoračenja ili zloupotrebe ovlaštenja.	Ministarstvo pravde.	Odgovarajuće procesuirana sva prekoračenja i zloupotrebe.	Nijesu potrebna.
6	Kontinuirano raditi na tome da sva osuđena lica budu blagovremeno i u kontinuitetu upoznata sa svojim pravima i obavezama-izraditi dovoljan broj pravilnika i informativnih brošura.	ZIKS.	Zatvorenici/e informisani.	Nijesu potrebna.
7	Kontinuirano obavještavati osuđena lica o uslovima za pristup besplatnoj i pravnoj pomoći na osnovu Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći.	ZIKS, Ministarstvo pravde.	Zatvorenici/e informisani o pravu na b.p.p. i koriste ga.	Vlada, domaći i strani donatori.
8	Efikasnije suzbiti i raditi na iskorjenjivanju nasilja (uključujući i seksualno nasilje) i zastrašivanja među zatvorenicima/ama. Aktivno promovisati mogućnost sprovođenja postupka mirenja i medijacije za rješavanje sporova između zatvorenika/ama.	ZIKS, Ministarstvo pravde, NVO.	Smanjen stepen nasilja i zastrašivanja. Zatvorenici/e informisani i motivisani da koriste postupak medijacije.	Nijesu potrebna.
9	Obavještavati zaposlene da će svako zastrašivanje zatvorenika/ca koji žele da se žale spoljinim tijelima biti kažnjeno.	ZIKS.	Svi zaposleni obaviješteni.	Nijesu potrebna.

Specifični cilj 3 - Povećati broj zaposlenih, unaprijediti kapacitete i uslove rada

Br.	Zadaci/mjere	Sprovodi	Indikatori	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Obezbijediti da svi zaposleni Direktorata za izvršenje krivičnih sankcija prođu obuku na temu Evropskih zatvorskih pravila.	Ministarstvo pravde, Međunarodne organizacije (Savjet Evrope).	Broj obuka i broj polaznika.	Domaći i strani donator.
2	Povećati broj zaposlenih u sektoru obezbjeđenja radi zaštite osuđenih i pritvorenih lica od svih oblika nedozvoljenog ponašanja i postupanja. ⁹⁷	Ministarstvo pravde.	Povećan broj zaposlenih.	Vlada (Budžet).
3	Svim pripadnicima službe obezbjeđenja, koji su već u kontaktu sa osuđenima, kontinuirano obezbijediti posebno prilagođen program obuke u cilju usvajanja fizičkih i psiholoških vještina za održavanje reda uz sprečavanje zlostavljanja i smanjivanje napetosti, posebno na teme zabrane mučenja i drugog zlostavljanja, odnosno upoznati zaposlene sa primjerima mučenja i zlostavljanja u zatvoru koji su razmatrani od strane međunarodnih tijela za zaštitu ljudskih prava i zaključcima tih tijela s tim u vezi.	Ministarstvo pravde, ZIKS, NVO.	Obezbijedena kontinuirana obuka svih pripadnika službe obezbjeđenja.	Vlada (budžet), domaći i strani donatori
4	Obezbijediti obuku u vezi sa postupanjem sa maloljetnicima lišenih slobode.	Obezbijedene obuke.	Obezbijedene obuke.	Vlada (budžet), domaći i strani donatori

⁹⁷ Iako je projektni tim evidentirao određeno povećanje broja zaposlenih, još uvijek postojeće stanje nije zadovoljavajuće imajući u vidu odnos broja lica koja borave u ZIKS-u i broja zaposlenih.

5	Obučiti zaposlene, posebno medicinsko osoblje o tome kako da prepoznaju znake mučenja ili zlostavljanja. Uključiti priručnik za djelotvornu istragu i dokumentovanje torture i drugog okrutnog, nečovječnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (Istanbulski protokol) u sastavni dio materijala za obuku. Usvojiti i primijeniti metodologiju kojom se procjenjuju rezultati obuke i njen uticaj na smanjivanje broja slučajeva mučenja i zlostavljanja.	Ministarstvo pravde, ZIKS, NVO.	Obezbijeđene, ocijenjene i sprovedene obuke.	Vlada (budžet), domaći i strani donatori
---	--	---------------------------------	--	--

Specifični cilj 4 - Smanjiti prenaseljenost i unaprijediti uslove boravka

Br.	Zadaci/mjere	Sprovodi	Indikatori	Finansijska procjena i mogući izvori finansiranja
1	Preduzeti mjere da se riješi problem prenaseljenosti i postigne usklađenost s evropskim standardima. Propisati minimalni standard slobodnog prostora od 4m2 po osuđeniku, u skladu sa međunarodnim standardom, i poštovati ovaj standard u praksi.	Ministarstvo pravde,	Zaposleni u kontinuitetu upoznati sa zabranom	Vlada (budžet).
2	Izgraditi, u skladu s planom, novi zatvor za duge kazne u Podgorici.	Ministarstvo pravde, ZIKS	Izgrađen zatvor	Vlada (budžet).
3	Porušiti neuslovne objekte i izgraditi nove pomoćne objekte. Alternativno, odgovarajuće ih renovirati.	Ministarstvo pravde, ZIKS	Pomoćni objekti sagrađeni/odgovarajuće renovirani	Vlada (budžet).
4	Obezbijediti odgovarajuće grijanje, hlađenje i ventilaciju (važi za sve objekte ZIKS-a).	Ministarstvo pravde, ZIKS	Obezbijeđeno odgovarajuće grijanje, hlađenje i ventilacija	Vlada (budžet).
5	Završiti sa započetim radovima na nadstrešnici/zaštiti od loših vremenskih prilika u dvorištu disciplinskog odjeljenja.	Ministarstvo pravde, ZIKS	Sagrađena nastrešnica	Vlada (Budžet).
6	Osposobiti posebnu prostoriju za pušače, a u svim hodnicima i spavaonama postaviti oznake zabrane pušenja (važi za sve objekte ZIKS-a).	Ministarstvo pravde, ZIKS	Osposobljene prostorije za pušače	Vlada (budžet).
7	Podstaći primjenu alternativnih sankcija, posebno rada u opštem interesu, kako bi se smanjio broj osuđenih lica koji kaznu izdržavaju u zatvoru.	Ministarstvo pravde, ZIKS	Alternativne sankcije se primjenjuju	Nijesu potrebna.
8	Adaptirati posebnu prostoriju za pretres lica sa invaliditetom, kako bi se na odgovarajući način mogao izvršiti pretres.	Ministarstvo pravde, ZIKS	Prostorija adaptirana	Nijesu potrebna.
9	Obezbijediti odgovarajući ⁹⁸ smještaj za osuđenike i pritvorenike, koji su korisnici invalidskih kolica (važi za sve objekte ZIKS-a).	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Odgovorajući smještaj obezbijeđen.	Vlada (Budžet).
10	Zakonom propisati da je ZIKS obavezan da vodi propisane evidencije i statistiku o licima prema kojima se izvršavaju sankcije i pritvor.	Ministarstvo pravde, ZIKS.	Zakon dopunjen.	Nijesu potrebna.

